

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТАХОВИЧ АНДРІЙ СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК [338.43:330.31.025.12](477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У
СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Спеціальність: 073 – Менеджмент

Галузь знань 07 “Управління та адміністрування”

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А. С. Стахович

Науковий керівник – **Кундицький Олександр Олександрович**, доктор економічних наук, професор

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Стахович А.С. Державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 “Менеджмент” (галузь знань 07 “Управління та адміністрування”). – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню та удосконаленню теоретико-методичних основ і розробці практичних рекомендацій щодо державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні.

У дисертаційній роботі узагальнено теоретико-методологічні основи державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві України, поглиблено теоретичну сутність понять “відтворення”, “процес суспільного відтворення”, “державне регулювання процесів відтворювальних процесів в сільському господарстві”, “інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві”, визначено поняття “система державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві”; здійснено детальний аналіз класичних підходів до регулювання відтворювальних процесів; наведено сучасний інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві України.

З огляду на розглянуті загальні теоретико-методологічні основи державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві, автором інтерпретовано поняття відтворювального процесу у сільському господарстві на основі застосування єдності історичного та логічного підходу в дослідженні категорій “відтворення” та “процес суспільного відтворення”. У зв’язку з цим автором визначено відтворювальний процес у сільському господарстві як процес, базовими елементами якого є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу, що розглядається як цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якого визначаються впливом

факторів виробництва, що формують специфіку сільськогосподарської галузі і зумовлюють необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки держави та її економічної й соціальної стабільності.

У роботі виділено теоретико-методологічний підхід до характеристики системи відтворювальних процесів у сільському господарстві, де її базовими елементами є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу. Це дозволило в якості особливого економічного ресурсу виділити «підприємницькі здібності» та «інформацію» та визначити їхню системоутворюючу роль у системі державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві.

Обґрунтовано та доведено необхідність введення нового авторського підходу до трактування поняття “державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві”, що являє собою цілеспрямовану дію державних органів на ринковий механізм з метою забезпечення населення продуктами харчування відповідної якості, за рахунок ефективного використання наявних факторів виробництва без порушення економічної, соціальної та екологічної рівноваги. Це уможливило визначити основні напрями державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві через його функції: цільову, стимулюючу, законодавчу та соціальну.

Процес відтворення землі як фактора виробництва полягає у розробці заходів щодо зниження кислотності і засоленості ґрунту, проведення робіт щодо меліорації земель, застосування органічних і мінеральних добрив. Необхідність постійної турботи про підвищення родючості землі та її раціонального використання викликано обмеженістю оброблюваної площі сільськогосподарських земель, які використовуються для виробництва продукції сільського господарства і задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування.

Робоча сила в сільському господарстві формується під впливом комплексу чинників, серед яких визначальними є демографічні і економічні. Основним джерелом формування робочої сили є населення в працездатному віці, а також зайняті в економіці особи, які є старші працездатного віку. Параметри зайнятості

населення залежать від чисельності робочої сили і її динаміки. Разом з тим на чисельність зайнятого населення, крім демографічних чинників, важливий вплив має соціально-економічний розвиток країни – обсяг ВВП і його динаміка, рівень продуктивності праці, номінальна нарахована середньомісячна і реальна заробітна плата, обсяг інвестованих в основний капітал коштів тощо.

Відтворення основного капіталу в сільському господарстві пов'язане як із загальними особливостями сільського господарства, так і з внутрішньогалузевими відмінностями у відтворенні основних засобів рослинництва і тваринництва. Зниження і прискорення швидкості обороту основних засобів у рослинництві залежить від фондоозброєності виробництва і тривалості вегетаційного періоду сільськогосподарських культур. Щодо відтворення основних засобів у тваринництві, то воно протікає більш рівномірно і безперервно, оскільки дана галузь менш схильна до сезонних коливань, тож потреба у використанні засобів є незмінною протягом всього виробничого циклу.

Нормативно-правове забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві – це наявні у вітчизняній економіці правові механізми, які утворюють юридичну основу, необхідну для здійснення процесу відтворення, які здатні прямо або опосередковано впливати на відтворювальні процеси. Основною невирішеною проблемою сьогодення є декларативність окремих нормативно-правових актів, що зумовлена низьким фінансовим забезпеченням планів дій, націлених на розширене відтворення факторів виробництва. Вирішення даної проблеми сприятиме активізації відтворювальних процесів, пов'язаних із їх нормативно-правовим забезпеченням.

Світовий досвід розвитку сільського господарства за два останні десятиліття свідчить про зростання ролі держави в регулюванні відтворювальних процесів у сільському господарстві, спрямованих на збереження екології, закріплення населення в місцях свого історичного проживання тощо. Державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою складний механізм, що включає різноманітний інструментарій, який головно впливає на доходи фермерів і створює сприятливе інституційно-відтворювальне середовище шляхом формування нормативно-правового забезпечення,

орієнтованого на підтримку сільського господарства. Це зумовлено тим, що в економічно розвинених країнах дана галузь розглядається як система, що не здатна до саморегулювання, а засоби, що виділяються на її підтримку – як компенсація втрат галузі в умовах нестабільності ринку.

Однією із важливих складових державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві зарубіжних країн є наявність відповідного нормативно-правового забезпечення, яке має як прямий, так і опосередкований вплив на вищезгадані процеси. Як показує аналіз зарубіжного досвіду, державна підтримка та фінансування сільгоспвиробництва регулюються законодавчо. У доповнення до нормативно-правового забезпечення у зарубіжних країнах розробляються державні цільові програми, які також впливають на відтворювальні процеси.

За результатами дослідження запропоновано рекомендації щодо застосування практики досвіду країн світу щодо використання конкретних важелів та інструментів регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, а саме: цінової політики, яка гарантує доходи виробників; субсидування відсотків за отриманими кредитами, виплат зі страхування майна, агролізингу; бюджетного фінансування розвитку інфраструктури села; інструментів непрямой фінансової політики, що дасть змогу сільськогосподарським виробникам залучати кошти на тривалий термін з метою підвищення ефективного відтворення процесів у сільському господарстві.

Незважаючи на значну кількість теоретично-можливих індикаторів визначення ефективності державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві застосувати на практиці можливо лише декілька з них. Основною причиною такої теоретичної і практичної невідповідності є статистичні обмеження різних країн. Не завжди для розрахунку того чи іншого показника, джерелом походження якого є одна країна, існує необхідна статистична інформація в іншій. Крім того, використання існуючих методів оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів, на думку багатьох дослідників, не дозволяє об'єктивно оцінити відтворювальні процеси у сільському господарстві. Основна причина тут полягає в тому, що дані

показники практично відображають результати діяльності сільського господарства і не відображають функціонування відтворювальних процесів як цілісної системи, що не дозволяє визначити фактори і умови незадовільної ефективності відтворювальних процесів.

У роботі використано науковий підхід до оцінювання ефективності державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві в Україні через призму таких системо утворюючих показників як: глобального індексу продовольчої безпеки, економічної доступності, фізичної доступності, якості та безпеки, забезпечення природними ресурсами, що допомогло виявити основні зв'язки між усіма показниками та з'ясувати місце України в загальному рейтингу продовольчої, економічної та ресурсної безпек.

Для комплексної оцінки загальної економічної ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні використано методику таксономічного аналізу – розрахунку коефіцієнта таксономії, що дозволило поєднати різноманітні показники відтворювальних процесів через призму трьох факторів виробництва – землі, праці та капіталу відносно нормативного вектора-еталона.

Ключові слова: відтворення, суспільне відтворення, державне регулювання, процес суспільного відтворення, державне регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві, інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів, система процесів відтворення, сільське господарство, агропродовольча продукція, органічне виробництво, органічний потенціал, продовольча безпека.

SUMMARY

Stakhovych A.S. State regulation of reproductive processes in agriculture in Ukraine.

– Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Economics, Speciality 073 “Management” (Research area 07 “Management and administration”) – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2023.

The dissertation is devoted to the justification and improvement of theoretical and methodological foundations and the development of practical recommendations for state regulation of reproduction processes in agriculture in Ukraine.

The dissertation summarizes the theoretical and methodological foundations of state regulation of reproductive processes in agriculture in Ukraine, deepens the theoretical essence of the concepts of “reproduction”, “process of social reproduction”, “state regulation of reproductive processes in agriculture”, “instrument of state regulation of reproductive processes in agriculture”, defined the concept of “system of state regulation of reproductive processes in agriculture”; a detailed analysis of classic approaches to regulation of reproductive processes was carried out; modern toolkit of state regulation of reproductive processes in agriculture in Ukraine is presented.

In view of the considered general theoretical and methodological bases of state regulation of reproduction processes in agriculture, the author interpreted the concept of reproduction process in agriculture based on the application of the unity of the historical and logical approach in the study of the categories “reproduction” and “process of social reproduction”. In this regard, the author defined the reproductive process in agriculture as a process, the basic elements of which are the reproduction of the triad of production factors – land, labor and capital, which is considered as a holistic, multi-level, continuous process of production, productive exchange, distribution and consumption of agricultural products, features which are determined by the influence of production factors that form the specifics of the agricultural industry and determine the need for its state regulation in order to ensure the food security of the state and its economic and social stability.

The work highlights a theoretical and methodological approach to the characterization of the system of reproductive processes in agriculture, where its basic elements are the reproduction of the triad of production factors – land, labor and capital. This made it possible

to single out “entrepreneurial abilities” and “information” as a special economic resource, which were integrated by the author into the concept of “work”.

The need to introduce a new author’s approach to the interpretation of the concept of “state regulation of reproductive processes in agriculture” is substantiated and proven, which is a purposeful action of state bodies on the market mechanism with the aim of providing the population with food products of appropriate quality, due to the effective use of available production factors without disrupting the economic, social and ecological balance. This made it possible to determine the main directions of state regulation of reproductive processes in agriculture through its functions: target, stimulating, legislative and social.

The process of reproduction of land as a factor of production consists in the development of measures to reduce the acidity and salinity of the soil, carrying out works on land reclamation, and the use of organic and mineral fertilizers. The need for constant concern for increasing the fertility of the land and its rational use is caused by the limitation of the cultivated area of agricultural land, which is used for the production of agricultural products and meeting the growing needs of the population in food products.

The labor force in agriculture is formed under the influence of a complex of factors, among which demographic and economic factors are decisive. The main source of labor force formation is the population of working age, as well as persons older than working age who are employed in the economy. The employment parameters of the population depend on the size of the workforce and its dynamics. At the same time, in addition to demographic factors, socio-economic development of the country has an important influence on the number of the employed population – the volume of GDP and its dynamics, the level of labor productivity, the nominal calculated average monthly and real wages, the amount of funds invested in fixed capital, etc.

The reproduction of fixed capital in rural areas is related to both the general features of agriculture and intra-industry differences in the reproduction of the main means of crop and animal husbandry. The reduction and acceleration of the rate of turnover of fixed assets in crop production depends on the capital availability of production and the duration of the growing season of agricultural crops. As for the reproduction of the main means in animal husbandry, it proceeds more evenly and continuously, since this industry is less prone to

seasonal fluctuations, and the need for the use of means remains unchanged throughout the entire production cycle.

Normative and legal provision of reproductive processes in agriculture are legal mechanisms available in the state economy that form the legal basis necessary for the implementation of the reproduction process, which directly or indirectly affect reproductive processes. The main unsolved problem today is the declarativeness of individual normative legal acts caused by the low financial support of action plans aimed at the expanded reproduction of production factors. Solving this problem will contribute to the activation of reproductive processes related to their regulatory and legal support.

The world experience of the development of agriculture in the last two decades shows the growing role of the state in regulating reproductive processes in agriculture, aimed at preserving ecology, settling the population in the places of their historical residence, etc. State regulation of reproductive processes in agriculture is a complex mechanism that includes a variety of instruments, which mainly affects farmers' incomes and creates a favorable institutional and reproductive environment through regulatory and legal support oriented to support agriculture, and this is due to the fact that in economically developed countries, this industry is considered as a system that is not capable of self-regulation, and the funds allocated for its support – as compensation for industry losses in conditions of market instability.

One of the important components of state regulation of reproductive processes in the agriculture of foreign countries is the presence of appropriate regulatory and legal support, which has both a direct and an indirect effect on the above-mentioned processes. As the analysis of foreign experience shows, state support and financing of agricultural production are regulated by law. In addition to regulatory and legal support in foreign countries, government targeted programs are being developed, which also affect reproductive processes.

Based on the results of the research, recommendations are proposed regarding the application of the experience of the countries of the world regarding the use of specific levers and tools for regulating reproductive processes in agriculture, namely: price policy that guarantees producers' incomes; subsidizing interest on received loans, payments from property insurance, agro-leasing; budgetary financing of village infrastructure development;

instruments of indirect financial policy, which will enable agricultural producers to attract funds for the long term in order to increase the effective reproduction of processes in agriculture.

Despite the large number of theoretically possible indicators for determining the effectiveness of state regulation of reproductive processes in agriculture, only a few of them can be applied in practice. The main reason for this theoretical and practical discrepancy is the statistical limitations of different countries. It is not always the case that statistical information is available in another country for the calculation of this or that indicator, the source of which is one country. In addition, the use of existing methods of assessing the effectiveness of state regulation of reproductive processes, according to many researchers, does not allow objective assessment of reproductive processes in agriculture. The main reason here is that these indicators practically reflect the results of agricultural activity and do not reflect the functioning of reproductive processes as a whole system, which does not allow determining the factors and conditions of unsatisfactory efficiency of reproductive processes.

The work uses a scientific approach to evaluating the effectiveness of state regulation of reproductive processes in agriculture in Ukraine through the prism of such system-forming indicators as: the global index of food security, economic availability, physical availability, quality and safety, provision of natural resources, which helped to reveal the main connections between all indicators and find out the place of Ukraine in the general rating of food, economic and resource security.

For a comprehensive assessment of the overall economic efficiency of reproductive processes in agriculture in Ukraine, the taxonomic analysis method has been used – the calculation of the taxonomy coefficient, which allowed to combine various indicators of reproductive processes through the prism of three factors – land, labor and capital relative to the standard vector.

Keywords: reproduction, social reproduction, state regulation, the process of social reproduction, state regulation of reproduction processes in agriculture, tools of state regulation of reproduction processes, system of reproduction processes, agriculture, agrofood products, organic production, organic potential, food security.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Стахович А. С. Економічний зміст та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Інтелект XXI*. 2020. № 4. С. 48-52 (0,63 друк. арк.).

<https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-4.9>

2. Стахович А. Нормативно-правове забезпечення відтворення робочої сили у сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. (0,65 друк. арк.).

<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-44>

3. Стахович А. С. До питання аналізу відтворення землі як фактору виробництва. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 54. С. 48-52. (0,55 друк. арк.).

<https://doi.org/10.32843/infrastruct54-9>

4. Стахович А. С. Поняття ефективності в системі оцінки відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Формування ринкової економіки в Україні: науковий збірник*. Вип. 46. С. 25-32. (0,62 друк. арк.).

<https://doi.org/10.30970/meu.2021.46.0.3558>

5. Стахович А. С. До проблем ризиків сільськогосподарських підприємств в умовах війни. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2023. №3. (0,8 друк. арк.).

<https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-3-8691>

Статті у інших наукових виданнях України:

6. Кундицький О. О., Стахович А. С. Кредит в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Праці Наукового товариства ім. Шевченка*. 2022. Том LXVIII. Економічний збірник. Том 4. С. 191-196. (Особистий внесок автора: запропоновано використання позитивного досвіду зарубіжних країн щодо надання кредиту в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві, 0,27/0,55 друк. арк.).

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

7. **Stakhovych A.** To question of necessity of adjusting of reproductive processes. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 52 (3). С. 40-43. (0,55 друк. арк.).

<https://doi.org/10.24412/3453-9875-2020-52-3-40-43>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стахович А. С. До питання особливостей відтворення в сільському господарстві. *Theory, science and practice* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Токіо, Японія, 05-09 жовтня 2020 р.). 2020. С. 119-121. (0,15 друк. арк.).

<https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.III>

2. Стахович А. С. Державне регулювання в системі типів регулювання економічних систем. *Актуальні проблеми функціонування господарської системи України* : Матеріали XXVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Львів, 20 листопада 2020 р.). 2020. С. 18-21. (0,15 друк. арк.).

3. Кундицький О. О., Стахович А. С. Нормативно правове забезпечення відтворення земель сільськогосподарського призначення. *Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту (м. Львів, 12 травня 2021 р.). 2021. С. 86-91.

(Особистий внесок автора: визначено основні законодавчі акти, що регулюють процеси відтворення у сільському господарстві, 0,11/0,22 друк. арк.).

4. Стахович А. С. Родючість ґрунту в системі відтворення землі як фактора виробництва. *Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту (м. Львів, 12 травня 2021 р.). 2021. С. 119-122. *(0,14 друк. арк.).*

5. Стахович А. С. Теоретичні аспекти дослідження фінансового забезпечення відтворювальних процесів в сільському господарстві. *Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20-21 травня 2021 р.). 2021. С. 329-331. *(0,20 друк. арк.).*

6. Стахович А. С. Ефективність в системі суміжних економічних категорій. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.). 2022. С. 661-662. *(0,17 друк. арк.).*

7. Стахович А. С. Основні світові моделі земельно-іпотечного кредитування. *Наукові дослідження у сучасному світі економіки* : Матеріали науково-практичної інтернет конференції (м. Дніпро, 29 січня 2022 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2022. С. 34-36. *(0,14 друк. арк.).*

ВСТУП.....	16
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	25
1.1. Економічний зміст відтворювальних процесів у сільському господарстві.....	25
1.2. Необхідність регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві.....	49
1.3. Інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві	68
Висновки до розділу 1	92
Список використаних джерел до розділу 1	95
Розділ 2. АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	103
2.1. Аналіз стану факторів відтворювальних процесів сільськогосподарської галузі	103
2.2. Аналітична оцінка фінансового забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві	129
2.3. Аналіз нормативно-правового забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві	146
Висновки до розділу 2	165
Список використаних джерел до розділу 2	167
Розділ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	175

3.1. Зарубіжний досвід державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві та можливості його використання в Україні	175
3.2. Підвищення ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві	200
Висновки до розділу 3	233
Список використаних джерел до розділу 3	236
ВИСНОВКИ	241
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	245
ДОДАТКИ	267

Актуальність теми дослідження. Умовою ефективного функціонування сільського господарства є процес відтворення, практична реалізація якого залежить від ефективного використання природних ресурсів, робочої сили, підприємницьких здібностей та засобів виробництва.

Проблема державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві має особливе значення в контексті вирішення завдань подолання економічного спаду, викликаного наявною в Україні політичною і загальноекономічною ситуацією.

Вона актуальна сьогодні не тільки через скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, а й через гостре необхідне вирішення продовольчої проблеми як важливої складової економічної безпеки світу.

Багатоплановість питань державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві зумовила складність їхньої системної розробки. Слід зазначити, що різні аспекти даної проблеми відтворення в сільському господарстві досліджувалися в роботах класиків економічної науки: Ф. Кене, Дж. Кейнса, А. Маршалла, К. Маркса, А. Сміта, М. Фрідмана та інших. Загальні ж питання сільськогосподарської проблематики висвітлено у працях Л.В. Балабанової, О.І. Ковтуна, О.О. Кундицького, Є.Д. Литвиненка, Є.Й. Майовця, І.А. Маркіної, І.Р. Михасюка, Т.Л. Мостенської, Г.В. Осовської, Г.М. Паламарчука, О.Ю. Паценка, П.Т. Саблука, О.С. Сенишин, Н.П. Тарнавської, Р.А. Фатхудинова, М.І. Шаповала, О.В. Юринець, Б.О. Язлюка, М.Д. Янків та інших.

Водночас багато питань, пов'язаних із забезпеченням стабільного відтворювального процесу в сільському господарстві, залишаються мало вивченими та дискусійними як в економічній науці, так і в господарській практиці. Найчастіше вітчизняні дослідження з проблем економіки сільського господарства мають описовий характер. У них відсутні конкретні рекомендації з економічних розрахунків, математичні моделі, на основі яких у бізнес-плануванні можна було б визначити темпи зміни обсягів виробництва та оцінити

ступінь впливу на нього різних макро- і мікроекономічних факторів. Тому специфіка державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві об'єктивно вимагає проведення фундаментальних теоретичних досліджень у галузі регулювання відтворювальними процесами та їх підкріплення експериментальними розрахунками.

На процес відтворення сільському господарстві діють безліч чинників, спрямованість яких не завжди однозначна. Разом з тим дія багатьох факторів легко формалізується, і це дозволяє використовувати математичне моделювання з метою інформаційного забезпечення та вивчення зміни обсягів виробництва продукції сільського господарства, імітування різних ринкових ситуацій, вся сукупність яких повністю вибирає невизначеність ринку.

Новими для дослідження на сьогоднішній день є питання фінансування процесів відтворення в сільському господарстві. Удосконалення роботи з кредитними ресурсами сприятиме підвищенню відтворювальних можливостей сільськогосподарських підприємств. Безсумнівна перевага цього напрямку досліджень у тому, що дозволяє визначити можливості зростання обсягів виробництва не за рахунок збільшення власних додаткових капіталовкладень, а рахунок ефективного державного регулювання.

Актуальність проблеми, недостатнє опрацювання та дискусійний характер багатьох найважливіших питань, пов'язаних із процесами відтворення в сільському господарстві, зумовили вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота Стаховича А.С. виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Львівського національного університету імені Івана Франка за тематикою «Управління конкурентоспроможністю агропродовольчої продукції в господарській системі України», у якій запропоновано для оцінки ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні використання інтегрального таксономічного показника – коефіцієнта таксономії, що розраховано з використанням методу таксономічного аналізу (номер державної реєстрації 0120U101814).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методичних засад державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві України, обґрунтування напрямів підвищення їх ефективності.

Досягнення встановленої мети зумовило необхідність вирішення таких основних завдань:

- з'ясувати сутність, економічну природу відтворювальних процесів у сільському господарстві;
- визначити необхідність регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві;
- проаналізувати стан факторів відтворювальних процесів сільськогосподарської галузі;
- системно охарактеризувати інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві;
- оцінити та проаналізувати фінансове забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві;
- здійснити ретроспективний комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення відтворювальних процесів у сільськогосподарській галузі;
- вивчити зарубіжний досвід державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві та можливості його використання в Україні з метою посилення конкурентоспроможності продукції сільського господарства України;
- оцінити комплексну економічну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві шляхом застосування таксономічного аналізу.

Об'єктом дослідження є сукупність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні засади забезпечення відтворювальних процесів у вітчизняному сільському господарстві.

Методи дослідження. Методологічною і теоретичною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення і принципи сучасної

економічної науки. Для досягнення встановленої мети використано широкий спектр філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, використання структурно-функціонального аналізу та логічного узагальнення дало змогу розглянути поняття “відтворення” через економічну природу огляду основних його напрямків, що представлено в працях класиків економічної науки; виокремлено сучасні підходи, відповідно до яких відтворення в сільському господарстві є повторення процесу суспільного відтворення на стадіях виробництва, розподілу, обміну та споживання і являє собою складну сукупність органічно взаємопов’язаних форм економічного кругообігу. Таким чином, постійно повторювальні процеси виробництва та споживання трансформуються у процес економічного відтворення, який крім відтворення суспільного продукту, включає відтворення засобів виробництва, робочої сили, виробничих відносин. Застосування єдності історичного та логічного підходу в дослідженні категорій “відтворення” та “процесу суспільного відтворення” дозволило виявити взаємозв’язок між цими поняттями та виокремити власне бачення поняття відтворювального процесу у сільському господарстві. Уточнення понятійного апарату стало можливим завдяки застосуванню теоретичного узагальнення та порівняння. Визначення чинників, що впливають на процеси відтворення у сільському господарстві в Україні, стало можливим завдяки використанню методу групування. Метод статистичного аналізу застосовано для діагностики сучасного стану розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні, а також для аналізу показників відтворювальних процесів у сільському господарстві. Узагальнення позитивного досвіду розвинених країн в обґрунтованому регулюванні відтворювальних процесів у сільському господарстві України відбувалося з використанням компаративного аналізу. Наочне відображення результатів дослідження стало можливим завдяки використанню графічного методу. Визначення загальної економічної ефективності регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві удалося за допомогою використання таксономічного аналізу, а саме розрахунку таксономічного показника загальної ефективності відтворення.

Теоретичною та інформаційною основою дисертаційного дослідження є: звітні статистичні дані Державної служби статистики України; матеріали Міністерства аграрної політики і продовольства України, Головного управління статистики у Львівській області; аналітичні та статистичні дані WTO, FAO; законодавчі та нормативно-правові акти і програмні документи державних органів України; монографічні дослідження і статті вітчизняних і зарубіжних авторів; інтернет-джерела; результати авторських досліджень, а також публікації в спеціальних періодичних виданнях.

Наукова новизна отриманих результатів. Унаслідок проведеного дослідження були отримані наукові результати, які є особистим внеском дисертанта, а саме:

удосконалено:

– бачення поняття відтворювального процесу у сільському господарстві на основі застосування єдності історичного та логічного підходу в дослідженні категорій “відтворення” та “процес суспільного відтворення”. У зв’язку з цим автором інтерпритовано відтворювальний процес в сільському господарстві як процес, базовими елементами якого є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу, що розглядається як цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якого визначаються впливом факторів виробництва, що формують специфіку сільськогосподарської галузі і обумовлюють необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки держави та її економічної й соціальної стабільності;

– понятійно-категоріальний апарат дослідження відтворювальних процесів в сільському господарстві в Україні через уточнення змісту понять і термінів “відтворення”, “процес суспільного відтворення”, “інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві” та їх змістовних і кореляційних зв’язків, на основі чого були виявлені ряд передумов, що вказують на посилення ролі державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві з урахуванням його

специфіки у вітчизняній економіці;

– науково-прикладні засади щодо впливу нормативно-правового регулювання на відтворення робочої сили в сільському господарстві, який, на відміну від існуючих, здійснюється опосередковано через вплив на соціальну, економічну, демографічну, культурну політики та політику зайнятості, шляхом регулювання процесів, пов'язаних із її формування, реалізацією і збереженням найбільш активного і здорового та освіченого населення;

– науковий підхід до оцінювання ефективності державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві в Україні через призму таких систем утворюючих показників як: глобального індексу продовольчої безпеки, економічної доступності, фізичної доступності, якості та безпеки, забезпечення природними ресурсами, що допомогло виявити основні зв'язки між усіма показниками та з'ясувати місце України в загальному рейтингу продовольчої, економічної та ресурсної безпеки;

набули подальшого розвитку:

– методологічний підхід до трактування поняття “державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві”, що являє собою цілеспрямовану дію державних органів на ринковий механізм з метою забезпечення населення продуктами харчування відповідної якості, за рахунок ефективного використання наявних факторів виробництва без порушення економічної, соціальної та екологічної рівноваги. Це уможливило визначити основні напрями державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві через його функції: цільову, стимулюючу, законодавчу та соціальну;

– теоретико-методологічний підхід до характеристики системи відтворювальних процесів у сільському господарстві, де її базовими елементами є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу. Це дозволило в якості особливого економічного ресурсу виділити «підприємницькі здібності» та «інформацію» та визначити їхню системно утворюючу роль у системі державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві;

– методика таксономічного аналізу – розрахунку коефіцієнта таксономії для оцінки загальної економічної ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні, що дозволило при її комплексній економічній оцінці поєднати різноманітні показники відтворювальних процесів через призму трьох факторів – землі, праці та капіталу відносно нормативного вектора-еталона та визначити загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні протягом досліджуваного періоду;

– рекомендації щодо застосування практики досвіду країн світу щодо використання конкретних важелів та інструментів регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, а саме: цінової політики, яка гарантує доходи виробників; субсидування відсотків за отриманими кредитами, виплат зі страхування майна, агролізингу; бюджетного фінансування розвитку інфраструктури села; інструментів непрямой фінансової політики, що дасть змогу сільськогосподарським виробникам залучати кошти на тривалий термін з метою підвищення ефективного відтворення процесів у сільському господарстві.

Практичне значення одержаних результатів проявляється у формулюванні теоретичних положень і практичних рекомендацій подальшого розвитку теорії та практики забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві України, а також надання обґрунтованих напрямів підвищення рівня її ефективності. Зокрема, практичне значення мають практичні рекомендації автором щодо застосування практики зарубіжного досвіду конкретних країн світу у дієвому регулюванні процесів відтворення у сільському господарстві щодо зміцнення та забезпечення продовольчої безпеки країни та підтримки її економічної й соціальної стабільності.

Зокрема, у роботі Департаменту економічної політики Львівської обласної державної адміністрації застосовують систему показників оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у межах планово-економічної діяльності (довідка № 1-52/161 від 03.04.2023); в ТОВ «ОТП Лізинг» застосовують пропозиції дисертанта у розробці програм фінансування клієнтів аграрного бізнесу (довідка від 03.04.2023 р.); у діяльності ПуАТ «Акордбанк»

використовують пропозиції стосовно ефективності застосування фінансових інструментів для відтворення основних засобів у сільському господарстві (довідка від 03.04.2023 р.); ТОВ «Український медовий дім» використовує аналітичні пропозиції дисертанта стосовно використання альтернативних методів нарахування амортизації (довідка від 04.04.2023 р.).

Результати дослідження використовуються у освітньому процесі Львівського торговельно-економічного університету при розробці навчально-методичних матеріалів (окремих тем лекцій, методичних рекомендацій для навчальних занять, ситуаційних завдань) з дисциплін “Державне адміністрування та регулювання”, “Державне регулювання економіки”, “Управління конкурентоспроможністю” та “Господарсько-правове адміністрування” (довідка № 909-Н від 05.04.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Висновки і результати, відображені в дисертаційному дослідженні, автором отримані самостійно і опубліковані у вітчизняній науковій літературі та за кордоном. У наукових роботах у співавторстві використовуються лише ідеї та результати, що є особистим внеском здобувачки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційної роботи доповідались автором на наукових та науково-практичних конференціях та отримали позитивну оцінку, зокрема: III Міжнародній науково-практичній конференції “Theory, science and practice” (м. Токіо, Японія, 05-09 жовтня 2020 р.); XXVII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Актуальні проблеми функціонування господарської системи України” (м. Львів, 27-28 травня 2020 р.); Науково-практичній інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту “Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти” (м. Львів, 12 травня 2021 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції “Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку” (м. Одеса, 20-21 травня 2021 р.); V Всеукраїнській науково-практичній інтернет конференції “Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю у соціально-орієнтованій системі управління підприємством” (м. Полтава, 14-15 квітня 2022

р.); Науково-практичній інтернет конференції “Наукові дослідження у сучасному світі економіки” (м. Дніпро, 29 січня 2022 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 13 наукових праць загальним обсягом 4,72 друк. арк., з них – 6 статей у фахових виданнях загальним обсягом 3,55 друк. арк. (1 із них – у іноземному виданні, віднесених до періодичних видань), 7 тез доповідей загальним обсягом 1,17 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота викладена на 269 сторінках, поєднує у собі вступ, три розділи, висновки, висновки до розділів, список використаних джерел і додатки. Величина основного тексту дисертації становить 200 сторінок друкованого тексту. Робота ілюстрована 43-ма таблицями, 26-ма рисунками та 13-ма формулами. Список використаних джерел містить 221 найменування.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

1.1. Економічний зміст відтворювальних процесів у сільському господарстві

Сфера економічної діяльності включає об'єктивну необхідність постійно повторюваного процесу відтворення економічного продукту для задоволення життєвих потреб суспільства. Насамперед це зумовлено тим, що будь-який економічний продукт постійно витрачається, споживається, зношується і потребує заміни. Безперервність людського буття передбачає безперервне споживання, яке в свою чергу вимагає безперервного виробництва. Іншими словами, щоб жити, треба споживати, а щоб споживати – необхідно виробляти суспільний продукт. Саме такий стан речей і служить причиною наявності відтворювального процесу.

Виходячи з особливостей теми нашого дослідження, більш глибоке розуміння економічної природи «відтворення» дозволить огляд основних напрямків економічної думки щодо його трактування, представленого в працях класиків економічної науки.

Вперше термін «відтворення» був використаний у 1758 році засновником школи фізіократів, французьким економістом, Франсуа Кене [1, с. 361] в роботі «Економічна таблиця», в якій була представлена модель відтворювального процесу (рис. 1.1.).

Вчений уперше в історії економічної думки показав основні шляхи реалізації суспільного продукту, об'єднавши численні акти обміну в масовий рух грошей і товарів, ввів відмінність вартісної і натуральної форми сукупного суспільного продукту, розмежував категорії капіталу і доходу.

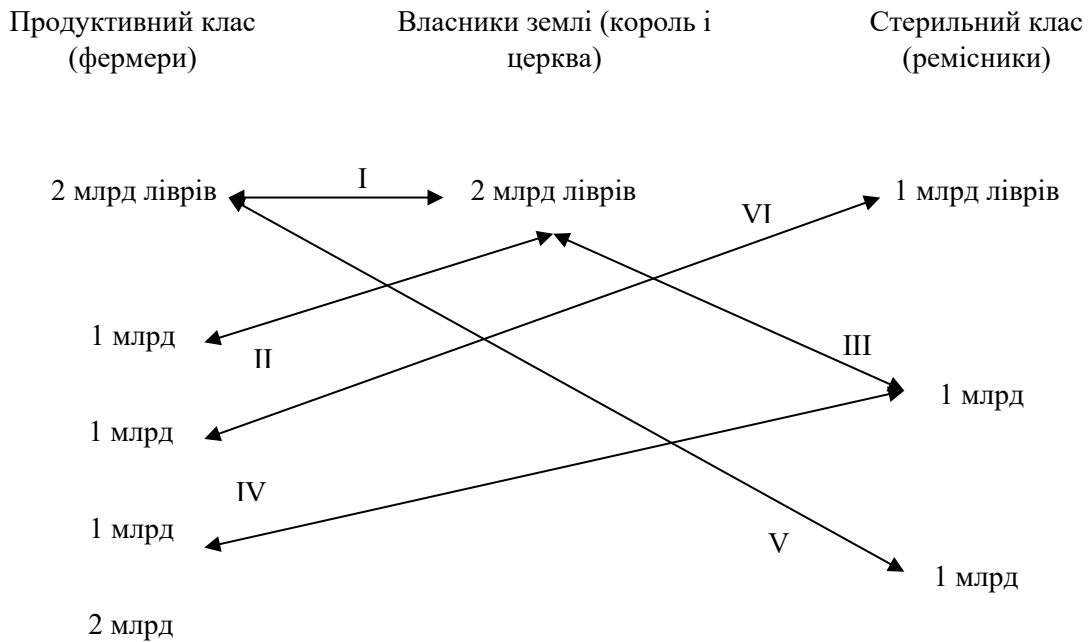

Рис. 1.1. Зигзаг Кене [1, с. 361]

Однією з особливостей даної моделі є те, що вона тісно пов'язана з вченням про класи, які виділяли в залежності від участі в створенні і присвоєні чистого продукту під яким розуміли надлишок чистої продукції виробленої і сільському господарстві над витратами, необхідними для її виробництва. На думку Ф. Кене суспільство складається із трьох класів:

- 1) виробничого, всіх тих, хто працює в сільському господарстві і створює чистий продукт;
- 2) власників – всіх тих, хто володіє землею і тим самим привласнює чистий продукт;
- 3) безплідного – всіх тих, хто виконує роботу не пов'язану із сільськогосподарським виробництвом, тобто людей які ані не привласнюють чистий продукт, а лишень перетворюють сільськогосподарський продукт в іншу натуральну форму.

Крім того, особливістю даної моделі (див. рис. 1.1.) є те, що вона допускає ряд припущень, які спрощують аналіз. Зокрема розглядалося тільки просте відтворення, передбачалося стабільність цін і відсутність зовнішньої торгівлі.

Процес обороту розпочинався із завершення збирання врожаю і проходив п'ять актів:

1 акт: землевласники купують на 1 млрд. ліврів продукти харчування у продуктивного класу.

2 акт: землевласники купують на 1 млрд. ліврів промислові товари у безплідного класу.

3 акт: безплідний клас купує продукти харчування на 1 млрд. ліврів, отриманий від землеробів.

4 акт: продуктивний клас купує на 1 млрд. ліврів промислові товари.

5 акт: безплідний клас купує на 1 млрд. ліврів сільськогосподарська сировина.

У результаті цих актів реалізовано промисловій продукції на 2 млрд. ліврів і сільськогосподарської продукції на 3 млрд. ліврів. Продуктивний клас має 2 млрд. ліврів для оренди і на 1 млрд. ліврів промислової продукції для відшкодування зносу основного капіталу. Землевласники мають для особистого споживання предмети споживання на 1 млрд. ліврів і промислові товари на 1 млрд. ліврів. Безплідний клас має землеробську продукцію для продуктивних потреб на 1 млрд. ліврів і для особистого споживання – на 1 млрд. ліврів. Всього на кінець періоду суспільство має 2 млрд. ліврів, на 2 млрд. ліврів промислової продукції і на 3 млрд. ліврів сільськогосподарської продукції. Таким чином, усі необхідні умови для здійснення наступного виробничого циклу створені.

Як бачимо, грошові потоки рівні сумі цін створених товарів, що дозволило Ф. Кене зробити наступні висновки: по-перше, реалізація суспільного продукту створює умови для відтворення в наступні періоди і по-друге, для вирішення проблеми реалізації і створення передумов відтворення необхідно, щоб в економіці існували певні пропорції розвитку сфер і галузей.

З позиції сучасного етапу розвитку ринкових відносин наукова заслуга фізіократів полягає в тому, що їх теоретичні переконання остаточно відійшли від ототожнення капіталу з його суто грошовою формою, вони розглядали капітал в тому вигляді, який він приймає в процесі виробництва. Ф. Кене уперше

представив відтворення не лише як відтворення матеріальних благ, але і як відтворення виробничих стосунків.

Цей підхід фізіократів дозволив закласти методологію системного аналізу капіталістичного виробництва в цілому, законів відтворення і розподілу сукупного громадського продукту і тим самим, зокрема, був зроблений новий серйозний крок у визначенні змісту відтворювального процесу.

Наступним значним кроком у розвитку теорії відтворення були дослідження А. Сміта, особливістю теорії відтворення якого є те, що основною її складовою стала теорія реалізації. За твердженням вченого, який опирався на власне визначення вартості товару за доходами («догма Сміта») [2, с. 627], вартість, як окремого продукту, так і усієї сукупності товарів, або усього суспільного продукту, дорівнює сумі доходів – заробітній платі, прибутку і ренті. «Ціна всякого товару, кінець кінцем, повинна зводиться до цих трьох частин, оскільки всяка частка ціни повинна за необхідності виявитися чийм-небудь прибутком» [3]. Зводячи, таким чином, вартість суспільного продукту до доходів. Крім того, Смітом виключалася з вартості сукупного продукту перенесену вартість знарядь праці.

Незважаючи на те, що А. Смітом визнавалося, що кожен підприємець частину свого капіталу перетворює на засоби виробництва, він переконував, що ціна кожного знаряддя праці в кінцевому випадку також зводиться до заробітної плати, прибутку і ренти. «Може здатися, що потрібна ще четверта частина для відшкодування капіталу, тобто для відшкодування зношення господарських знарядь. Проте потрібно мати на увазі, що ціна будь-якого господарського знаряддя. у свою чергу складається з таких же трьох частин» [3]. У зв'язку з цим, Смітом пропонується не враховувати перенесену вартість ні в окремому товарі, ні в національному продукті, тому вартість річного продукту у нього виявилася рівній сумі доходів. Іншими словами, вартість суспільного продукту зведена до знову створеної вартості, а вартість знарядь виробництва, що беруть участь в створенні продукту, не враховується.

Пояснення такого підходу А. Сміта ґрунтується на тому, що ним не було враховано при підрахунку національного продукту і національного доходу(за

рік) фактору обмеження часу. Адже, перенесена вартість засобів виробництва є продуктом праці минулих років. Тому сума доходів, рівна заново створеній вартості цього року, і вона буде завжди меншою від вартості річного суспільного продукту, в якому врахована і вартість минулих років, перенесена із засобів виробництва. Якщо ж не враховувати обмеження часу, то в цьому випадку перенесена вартість цього року дійсно відповідає доданій вартості, і тоді повторного рахунку при визначенні річного національного продукту не відбувається [4].

На думку багатьох дослідників [5], заслуговує на увагу в аналізі процесу відтворення спроба провести відмінність між двома основними підрозділами суспільного виробництва, а саме тими що виробляють засоби виробництва і тими, що виробляють предмети особистого споживання. Також вченим робиться поділ робітників на дві великі групи, одна зайнята виробництвом засобів виробництва, а інша – виробництвом предметів споживання, і це в свою чергу призводить до необхідності обміну товарами між цими групами, що в подальшому визначає основні товарні потоки в процесі відтворення суспільного капіталу. Проте подальшого розвитку і застосування ці положення у дослідженнях Сміта і не отримали.

Критики Сміта вважають [5], що в дослідженні теорії відтворення в цілому він зробив явний крок назад в порівнянні з фізіократами, оскільки він не представив цілісної картини процесу відтворення усього суспільного капіталу, подібної до того, яка є в “Економічній таблиці” Ф. Кене. Основна причина тут криється в методологічному початковому пункті аналізу відтворення в теорії Сміта. Адже Кене у своєму аналізі процесу відтворення виходив з товарної форми промислового капіталу, і це дозволило побачити усі основні потоки, пов’язані з виробництвом суспільного продукту як в натурально-речовій формі, так і за вартістю. На відміну від попередника, Смітом було взято за основу продуктивну форму цього капіталу, яка виключала таку можливість.

Послідовником А.Сміта в першій третині XIX ст. у Франції був Жан Батист Сей (1767-1832), який беззастережно прийняв і прирівняв до абсолютної істини принципи свободи ринків, ціноутворення, внутрішньої і зовнішньої торгівлі,

необмеженої вільної конкуренції, неприпустимості жодних проявів протекціонізму. За такого стану речей він був переконаний про об'єктивну неможливість економічних криз, які супроводжуються або надвиробництвом або недоспоживанням суспільного продукту. Дане положення про реалізацію суспільного продукту пізніше дістало назву «Закону ринків», або просто «закону Сея». Саме він став основою його теорії відтворення в якій стверджувалося, що розширене відтворення здійснюється безперешкодно за винятком окремих випадків надвиробництва. В цілому ж ринок має механізм, який урівноважує попит і пропозицію товарів, що в свою чергу вирішує проблему реалізації суспільного продукту і тим самим готує умови відтворення. Ж.-Б.Сей аргументував це тим, що гроші є лише посередником обміну товарів, а пропозиція і продаж одного товару призводить до одночасного попиту на інший товар. Щоб пояснити Сеївську теорія відтворення необхідно врахувати смітовський «природний порядок», який припускає гнучкість цін і гнучкість заробітної плати, що взаємовигідно при пасивній ролі грошей, обміні працею і результатами своєї праці усіх суб'єктів ринку. З урахуванням цього згідно із законом Сэя" інший хід речей абсолютно неприйнятний. Також «завдяки» А.Сміту «закон Сея» виключає всяке втручання в економіку ззовні. У нім підтримується вимога про мінімізацію бюрократичного за своєю природою державного апарату, недопущення протекціонізму. І, накінець, «закон Сея» передрікає поступальний розвиток ринкових економічних стосунків в суспільстві на базі досягнень науково-технічного прогресу. Квінтесенція «закону Сея» полягає в тому, що при досягненні і дотриманні суспільством усіх принципів економічного лібералізму виробництво(пропозиція) породжуватиме адекватне споживання(попит), тобто виробництво товарів і послуг в умовах смітівського «природного порядку» обов'язково породжує доходи, на які ці товари і послуги вільно реалізуються. Подібним чином «закон Сея» сприймався усіма прибічниками концепції економічного лібералізму, що вважали, що гнучке і вільне ціноутворення на ринку призводитиме до майже миттєвої реакції на зміни в кон'юнктурі господарства, будучи гарантією саморегулювання економіки.

Подальший розвиток теорії відтворення знайшов своє відображення в поглядах Давида Рікардо (1772-1823). Особливістю розуміння ним теорії відтворення було з однієї сторони визнання «закону ринків» Сея, а з іншого – не сприйняття поглядів Сміта про складання вартості з доходів. Саме твердження Сея про безкризовий і рівноважний стан економіки при повній зайнятості дало змогу Д. Рікардо стверджувати: «Продукти завжди купуються за продукти або послуги; гроші служать тільки мірилом, за допомогою якого здійснюється цей обмін. Який-небудь товар може бути вироблений в зайвій кількості, і ринок буде до такої міри переповнений, що не буде навіть відшкодований капітал, витрачений на цей товар. Але це не може статися одночасно з усіма товарами» [6]. Слід зазначити, що на відміну від Ж.Б.Сея, який вважав, що загальна криза перевиробництва є неможливою Д.Рікардо допускав, що при капіталізмі можливе часткове надвиробництво. Тобто це ситуація за якої окремий товар може бути вироблений в зайвій кількості, але загального надвиробництва бути не може, оскільки капіталістичне виробництво спрямоване на задоволення потреб і це означає, що окрім падіння норми прибутку, ніяких меж для зростання виробництва і розширення попиту не існує. В подальшому наукові погляди Д. Рікардо лягли в основу англійського утопічного соціалізму, який критикував капіталізм і вимагав відміни приватної власності, реорганізації виробництва, розподілу і споживання, обґрунтовував соціалістичне вчення.

На противагу А. Сміту Д. Рікардо вважав, що, вартість розпадається на доходи. Об'єднуючим моментом для двох дослідників було те, що Рікардо при аналізі відтворення, аналогічно як і Сміт, не брав до уваги постійний капітал, прирівнюючи вартість суспільного продукту до суми доходів. Такий підхід дозволяв зробити висновок про можливість повної реалізації суспільного продукту.

Вартість благ, на думку вченого, для виробництва яких потрібний тривалий час застосування капіталу, має бути вища за вартість благ, що вимагають рівної праці, але меншого часу використання капіталу. Приділяючи багато уваги відтворенню зерна, він з'ясував, що ціна на нього повинна покрити усі витрати на його виробництво, включаючи прибуток на витрачений капітал,

як необхідну умову функціонування відтворювальних процесів в сільському господарстві.

Вчений визначив, що виникаючі кризи в країні, у тому числі спад виробництва сільгосппродукції, обумовлені низькою ціною, яка не здатна покрити всі виробничі витрати, що в свою чергу ставить товаровиробника в не вигідне становище, і він перестає отримувати прибуток. Вихід з даної ситуації вбачається у зменшенні виробництва товару, яке приведе до підвищення ціни на нього, за умови незмінного попиту або звільнення від податків, які платить виробник.

Д. Рікардо розвинув вчення про суспільне відтворення на макро- і мікрорівнях, довівши корисність обміну товарами в зовнішній торгівлі. На основі своїх досліджень він зробив висновок про те, що громадяни країни матимуть менші витрати на купівлю імпортованих товарів, оскільки вони ввозяться за нижчими цінами. Важливою умовою за якої зовнішня торгівля не буде шкодити економіці країни є необхідність дотримання балансу, а саме сума імпорту має бути рівною сумі експорту.

Одним із послідовників вчення Д.Рікардо був видатний представник школи класичної політичної економії Англії *Томас Роберт Мальтус* (1766-1834), який враховуючи певну тенденційність своїх попередників і сучасників «по школі» про продуктивний і непродуктивний характер праці різних «класів» в своїй головній праці «Принципи політичної економії, розглянуті у плані їх застосування» висунув несподівану в ту пору тезу про не досяжність достатнього попиту і повної реалізації вироблюваного суспільного продукту без посиленої і такої ж необхідної участі в цьому разом з продуктивними класами і «непродуктивних класів». Тим самим Т. Мальтус кинув виклик тим, хто допускав абсурдну думку про паразитизм величезних мас людей, які відносяться до непродуктивних класів із-за їх діяльності, скажімо, у збройних силах(армії) або релігійних і адміністративних установах і тому подібне. На думку Т. Мальтуса, чиновництво і інші непродуктивні верстви суспільства є сукупністю «третьох осіб», які сприяють як створенню так і реалізації суспільного продукту. Зокрема, «по Мальтусу інтереси землеробів зовсім не суперечать

інтересам іншого суспільства – навпроти, економічне процвітання залежить від процвітання класу лендлордів» [7].

Звернув увагу на роль прибутку в забезпеченні розширеного відтворення та урівноваження сукупного попиту і сукупної пропозиції.

На відміну від попередників, які вважали основною проблемою економіки є нагромадження як передумова подальшого розширення виробництва, Т. Мальтус звернув увагу на проблему розподілу суспільного продукту як важливого чинника досягнення економічної рівноваги. Вперше в історії економічної думки вчений проаналізував механізм розподілу прибутку підприємців як на споживання та і нагромадження. Прагнучи виявити стан економіки, за якого, «враховуючи виробничі можливості і споживацькі переваги, стимули до зростання багатства будуть найліпшими», Т. Мальтус стверджував, що «жодне значне і тривале зростання неможливе без такого рівня бережливості, який щорічно нагромаджує частину прибутку і створює надлишок продукту над споживанням» [7].

Т. Мальтус, як і Д. Рікардо, вважає, що меж для розширення виробництва не існує. А на питання про масштаби надвиробництва відповідає так; «Питання про надвиробництво полягає виключно в тому, чи може воно бути загальним, також як і зачіпати окремі сфери економіки, а не в тому, чи може воно бути перманентним так само, як і тимчасовим» [8]. Отже, за Мальтусом на відміну від Рікардо можливі не лише приватні, але і загальні кризи. Але при цьому обоє вони одноставні в тому, що будь-які кризи – явища тимчасові, і в цьому сенсі аргументи про їх відступництво від постулатів «закону Сея» виключаються [8].

Подальша еволюція теорії відтворення полягає не лише у вивченні розподілу додаткового продукту між власниками факторів виробництва, класами суспільства, але і поглибленню осмислення ролі споживання і накопичення в процесі відтворення. У даному випадку, величезне значення для розуміння цих процесів мають праці Карла Маркса. Теорія відтворення Карла Маркса (1818-1883 рр.) отримала свій розвиток у другому томі «Капіталу» в якому відтворення розглядалося на макро- і мікрорівнях та була висловлена наступна думка: «Також, як суспільство не може перестати споживати, також воно не може і

перестати виробляти. Тому всякий суспільний процес виробництва, що розглядається в постійному зв'язку і у безперервному потоці свого відновлення, являється в той же час і процесом відтворення» [9]. Основу даної теорії складають схеми відтворення у вигляді абстрактних теоретичних моделей, побудованих на основі цілого ряду спрощувальних передумов.

Так у своїй моделі Маркс поділив суспільне виробництво на два підрозділи: I підрозділ включає усі галузі і підприємства, що виробляють засоби виробництва, II підрозділ – галузі, які випускають предмети особистого споживання. Вартість продукту обох підрозділів у своїй сумі складає вартість суспільного продукту (ВСП). Продукт кожного із підрозділів по вартості складається із фонду заміщення (c), необхідного (v) і додаткового (m) продукту.

$$\text{Отже, ВСП} = I(c + v + m) + II(c + v + m), \quad (1.1)$$

Процес відтворення суспільного продукту проходить через економічний кругообіг (виробництво, розподіл, обмін і споживання). При цьому відбувається реалізація продукту, тобто такий його розподіл і обмін, при якому жодна із його частин не є зайвою і жодна з потреб, підтверджених платоспроможним попитом, не залишається не задоволеною.

Умовою простого відтворення є $II(c + v + m) = II(v + m) + I(v + m)$ або $IIc = I(v + m)$. Умовою розширеного відтворення є $I(v + m) > IIc$. Ця умова надто ускладнює процес реалізації створеного річного продукту, хоч і є необхідною для забезпечення економічного зростання.

Загальновідомо, що головною темою дослідження Маркса було накопичення капіталу, тому теоретичне узагальнення простого відтворення було для нього не більше ніж проміжним логічним етапом на шляху до важливішої мети - аналізу розширеного відтворення. Проте виграючи в реалістичності, схема розширеного відтворення помітно поступається в наочності. Тут немає чіткої ув'язки між підрозділами і видами доходів: додаткова вартість обмінюється на продукцію обох підрозділів, а чистий продукт охоплює не лише фонд споживання, але і фонд накопичення.

Механізм розширеного відтворення Маркс ілюстрував умовними чисельними прикладами, прийнявши ряд додаткових допущень: інвестиції

здійснюються усередині кожного підрозділу, структура додаткового капіталу (його ділення на постійний і змінний) відтворює пропорції, що склалися, в накопичення йде половина додаткової вартості I підрозділу, тоді як норма накопичення в II підрозділі пасивно пристосовується до умов відтворення.

Таким чином, К. Маркс процес відтворення зводив до відтворення капіталу. Він виділяв три форми капіталу: грошову, продуктивну і товарну, які тісно пов'язані між собою в єдиному відтворювальному процесі.

Процес відтворення капіталу охоплює як безпосередній процес виробництва, так і обидві фази власне процесу обігу. Усе виробництво капіталу включає, таким чином, увесь процес кругообігу, що повторюється знову і знову через певні проміжки часу.

Безпосередній процес виробництва завжди складає тільки одну ланку кругообігу капіталу. У одній формі процес виробництва опосередковує процес звернення, в іншій формі процес звернення опосередковує процес виробництва. Тому постійне відновлення процесу виробництва, поява капіталу, що постійно повторюється, у формі продуктивного капіталу К. Маркс в обох випадках зв'язує з його перетвореннями в процесі обігу.

Крім того, він відмічає, що постійно поновлюваний процес виробництва є умовою перетворень, які капітал знову і знову проробляє у сфері звернення, тобто є умовою його попереминої появи то у формі грошового капіталу, то у формі товарного капіталу.

Таким чином, К. Маркс процес відтворення індивідуального капіталу розглядає в двох сферах економічної системи : у сфері виробництва і у сфері обміну.

Аналізуючи просте і розширене відтворення, К. Маркс зводить основну відмінність між двома формами відтворення до пропорцій в розподілі додаткової вартості, тобто зачіпає і сферу розподілу.

Хоча К. Маркс і стверджує, що споживання товарів не входить в той кругообіг індивідуального капіталу з якого вони вийшли, проте, відтворення усього громадського капіталу допускає тільки при відповідних пропорціях між підрозділами, що виробляють засоби виробництва і предмети споживання, тобто

процес відтворення включає і споживання. Другий підрозділ безпосередньо пов'язаний із споживанням, залежить від його масштабів і обумовлене наявністю цієї сфери економіки. У першому підрозділі відтворення робочої сили теж пов'язане із споживанням продукції кінцевого призначення. Отже, теорія відтворення К. Маркса пов'язана з розглядом усіх чотирьох економічних підсистем [10, с. 356].

Значення теорії відтворення Карла Маркса оцінюється по-різному. Ми підтримуємо думку тих вчених, які вважають: “Неможна назвати досить повним дослідження відтворення капіталу в промисловості”, проведене К. Марксом в «Капіталі», хоча він і зробив спробу розглянути обміни капіталу і товарних мас в натурально-речовій формі і за вартістю. Невизначеність його поглядів на утворення вартості і ціни товару не дозволила йому чітко змодельювати умови процесу відтворення вартості капіталу в промисловості. Каменем спотикання стало тривіальне нерозуміння процесу і умов взаємодії капіталу, і процесу праці конкретного виробника. Теорія простого і розширеного відтворення Маркса, були побудовані ним не для аналізу процесу суспільного відтворення, а для підтвердження його політичної догми «теорії трудової вартості», для підтвердження неминучої необхідності експропріації приватної, капіталістичної власності» [11]. У своїй теорії суспільного відтворення Маркс повернув в науковий оборот проблему перерозподілу валового національного продукту, дослідження якого було розпочато в «Економічній таблиці» Ф. Кене і призупинено у зв'язку з появою «догми Сміта». На відміну від трьох секторній моделі Кене Маркс побудував двосекторну модель, поділивши сферу виробництва на виробництво засобів виробництва, тобто елементів постійного капіталу, і виробництво предметів споживання для робітників і капіталістів, і вивів формулу обміну між секторами тієї частини продукту, який виходить за рамки внутрішньо секторного обороту (див. табл. 1.1).

Порівняльна характеристика теорії відтворення

Ф. Кене і К. Маркса [1; 10-11]

Франсуа Кене	Карл Маркс
1. Земля здатна приносити дохід, що перевищує первинні витрати.	1. Доходи в капіталістичному суспільстві мають своїм джерелом додаткову вартість.
2. Ділення суспільства на 3 класи: продуктивний, "безплідний", клас землевласників.	2. Ділення суспільства : клас капіталістів і пролетаріату.
3. Капітал фермерів ділиться на первинні щорічні аванси. Ф. Кене, у своїй таблиці виділив "щорічні аванси" і розділив їх на основний і оборотний капітал, хоча основний капітал в його таблиці, мається на увазі тільки із-за присутності в ній величини вартості його зносу.	3. Те, що Ф. Кене називає "оборотним капіталом", у Маркса розділене на дві частини і представлене як "постійний капітал", тобто сировина, напівфабрикати і інші предмети праці, і "змінний капітал", тобто заробітна плата робітників.
4. Чистий продукт(додаткова вартість) робиться тільки в сільському господарстві; Додаткова вартість в землеробстві здається даром природи, а не плодом неоплаченої людської праці. Те, що фізіократи називали "чистим продуктом", пізніше дістало назву "рента".	4. Дійсне джерело додаткової вартості - експлуатація найманої праці. Додаткова вартість створюється абстрактною громадською працею і виступає як неоплачену працю робітника. Земельна рента - це надприбуток, що утворюється в сільському господарстві в результаті додаткової праці сільськогосподарських робітників.
5. Сфера виробництва обмежена лише сільським господарством. Доходи повністю витрачаються, накопичення відсутнє, не враховуються обмін усередині класів, зовнішньоторговельні зв'язки.	5. Сфера виробництва не обмежена лише сільським господарством. Маркс розвинув теорію простого відтворення і заклав основи теорії розширеного відтворення, тобто відтворення з накопиченням і збільшенням обсягу виробництва.
6. Грошам відводилася роль посередника в зверненні ".гроші самі по собі є безплідним багатством, яке нічого не робить".	6. Гроші - цей засіб обміну, товар, який стихійно виділився з усієї маси товарів і став грати роль загального еквіваленту, виразника вартості усіх інших товарів. єдиним товаром, якому не треба доводити свою необхідність, бо вони є загальним платіжним і купівельним засобом і тому усі прагнуть до їх володіння.

У подальшому Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919) – учений зі світовим ім'ям, який зробив величезний внесок у розвиток багатьох теоретичних проблем економіки, наповнив абстрактну теорію К. Маркса прикладними логічними схемами відтворення суспільного продукту, уточнивши конкретні форми накопичення, перетворення грошового капіталу в виробничий.

Він розглянув три «відділи» виробництва : виробництво засобів виробництва, виробництво предметів споживання для робітників і виробництво предметів споживання для капіталістів. Це дозволило йому говорити про те, що зниження споживання робітників не є перешкодою для здійснення товарного обміну. Ринок від цього не скорочується, а лишень буде змінюватися тільки характер суспільного попиту, а попит на предмети споживання заміщається попитом на засоби виробництва [12].

Залежно від досліджуваних проблем пов'язаних з відтворенням, сучасні економісти умовно поділяються на дві групи: проблеми мікроаналізу – діяльності підприємства, фірми, та проблеми макроаналізу, що охоплює державу та суспільство в цілому. У докейнсіанській англійській політекономії панував мікроекономічний підхід, тобто аналіз економіки з погляду певних економічних одиниць. Умови процвітання окремої фірми ототожнювалися з умовами зростання та процвітання нації загалом, примноженням її національного багатства. Тому в центрі аналізу була окрема фірма, проблеми мінімізації її витрат та максимізації прибутку як джерела нагромадження капіталу. Головна відмінність між макро- та мікроекономічними підходами пов'язана з тим, якому факторові — інтересам окремої фірми чи загальним умовам відтворення – надається вирішальне значення в економічному зростанні країни. Макроекономічний аналіз передбачає вивчення сукупних народногосподарських величин, що визначають структуру й динаміку процесу суспільного відтворення і які знайшли своє відображення в соціально-орієнтованій моделі ринкової економіки.

Предметом дослідження Дж. М. Кейнса є кількісні функціональні залежності процесу відтворення, кількісні зв'язки економічних явищ, які формулюються у вигляді узагальнених, агрегатних категорій. Абстрагування від якісних змін дало змогу вченому, з одного боку, проаналізувати деякі найзагальніші функціональні закономірності економічної системи, а з іншого — уникнути розгляду соціально-економічного аспекту капіталістичних відносин.

Центральне місце в економічній теорії Дж. М. Кейнса посідає концепція мультиплікатора, спрямована на пошуки кількісних функціональних

залежностей суспільного відтворення та обґрунтування концепції походження доходу від інвестицій.

Основною причиною порушення економічної стабільності Кейнс вважав неповну зайнятість трудових ресурсів (безробіття), тому й поставив за мету створення моделі повної зайнятості, досягнення якої можливе завдяки регулюванню всього відтворення як єдиного цілого. В подальшому ключовим фактором, який сприяв кризі кейнсіанства, стало втручання держави в економіку через механізм перерозподілу доходів, що в подальшому призвело до значного збільшення бюрократичного апарату і як наслідок зростання витрат на його існування з подальшим погіршенням дії ринкових відносин. За цих умов набула поширення *теорія монетаризму, яка, окрім іншого, розглядала і базові проблеми суспільного відтворення*. Головну особливість відтворювального процесу представники монетаризму вбачають у тому, що сучасна ринкова економіка у своїй основі є самодостатнім збалансованим господарством. Це принципово відрізняє монетаристів від тих самих кейнсіанців, для яких основним методологічним постулатом залишається теза про наявність внутрішніх структурних суперечностей, що внутрішньо (об'єктивно) притаманні ринковій економіці. Для монетаристів основною суперечністю в розвитку економіки є суперечність між динамікою розвитку виробництва і тією грошовою масою, яка знаходиться в обігу. Досягнення оптимального співвідношення між виробництвом і грошовою масою, що його обслуговує, є головною практичною метою монетаризму. Саме оптимізація цього співвідношення є визначальним фактором забезпечення розвитку суспільного виробництва.

До найбільш загальних економічних закономірностей відтворення, які властиві будь-якій економічній системі, більшість науковців відносять:

- взаємозв'язок і взаємозумовленість виробництва, розподілу, обміну та споживання як основних стадій відтворювального процесу;
- єдність відтворення продукції, робочої сили і виробничих відносин; останній фактор, заснований на відносинах власності, визначає соціально-економічну форму відтворювального процесу;

- необхідність пропорційності всіх стадій відтворення, взаємозв'язку між накопиченням і споживанням, між вартісною формою (в умовах товарного виробництва) і натурально-речовим змістом валового внутрішнього продукту та його складовими;

- визначення ефективності відтворювального процесу на основі аналізу сформованих і прогнозованих темпів економічного зростання з використанням показників, що відображають різний рівень виробництва і реалізації продукції: темпів зростання валового внутрішнього продукту і національного доходу на макрорівні; темпів валової доданої вартості на галузевому рівні; темпів зростання валової продукції і прибутку на рівні об'єднань і підприємств;

- матеріальною основою відтворювального процесу і подолання кризової ситуації є оновлення основного капіталу; в зв'язку з цим набуває актуальності розвиток системи інвестицій в умовах науково-технічного прогресу [13, с. 19-20].

Підсумовуючи хронологію дослідження поняття «відтворення», слід зазначити, що в економічній науці термін «відтворення» вживається поряд з поняттям «відтворювальний процес» [13]. Очевидно, що суспільне відтворення завжди виступає і як процес, і як результат, який, з одного боку, носить статичний характер, будучи результатом безперервного процесу на певний період часу, а з іншого – служить метою, орієнтиром для подальшого здійснення процесу. Будучи досягнутими, цілі стають фактом (елементом) процесу відтворення, а перед ним виникають вже нові цілі, які після їх досягнення знову стануть статичними елементами відтворення. Отже, в науці цілком допустимо застосування терміну «процес відтворення» або «відтворювальний процес», коли дослідник хоче звернути увагу саме на процес суспільного відтворення, залишаючи в тіні або, по крайній мірі, не виділяючи результати.

Сучасні економісти-аграрники у визначенні сутності відтворення використовують підхід, відповідно до якого відтворення в сільському господарстві є повторення процесу суспільного відтворення на стадіях виробництва, розподілу, обміну та споживання і являє собою складну сукупність органічно взаємопов'язаних форм економічного кругообігу [14, с. 134]. Таким

чином, постійно повторювальні процеси виробництва та споживання трансформуються у процес економічного відтворення, який, на думку окремих вчених, крім відтворення суспільного продукту, включає відтворення засобів виробництва, робочої сили, виробничих відносин [15, с. 335]. Також у літературі можна знайти більш ширший підхід, за яким відтворювальний процес складається з наступних основних елементів:

- відтворення засобів виробництва – заміну і ремонт зношених в процесі виробництва засобів праці, будівництво нових будівель, споруд, відновлення запасів сировини, матеріалів, палива тощо;
- відтворення робочої сили – постійне відновлення фізичних і розумових здібностей працівника, підготовку нового покоління працівників, які володіють необхідними професійними якостями, підвищення їх кваліфікації;
- відтворення економічних і виробничих відносин, тобто стосунків між людьми, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання;
- відтворення природних ресурсів і середовища проживання людини. Йдеться про постійне відтворення родючості ґрунту, лісових масивів, підтримання чистоти повітряного басейну;
- відтворення результатів виробництва, тобто суспільного продукту [16, с. 403].

На підставі узагальнення вищевикладених підходів і точок зору, можемо зробити висновок, що відтворення в сільському господарстві являє собою суспільно-економічні відносини, що складаються в постійно повторюваних процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції та необхідних для цього ресурсів.

Відтворення, як будь-який економічний процес, на нашу думку, має володіти наступними базовими характеристиками – об'єкт, суб'єкт і ціль. Поняття суб'єкта є, на нашу думку, центральною характеристикою, адже це носій діяльності, свідомості і пізнання. Ми вважаємо, що цими носіями в сьогоднішніх економічних реаліях є економічні суб'єкти, зацікавлені в

результатах діяльності сільськогосподарських організацій – держава, комерційні структури, які вклали гроші в сільськогосподарські організації, і вони самі.

Об'єктом будь-якого процесу є те, на що спрямована активність суб'єкта. Відповідно до цього визначення об'єктом відтворювального процесу в сільському господарстві є економічні ресурси, а точніше, їх якісні і кількісні характеристики, що впливають на характеристики продукції, що випускається, і результати діяльності організації.

Ціллю будь-якого процесу є кінцевий результат, на який спрямований процес. Вважаємо, що ціль відтворення в сільськогосподарських організаціях може бути визначена через доведення якісних і кількісних характеристик її економічних ресурсів до рівнів, що дозволяють найефективніше досягати поставлених перед організацією завдань.

Центральною ланкою процесу відтворення є виробництво продукції. Процес виробництва полягає в тому, щоб поліпшити вже наявні блага, збільшити запас коштів, придатних для задоволення потреб. У даному випадку, виробництво – це трансформаційний процес перетворення економічних ресурсів в економічний продукт.

Для постійного відновлення процесу виробництва необхідно відтворення економічних ресурсів – факторів виробництва. Історично до основних видів ресурсів відносяться земля, праця і капітал (див. рис. 1.2). Оскільки сільськогосподарське виробництво базується на загальноекономічних законах то воно не можливе без згаданих вище економічних ресурсів.

З точки зору відтворення важливе значення має розподіл економічних ресурсів на відтворювані і невідтворювані. До невідтворюваних ресурсів належать земля та інші природні ресурси. Трудові ресурси є відносно (умовно) відтвореними. Відтворенню в певних межах підлягає тільки капітал. У зв'язку з цим вирішальне значення для виробництва і відтворення має ця частина ресурсів, яка виступає у вигляді фізичного (матеріально-речового) капіталу.

Рис. 1.2. Загальні риси суспільного відтворення

В умовах ринкової економіки, заснованої на товарно-грошових відносинах, процес виробництва має специфічні особливості. Вони полягають насамперед у тому, що і економічний результат, і економічні ресурси виступають в формі товарів. В якості особливого економічного ресурсу в сучасній економічній літературі виділяються підприємницькі здібності і інформацію.

На наше переконання поняття «праця» як економічного ресурсу об'єднує в собі і трудові ресурси, і підприємницькі здібності. І трудові ресурси, і підприємницькі здібності не належать фірмі на праві власності. Вони здатні приносити дохід як організації загалом, так і своїм власникам – що дає можливість об'єднати їх в єдиний чинник виробництва – «працю», дохід від якого виражається у вигляді доходу власника цього економічного ресурсу.

Ми вважаємо, що інформація як економічний ресурс матеріалізується побічно і виступає складовим елементом усіх процесів праці. Вона впливає на якість і швидкість ухвалення управлінських рішень. Доходом, що отримується з цього чинника виробництва, є роялті - періодична компенсація за використання патентів, авторських прав, франшиз і інших нематеріальних активів.

Економічні відносини, що складаються в процесі виробництва, зводяться до можливості отримання прибутку. Економічні інтереси підприємців і

суспільства в цілому поєднуються через дію ринкових механізмів. Результатом виробництва є товарний продукт, який служить задоволенню потреб суспільства. В умовах ринку виробництво продукції здійснюється найбільш ефективним (економічним) способом. Максимальний ефект досягається в умовах конкурентних відносин на ринку.

Реалізація ринкового механізму, досягнення вигоди учасників економічних зв'язків в процесі виробництва можливо на основі відносин власності. Для виробництва і відтворювального процесу в цілому першорядне значення мають відносини власності на засоби виробництва, що визначають власність і на вироблену продукцію.

В ринкових умовах ресурси, використовувані в процесі виробництва, мають певну ціну. Власність на ресурси виникає, як правило, в результаті їх покупки. Для придбання ресурсів необхідний грошовий капітал і його постійне відтворення. Гроші авансуються для покупки засобів виробництва, здійснення виробництва і реалізації продукції, а потім повертаються до їх власнику після продажу товарів.

Вироблений продукт надалі піддається розподілу і перерозподілу. Розподіл відбувається як в натуральній (для галузей матеріального виробництва), так і в грошовій формі. У сільському господарстві значна частина виробленої продукції знову повертається у виробництво в якості ресурсів. Певна частина продукції використовується в натуральній формі для оплати праці, для розрахунків з іншими постачальниками ресурсів.

Виплачуючи заробітну плату, здійснюючи розрахунки за виконані роботи та надані послуги, а також сплачуючи податки та інші обов'язкові платежі, підприємець продовжує розподільні функції. Як у випадку розподілу продукції в матеріальній формі, так і в грошовій формі підприємець продовжує авансування процесів відтворення.

На стадії обміну не вся призначена для реалізації продукція, в силу різних причин, перетворюється в грошовий капітал. Частина товарів безпосередньо обмінюється на товари, тобто здійснюється натуральний обмін у вигляді бартеру. При натуральному обміні ринковий і супутній йому ціновий механізм в дію не

вступає, хоча і надає на обмін в умовах товарно-грошових відносин певний вплив. На стадії обміну відбувається повернення підприємцю авансованого капіталу в грошовій формі, в найвищого ступеня придатною для відновлення виробництва.

На завершальній стадії процесу відтворення вироблена продукція вибуває з циклу і використовується кінцевим споживачем, або входить в наступний виробничий цикл в новому товарному якості, у вигляді ресурсу. Процес відтворення безпосередньо включає тільки виробниче споживання, яке через багаторазової обробки сировини і матеріалів набагато перевищує кінцеве споживання. Однак кінцеве споживання є основною передумовою і вирішальним фактором існування самого процесу відтворення, найважливішою умовою здійснення відтворення.

Зазвичай виділяють два види відтворення: просте і розширене. Просте відтворення передбачає, що ресурси виробництва будуть відновлені у попередніх розмірах. Розширене – збільшення ресурсів виробництва від початкових, що в кінцевому випадку приведе до зростання обсягів виробництва. Як видно з визначення – просте відтворення є складовою частиною розширеного, яке в сільському господарстві може відбуватися в двох формах – інтенсивній та екстенсивній (див. рис.1.3.).

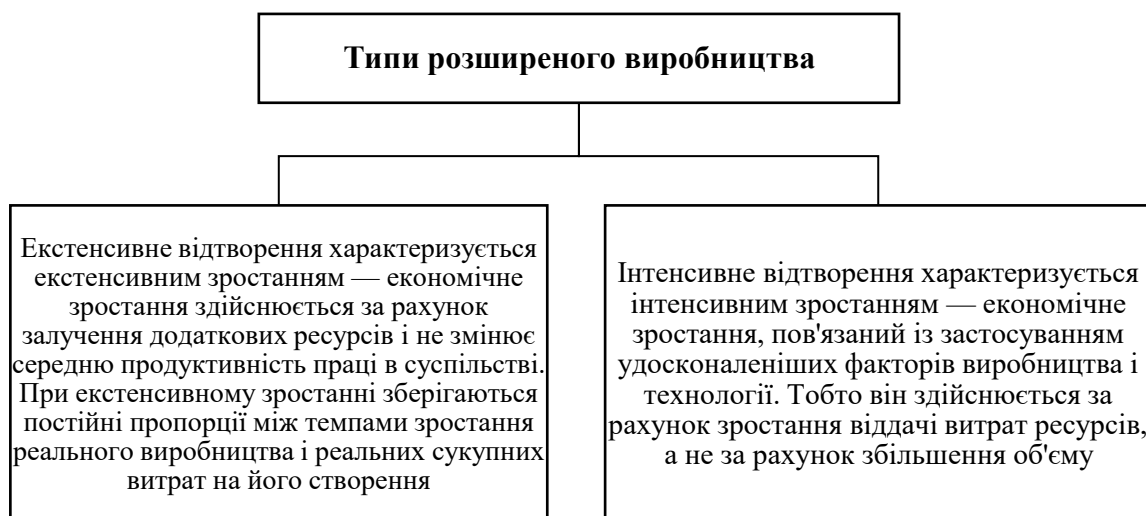

Рис. 1.3. Типи розширеного відтворення

Характерною особливістю інтенсивного відтворення є те, що зростання продуктивності праці внаслідок вдосконалення техніки, технології, організації виробництва та інших досягнень науково-технічного прогресу при тих же ресурсах призводить до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Для екстенсивне відтворення навпаки є характерним незмінний технічний і технологічний рівень і лишень залучення додаткових ресурсів призводить до зростання масштабів виробництва.

Коли обсяги виробництва в сільському господарстві скорочуються, і це, на думку економістів, пов'язане з реалізацією теорії циклічності економічного розвитку за якою періоди економічного зростання чергуються з періодами уповільнення темпів розвитку або навіть з періодами спаду суспільного виробництва прийнято виділяти звужений тип відтворення [17, с. 320].

Типовим для економіки є розширене відтворення. Тільки воно дозволяє збільшувати споживання благ, створювати нові передумови для вдосконалення виробництва, освоєння нових технологій, вирішувати соціальні, екологічні та інші гострі проблеми суспільства [18, с. 681]. Об'єктивна необхідність в даному типі відтворення диктується вимогами задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування, товари і послуги при зростанні чисельності населення.

Розширене відтворення здійснюється при встановленні певних пропорцій в розвитку промисловості і сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство, з одного боку, забезпечує промисловість необхідною сировиною, а з іншого – висуває зростаючий попит коштом виробництва: сільськогосподарські машини, мінеральні добрива, хімікати, паливо та інші матеріали [19, с. 321-322].

Процес відтворення відбувається під контролем певної людини або групи осіб, що складають керуючий орган. Завдання цього органу в будь-яких суспільно-економічних умовах організувати безперервність процесу відтворення, безперервне збільшення вартості, отримання додаткової вартості, та заново створеної вартості. Виконання функцій управління залежить від умов, в яких діє економіка, організаційно-правових форм здійснення виробництва,

цілей, які стоять перед керуючою особою, сфери, в якій здійснюється відтворення.

Таким чином, особливості відтворювального процесу пов'язані з умовами, в яких він здійснюється (див. рис. 1.4.). Ці умови визначають і можливість безперервного відтворення, і можливість розширеного відтворення.

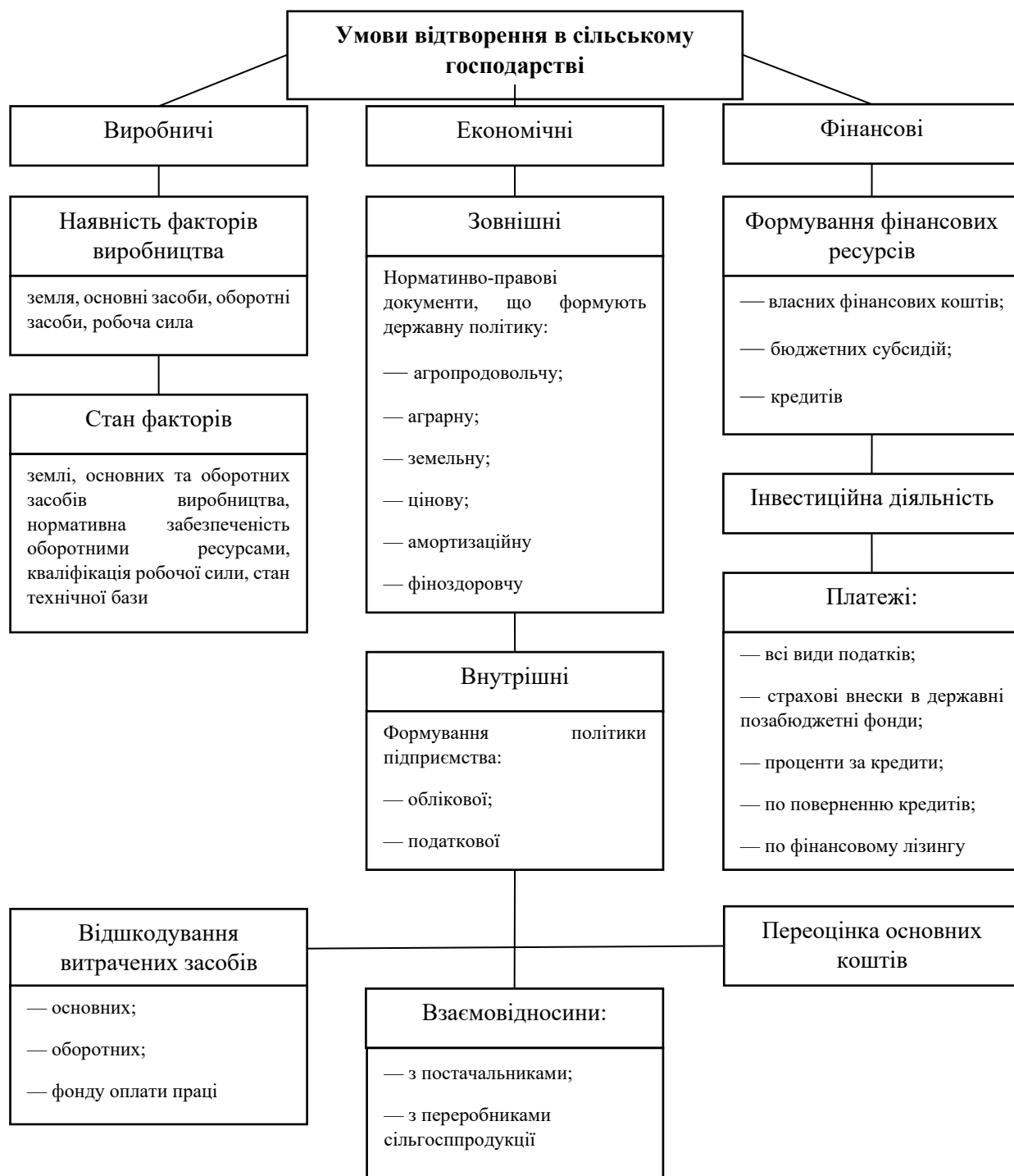

Рис. 1.4. Умови відтворення в сільському господарстві

Крім умов відтворення в сільському господарстві доречним є також виділення особливостей відтворення, які на думку вітчизняних науковців полягають в наступному:

- 1) цикл виробництва триває один календарний рік;
- 2) у сільському господарстві основним засобом виробництва є земля, яка має свої особливості власне як засіб виробництва;
- 3) сільськогосподарське виробництво в значній мірі залежить від природних, кліматичних умов;
- 3) значна зношуваність основних фондів у сільськогосподарських підприємств від бездіяльності, адже підприємство для здійснення технологічного процесу повинно мати повний спектр наявних механізмів, а їх використання відбувається лише протягом короткого терміну на рік;
- 4) у сільськогосподарських підприємствах значна частина продукції залишається в господарстві і не надходить до економічного обороту, що дає підстави для висновку про те, що вони в меншому ступені беруть участь в економічному обміні речовин у суспільстві;
- 5) у сільськогосподарському виробництві переплітаються і взаємодіють технічні, економічні, біологічні і соціальні фактори виробництва [20, с. 287]. Цілком погоджуючись з вищенаведеними особливостями, доречним, на нашу думку, є виокремлення ще таких:

- 1) висока частка проміжного продукту;
- 2) процес відтворення певною мірою залежить від організованості, рівня господарювання та результатів діяльності самого підприємства;
- 3) більш ніжчі темпи впровадження досягнень НТП.

Підсумовуючи вищенаведене дослідження хочемо зазначити, що відтворювальний процес в сільському господарстві, базовими елементами якого є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу, розглядається нами як цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якої визначаються впливом факторів виробництва, що формують специфіку галузі і обумовлюють

необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки країни і соціальної стабільності.

Саме обґрунтування суті, необхідності та складників державного регулювання відтворення в сільському господарстві буде присвячений наступний параграф нашого дослідження.

1.2. Суть та необхідність державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві

Головним індикатором економічного, соціального, демографічного розвитку країни є стан відтворення. Державна політика по відношенню до відтворення полягає не тільки в створенні умов, але і в безпосередньому втручанні в економіку, регулюванні та управлінні економічною діяльністю. Це пояснюється тим, що у будь-якій сучасній країні держава грає дуже важливу роль у функціонуванні і розвитку національної економіки. На сьогодні практично неможливо уявити собі не залежну від держави ринкову економіку або якусь її галузь. Враховуючи соціальну значимість продукції сільського господарства, необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни виникає необхідність посиленої уваги держави до процесів відтворення в сільському господарстві.

Проблемам державного регулювання економіки присвячені праці багатьох учених економістів : С. Брю, Дж. Кейнса, К. МакКоннелла, К. Хемрика, Дж. Харвурда, О. Амоши, В. Бодрова, В. Гейця, М. Корецького, Е. Лібанової. Щодо державного регулювання сільського господарства то тут слід виділити праці таких дослідників як: В. Андрійчук, О. Кундицький, Ю. Крупка, І. Михасюк, Є. Майовець, І. Швайка та інші.

Визначення суті державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві неможливе без з'ясування його суті загалом так і цілей держави, які вона при цьому переслідує. Регулювання – це встановлення тими чи іншими методами певних відповідностей між структурою суспільних потреб і структурою суспільного продукту, тобто, певних пропорцій економічного розвитку [21, с. 67]. Регулювання економіки (regulo – правило, regulare –

підпорядковувати правилу) – дія на економіку з боку органів управління з метою підтримки процесів на певному рівні, що протікають в ній, або усунення, пригнічення несприятливих явищ [22, с. 234]. По відношенню до економіки в цілому, регулювання – впорядкування, забезпечення узгодженості економічних процесів суспільного відтворення, яке здійснюється під впливом як свідомої, так і стихійної основ.

Сучасна економічна наука виділяє три типи регулювання економічних систем, а саме:

– Ринкове саморегулювання – процес формування пропорцій економічного розвитку ринковими методами.

– Державне регулювання – процес формування пропорцій економічного розвитку адміністративними методами.

– Змішане саморегулювання – процес формування пропорцій економічного розвитку ринковими та адміністративними методами [23].

Вітчизняні і зарубіжні вчені наголошують на ряді переваг ринкового саморегулювання над іншими видами. Для вільного ринку характерні такі основні переваги, як сприяння ефективнішому розподілу ресурсів під час виробництва необхідних для суспільства та його членів товарів і послуг; гнучка і висока адаптивність до умов, що змінюються [24, с. 324].

Враховуючи всі переваги ринкового саморегулювання, зустрічається ряд публікацій де розкриваються і його недоліки. Так, одним із основних недоліків є те, що ринок не сприяє збереженню невідтворюваних природних ресурсів; не має економічного механізму захисту навколишнього середовища; не стимулює виробництво товарів та послуг колективного використання (дороги, комунікації, транспорт та інше); не забезпечує виробництва соціально необхідних товарів за низькими цінами; схильний до нестабільного розвитку з притаманним йому загостренням соціальної напруженості у суспільстві та розвитком інфляційних процесів. Іншим недоліком такого регулювання є те, що ринкова система також може реагувати лише на ті суспільні потреби, які виявляються через платоспроможний попит. Тому, ринок не має механізму, який здатний

забезпечувати задоволення загальнодержавних, колективних потреб [25, с. 354-355].

Власне наявність недоліків ринкового саморегулювання зумовлюють необхідність державного регулювання.

Аналіз економічної літератури засвідчив, що вчені, які займаються проблемами державного регулювання економіки, підходять до цього явища, як правило, з таких позицій. Одна група дослідників розглядає державне регулювання як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт. Класичним прикладом даного підходу є визначення подане професором С. Мочерним, за яким державне регулювання – комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного способу виробництва (у тому числі продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [26, с. 379].

У відповідності до другого підходу державне регулювання ототожнюється з економічною діяльністю держави – це діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму згідно з цілями й пріоритетами державної економічної політики, заради реалізації національних інтересів держави [27, с. 95].

Третій підхід розглядає державне регулювання як систему заходів – комплекс заходів держави, спрямованих на скерування суб'єктів економічної діяльності в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади й управління цілей» [28, с. 8], або система заходів державних інститутів задля забезпечення виконання нею своїх функцій.

Щодо державного регулювання сільського господарства, то, слід зазначити, що вищезазначені підходи збереглися і тут: "... процес впливу на її розвиток доповненням стимулів ринкового механізму і створенням за рахунок цього можливості суб'єктам господарювання здійснювати прибуткову діяльність, покращувати свої конкурентні позиції" [29, с. 119], «... система економічних, фінансових, правових, організаційних і соціальних заходів, що здійснюються державою для ефективного і стабільного розвитку аграрного

виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами [30, с. 56], «... система заходів впливу з метою створення оптимальних умов розвитку [31, с. 82-83], «...одна з форм державного впливу на агропромисловий комплекс України шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на коригування економічної діяльності суб'єктів аграрного господарювання з метою досягнення сільським господарством максимальної ефективності для задоволення потреби населення у продуктах харчування, а промисловості – у сировині [32, с.71].

Аналіз вищенаведених визначень дозволяє зробити висновок про те, що науковці по-різному розуміють суть державного регулювання. Не нашу думку це відбувається внаслідок не однакового визначення кінцевої мети і ролі держави в економіці, що само по собі є закономірним, оскільки історія розвитку економічної науки виділяє наступні підходи щодо оцінки ролі держави в економіці: меркантилізм, класичний підхід, марксизм, кейнсіанство, монетаризм, неокейнсіанство.

Так, основною економічною школою в період пізнього середньовіччя (XVIII ст.) була школа меркантилізму за якою держава повинна грати активну роль в економічному житті країни в цілях сприяння багатству країни і короля. Прибічники меркантилізму [33] пропагували необхідність активного втручання держави в економіку задля поповнення державної казни. Зважаючи на специфіку економічного розвитку в той період, а саме те, що головний показник багатства країни – кількість золота, меркантилісти закликали заохочувати експорт і стримувати імпорт.

Робота А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів», в якій він стверджував, що «вільна гра ринкових сил (принцип «невидимої руки») створює гармонійний устрій» [34] стала початком наступного етапу розвитку уявлень про роль держави стала в економічному житті суспільства. Відповідно до класичного підходу держава повинна забезпечувати безпеку життя людини і його власності, вирішувати конфлікти, іншими словами, робити те, що індивідуум або не в змозі виконати самостійно, або робить це неефективно. У своєму розумінні системи ринкової економіки А. Сміт доводив, що саме

прагнення підприємця до досягнення своїх приватних інтересів є головною рушійною силою економічного розвитку, яке в кінцевому випадку буде збільшувати статки як його самого, так і суспільства в цілому [35]. Основним завданням держави в даному випадку було гарантування основних економічних свобод, а саме: свободи вибору сфери діяльності, свободи конкуренції і свободи торгівлі всім суб'єктам господарської діяльності.

Економічна криза у США в 30-х роках ХХ століття спонукала до появи Кейнсіанської концепції в якій Дж. Кейнс висунув теорію, якою спростував погляди класиків на роль держави. Дану теорію можна назвати “кризовою”, оскільки він розглядає економіку в стані депресії, де держава повинна активно втручатися в економіку унаслідок відсутності у вільного ринку механізмів, які б по-справжньому забезпечували б вихід економіки з кризи. При цьому Кейнс вважав, що держава повинна впливати на ринок в цілях збільшення попиту, оскільки причина капіталістичних криз – надвиробництво товарів. Він пропонував декілька інструментів серед яких: гнучка грошово-кредитна політика, активна бюджетно-фінансова політика і пряме створення державою робочих місць.

Модель державного регулювання, запропонована Кейнсом, дозволила ослабити циклічні коливання впродовж більш ніж двох післявоєнних десятиліть. Проте приблизно з початку 1970-х років стала проявлятися невідповідність між можливостями державного регулювання і об'єктивними економічними умовами. Кейнсіанська модель могла бути стійкою тільки в умовах високих темпів зростання національного доходу, які створювали можливість його перерозподілу без збитку накопиченню капіталу. Однак у 1970-х роках умови відтворення різко погіршилися, а Кейнсіанські шляхи виходу з кризи лишень розкручували інфляційну спіраль. Все це сприяло кардинальній перебудові системи державного регулювання і створення нової – неоконсервативної моделі регулювання.

Теоретичною основою неоконсервативної моделі стали дослідження М.Фрідмена і І.Фішера – представників неокласичного напрямку економічної думки. Особливістю даної моделі є відмова від впливу на відтворення через

попит, а використанні для цих цілей непрямих заходів впливу на пропозицію [36, с. 354]. Прибічники теорії економіки пропозиції пропонують: по-перше – відтворити класичний механізм накопичення і по-друге – відродити свободу приватного підприємництва. У даному випадку економічне зростання розглядається як функція від накопичення капіталу, яке здійснюється з двох джерел, а саме: за рахунок власних засобів, тобто капіталізації частини прибутку, так і за рахунок позикових коштів тобто кредитів. За цією теорією держава має «забезпечити умови для процесу накопичення капіталу і підвищення продуктивності виробництва» [36]. Проте інфляція та високі податки дві головні перешкоди, які унеможливають даний процес. Так під час інфляції унеможливується використання кредитів, внаслідок їх подорожчання, для накопичення, а зростання податків обмежує капіталовкладення. Для покращення ситуації пропонується застосування податкових пільг та проведення антиінфляційних заходів.

У відповідності до неокласичної монетаристської теорії економічний розвиток відбувається виключно за рахунок ринкових сил, а роль держави лишень в опосередкованому впливі на економіку. Основним постулатом монетаристського підходу полягав в жорсткому зв'язку пропозиції грошей і швидкості їх обертання з обсягом виробництва і рівнем цін, причому – швидкість обертання грошей стабільна. Як бачимо даний постулат суперечить кейнсіанським твердженням, у відповідності до яких існує пропорційна залежність швидкості обігу грошей від процентної ставки і обернено пропорційна залежність швидкості обігу грошей від пропозиції грошей.

Неокейнсіанці – прибічники економічної теорії, що стверджує, що циклічні коливання і інфляція викликаються змінами в сукупних витратах і пропозиції. На їхнє переконання переважне використання інструментів бюджетно-податкового регулювання є основою активної стабілізаційної політики [36]. Проте, відсутність цілісної теорії не дозволяє неокейнсіанцям обґрунтовано підійти до оцінки і прогнозування реально спостережуваних явищ і процесів.

Ми погоджуємося з тими науковцями, які вважають, що така численність теоретичних поглядів на роль держави в економіці обумовлена, передусім, відсутністю цілісного концептуального уявлення про явища, що відбуваються в економічному житті та переважанням емпіричного підходу до вироблення наукових узагальнень економічних процесів. Так, неспроможними виявилися як кейнсіанські підходи до подолання стагфляції шляхом активізації державного втручання, так і монетаристські рекомендації з приводу обмеження втручання держави в економічні процеси тільки методами монетаристської політики [37, с. 165].

Дослідження націлені на доведення необхідності державного регулювання проводяться і в наш час. Так нобелівські лауреати в галузі економіки американці Д. Стігліц, Д. Акерлоф і М. Спенс виступають за активне втручання держави в регулювання економіки, у тому числі в регулювання ринкових відносин. Вони доводять, що абсолютно вільний, стихійний розвиток ринку веде до створення нерівних умов в економіці. Виникнення гострих і нерегульованих колізій веде до дестабілізації і появи кризових потрясінь, для відвертання яких, на їх думку, потрібне закономірне зростання регулюючої ролі держави.

Нині можна виділити три підходи, які пояснюють роль держави в регулюванні економіки перехідного періоду.

Перший з них представлений концепцією невтручання держави в економічні процеси. Своїми коренями він йде в теорію класиків політичної економії.

Другий підхід відомий у економічній літературі під назвою «обмежена інтервенція держави в економіку». Він припускає проведення макроекономічної політики, яка ґрунтується на монетаристських теоріях.

Третій підхід припускає активну роль держави в проведенні економічної політики різними засобами, починаючи від управління обмеженими виробничими ресурсами, проведення структурно-галузевої і структурно-територіальної політики різними методами. Він пов'язаний з плануванням національної економіки відповідно до ідей марксизму [38].

Резюмуючи вищенаведений матеріал можемо стверджувати, що

об'єктивна можливість державного регулювання економіки з'являється з досягненням певного рівня економічного розвитку, концентрації виробництва і капіталу. Необхідність реалізації державного регулювання економіки полягає в наростанні проблем, з якими і покликана впоратися держава і тому сучасна економічна політика являє собою мікс монетаристських, кейнсіанських та інших заходів. У даному контексті важко не погодитися з Б. Данилишиним про те, що ніхто з економістів – практиків у світі не може сьогодні назвати себе ні чистим кейнсіанцем, ні монетаристом [39]. Учені називають цілий ряд причин для державного втручання в економіку. Так аналіз економічної літератури дозволяє виділити наступні:

- відсутність в реальності досконалої конкуренції;
- недоступність для ринкових суб'єктів усієї інформації і нездатність ринку досягти повної рівноваги;
- необхідність громадського перерозподілу благ відповідно до чинників, невіддільних ринку;
- відсутність багатьох видів ринків в досить розвиненому виді (наприклад, ф'ючерсні і страхові);
- наявність зовнішніх чинників (екстерналій), що вимагають компенсаційних дій;
- існування значних сфер, пов'язаних із створенням і споживанням суспільних благ (оборонні послуги, фундаментальна наука і т. п.);
- розмежування «гідних потреб» і тих, інтерес до яких треба знижувати (алкоголь, тютюн, наркотики та ін.) [40].
- присутність збоїв в механізмі функціонування ринкового господарства;
- необхідність ефективного задоволення потреб у суспільних благах;
- необхідність вирівнювання зовнішніх ефектів [38].

На нашу думку, вищеназвані причини характеризують ортодоксальний підхід до пояснення державного регулювання, який може бути визначений як теорія суспільних інтересів.

Існує також другий підхід – теорія захоплення вигод від регулювання. Родоначальником його був американський економіст Джордж Стіглер, який у 1971 р. написав статтю “Теорія економічного регулювання” [41]. Він відмічає, що держава з її могутністю і організаційним апаратом є потенційним джерелом або загрозою для кожної галузі. Тому головні завдання теорії економічного регулювання полягають в тому, щоб пояснити, хто отримуватиме вигоди або збитки від регулювання, які форми регулювання застосовуватимуться і який вплив регулювання на розподіл ресурсів. Центральна теза Стіглера полягає в тому, що, як правило, регулювання належить галузі, призначене і здійснюється виключно за ради її вигоди.

В якості основних напрямів регулювання ринкових відносин економісти виділяють:

1. *Регулювання безпосередньо процесу виробництва :*

- по структурі суб’єктів господарської діяльності шляхом регламентації, хто має, а хто не має права брати участь у виробництві визначеного переліку товарів в тих або інших регіонах;
- по галузевій і регіональній структурі господарської діяльності шляхом заохочення пріоритетних напрямів зростання виробництва;
- дією на темпи економічного розвитку, в одних випадках стимулюючи зростання, а в інших стримуючи «перегрівання» економіки.

2. *Регулювання товарного обігу :*

- по лінії внутрішнього товарообігу
- по лінії зовнішньої торгівлі.

3. *Регулювання грошового обігу, внутрішнього і валютного.*

4. *Регулювання доходів різних соціальних груп.*

5. *Регулювання споживчого ринку.*

6. *Регулювання руху ресурсів, що забезпечують нормальний розвиток соціальної сфери, екологічне благополуччя [42].*

Усі вище перелічені напрями можна згрупувати по чотирьох основних сферах державного втручання в економіку [38]:

- підтримка конкурентного середовища;

- забезпечення загальноекономічної стабільності;
- соціальна забезпеченість і збалансованість;
- подолання криз на мікрорівні.

Основними принципами державного регулювання стають засадничі вимоги, положення і правила, які розкривають суть і призначення регулювання і визначають досягнення поставлених цілей. Вони знаходять свій прояв в конкретних цілях, функціях і методах досягнення поставлених цілей.

Проблемно-орієнтований аналіз функціонування сільського господарства дозволив нам доповнити і уточнити основні принципи його державного регулювання (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Принципи державного регулювання сільського господарства [43]

Група принципів	Зміст принципів
Принципи регулювання національної економіки	- мінімальне втручання державних органів в економічні процеси; - вплив на розвиток соціально-економічних процесів, встановлення державою економічних регуляторів і нормативів
Принципи регулювання сільського господарства	- єдність економічних і соціальних цілей; - максимально ефективного використання ресурсів; - поєднання індикативного і директивного управління сільським господарством; - аграрний протекціонізм і програмне регулювання; - гнучкий диференційований підхід до здійснення регулювання з урахуванням відмінностей у формах власності і ефективності господарювання суб'єктів і т.д. ; - забезпечення економічної свободи діяльності суб'єктів - гарантованість цільової підтримки товаровиробників

Щодо цілей державного регулювання то вони залежать від багатьох чинників, головними серед яких виступають рівень розвитку економіки, її структури, відкритості тощо. Загалом найбільш бажаними, класичними, цілі державного регулювання економіки є: сталий економічний розвиток, мінімізація безробіття, боротьба з інфляцією, збалансованість платіжного балансу, забезпеченість економічною свободою тощо.

Якщо розглядати функції державного регулювання економіки, то вони також як і цілі залежать від тих же чинників. Традиційно, в більшості публікацій

надану тему виділяють такі функції державного регулювання економіки: 1) цільова, яка полягає у визначенні цілей, пріоритетів та основних напрямів розвитку економіки; 2) стимулююча, яка передбачає формування таких важелів і регуляторів, які здатні ефективно впливати на діяльність суб'єктів господарювання; 3) регламентуюча, здатну за допомогою нормативно-правової бази визначити певні правила діяльності для суб'єктів господарювання, сформувавши відповідний правовий простір; 4) коригуюча, яка зводиться до внесення певних змін у хід реалізації економічної політики з метою усунення негативних екстремалій; 5) соціальна, яка передбачає регулювання державою соціальних відносин, перерозподіл доходів, соціальний захист і соціальні гарантії; 6) контролююча, яка означає державний нагляд і контроль за виконанням і дотриманням нормативно-правових актів, норм і стандартів; 7) безпосереднє управління неринковим сектором економіки [44, с. 98].

Державне регулювання сільського господарства є однією з найважливіших умов стійкого функціонування аграрної економіки. Сільське господарство, як жодна інша галузь народного господарства, зважаючи на свої специфічні особливості потребує державного регулювання і підтримки.

Слід зазначити, що в окремих публікаціях відбувається ототожнення сільського господарства і агропромислового комплексу (АПК). Однак кожен з них має свої специфічні, причому дуже істотні відмінності, що і вимагає розробки особливої аграрної політики у рамках загальної ринкової трансформації народного господарства.

Так, за даними Вікіпедії сільське господарство – галузь економіки, що призначена для забезпечення населення продовольством і отримання сировини для промисловості.

Сільське господарство – обробка землі (для отримання/підвищення врожаїв) і вирощування свійських тварин [45].

Щодо АПК – складова частина економіки, що поєднує в собі виробництво сільськогосподарської продукції, її сільськогосподарську переробку, матеріально-технічне обслуговування села. Об'єднує галузі, що виготовляють засоби виробництва та обслуговування комплексу, а також галузі зі збереження,

переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, тобто багатогалузева виробнича система, в якій певна галузь виконує свою специфічну функцію [46, с.112]. Таким чином, сільське господарство є складовою частиною АПК.

Для більш повного розкриття теми даного параграфа вважаємо, що доцільно розділяти державне регулювання і державну підтримку, а також показати як співвідносяться поняття «державне регулювання» і «економічна політика». Слід мати на увазі, що між ними є певні відмінності, це не одно і теж. Ми солідарні з думкою про те, що регулювання може бути спрямоване не лише на збільшення виробництва, але і на його обмеження. Крім того, у рамках регулювання аграрного сектора можуть здійснені заходи по згортанню і припиненню того або іншого виду виробництва, перехід виробників до інших видів діяльності або припинення ними виробництва взагалі [47-48]. Ми вважаємо, що підтримка може бути спрямована на підтримку, проведення заходів із збереження економічних процесів і об'єктів в певному стані, на фіксованому рівні.

Державна підтримка сільського господарства, на відміну від державного регулювання, є стабільнішою підсистемою державного регулювання. Вона існувала в умовах радянської економіки і на сьогоднішній день, представлена практично в усіх державах з розвиненою ринковою економікою. Її форми і методи розвиватимуться і далі, паралельно зі зміною усього комплексу економічних стосунків в сільському господарстві. В той же час, як показує досвід розвинених країн, форми і методи державної підтримки сільського господарства повинні видозмінюватися відповідно до трансформації аграрної політики.

На наш погляд, і у віддаленій перспективі для забезпечення поступального розвитку сільського господарства, разом з його державною підтримкою збережеться необхідність в державному регулюванні, оскільки без участі держави неможливо:

- здійснювати розвиток форм власності;
- вести реорганізацію підприємств;
- створити правову основу реструктуризації заборгованості;
- мати сприятливі умови для вітчизняних виробників в конкуренції з

імпортними продуктами;

- забезпечити продовольчу безпеку, концентрувати зусилля на виробництві «стратегічних видів продовольства»;
- вирішувати проблеми з розвитку сільських територій, забезпечити програмний розвиток виробничої і соціальної інфраструктури села [49-52].

На основі аналізу наведених вище досліджень нами були виявлені ряд передумов, що обумовлюють посилення ролі державного регулювання сільського господарства з урахуванням його специфіки у вітчизняній економіці, а саме:

1. Сільськогосподарське виробництво носить біологічний і, за рідкісним винятком, просторово розосереджений характер. Воно включене в природний цикл, дуже залежить від погодних умов, а в силу просторової розосередженості створюються певні природні межі концентрації виробництва;

2. На відміну від промисловості, сільськогосподарське виробництво припускає постійний контроль виробника або керівника за ходом операцій, постійне ухвалення нестандартних рішень, причому ці рішення повинні прийматися на максимально близькому до виробничого процесу рівні з високою мірою децентралізації. Оплата виробника цілком визначається вирощеною ним продукцією;

3. Істотну роль грає і те, що в сільському господарстві переплітаються два господарсько-біологічні процеси: відтворювальний цикл самого сільського господарства і відтворення сільського населення. Тому сільське господарство є складним біоекономічним цілим, що має принципові відмінності від міського виробництва;

4. Земля як основний засіб виробництва в сільському господарстві, будучи частиною національного багатства країни, об'єктивно вимагає з боку держави певних заходів по її ефективному використанню, демонополізації, збереженню і підвищенню ґрунтової родючості;

5. Праця працівників аграрної сфери відрізняється такими особливостями, як складність нормування у багатьох випадках, уривчастість, розтягнутість протягом доби, сезонність і т. д., що робить її неprestижною і непривабливою,

особливо для молоді, внаслідок чого відбувається посилення міграційних процесів і дуже складне демографічне становище на селі;

6. Рівень розвитку продуктивних сил на селі істотно нижчий порівняно з іншими галузями економіки. За роки реформ ця проблема ще більше загострилася, що виявилось у значному скороченні певних напрямів сільського господарства – зокрема тваринництва;

7. В умовах нерегульованої ринкової економіки, при вільній конкуренції ціни в монополізованому секторі промисловості ростуть значно швидше, ніж в демонополізованому аграрному секторі;

8. Високий рівень ризику підприємницької діяльності в сільському господарстві, пряма залежність доходності галузі від природно-кліматичних умов призводять до підвищення нестійкості доходів сільськогосподарських підприємств і можуть представляти серйозну загрозу фінансовій стабільності товаровиробників, а також роблять значний вплив на трудові ресурси, зайняті в сільському господарстві, оскільки скорочення обсягів виробництва викликає зростання як прихованого, так і реального безробіття;

9. Сезонність сільськогосподарського виробництва, що виражається у великому тимчасовому розриві між зробленими витратами на виробництво продукції і отриманням доходів від їх реалізації, об'єктивно обумовлює необхідність використання середньострокових і довгострокових кредитних ресурсів, отримання яких в комерційних банках виглядає, з одного боку, дуже скрутно через відсутність заставної бази, а з іншого – малоефективно через дорожнечу кредитних ресурсів;

10. Низький рівень розвитку виробничої, соціальної і ринкової інфраструктур роблять сільське господарство ще менш інвестиційно привабливим, що є додатковим аргументом на користь необхідності активізації відповідної роботи з боку держави по її відновленню і створенню;

11. Низький рівень менеджменту сільськогосподарських підприємств, певний консерватизм мислення і поведінки не дозволяють в динамічних умовах швидкозмінного середовища приймати відповідні ефективні управлінські рішення, що також викликає необхідність створення державних освітніх,

інформаційних програм для сільгоспвиробників.

12. Попит на сільськогосподарську продукцію, в усякому разі на велику її частину, має відносно низьку еластичність. Це означає, що при зростанні доходів населення попит на велику частину продовольства (причому тут є відмінності по окремих видах продукції) збільшується у меншій мірі, особливо досягши високих рівнів доходів. З іншого боку, при падінні доходів попит на продовольство знижується менше, ніж сукупний попит. Так само при підвищенні цін попит на продовольство не скорочується в прямій пропорції до темпів підвищення цін, і при зворотній ситуації також не відбувається точного дзеркального збільшення попиту при зниженні цін. Особливо це стосується таких продуктів повсякденного масового попиту (у тому числі і у низькооплачуваних верств населення), як хліб, картоплю, молоко. Більшою мірою еластичний попит на м'ясо і м'ясні вироби. Внаслідок такої нееластичності попиту ціни дуже сильно реагують на об'єм поставок і є дуже еластичними, переважно на ті ж товари повсякденного вжитку. Навіть у разі відносно невеликого скорочення постачань основних сільськогосподарських продуктів сталося б зростання цін в сотні разів, і населення йде на всілякі жертви аби підтримати рівень споживання основних товарів щоденного споживання.

У той же час ринок буде неадекватно реагувати на перевищення певної межі насичення. Внаслідок цього при перевищенні межі економічного задоволення попиту настає різке і неадекватне падіння цін на сільськогосподарську продукцію. У цілому існує значний часовий лаг між змінами цін і відповідною реакцією сільськогосподарського виробництва, причому далеко не завжди ця реакція може бути в тому ж напрямі. Так, зниження цін на продукцію частенько форсує збільшення її виробництва для виходу на колишній рівень валового доходу.

З вищесказаного виходить, що сільськогосподарське виробництво і ринок продовольства – два мало еластичні сектори економіки. В умовах низької еластичності того і іншого сектора ціни на сільськогосподарську продукцію мають високу еластичність. Зіткнення на ринку двох мало еластичних секторів призводить до непропорційно великих коливань цін. При збільшенні або

зменшенні постачань на 1% ціни на ринку міняються на декілька відсотків, що робить ринок продовольства, а звідси і фермерські ціни дуже нестійкими. Це означає, що ціновий механізм не в змозі повністю виконувати свою головну функцію бути регулятором попиту і пропозиції і вирівнювати обидві сторони ринку. Внаслідок цього сільське господарство не є саморегульованим, особливо при сучасному масовому виробництві і збуті продовольства. Якщо б віддати усе це господарство на волю стихійних сил коливання цін, то це руйнівню впливало б і на виробництво, і на споживання продовольства.

Таким чином, на основі проведеного дослідження ми можемо визначити і систематизувати базові фактори, які відрізняють сільське господарство від інших галузей економіки і вказують на необхідність його державного регулювання (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Передумови необхідності державного регулювання сільського господарства [43]

Основні групи факторів	Передумови
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Забезпечення продовольчої безпеки країни ▪ Наявність диспаритету цін ▪ Сезонні коливання цін ▪ Низька прибутковість / великий термін окупності ▪ Повільне впровадження результатів НТП
Природно-кліматичні	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Економічний цикл пов'язаний з природним процесом зростання і розвитку живих організмів ▪ Технологічний процес тісно пов'язаний обмеженим ресурсом - землею ▪ Залежність від природних умов ▪ Антропогенний вплив на навколишнє середовище
Зовнішньо-економічні	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Відкриття кордонів для імпортованих продовольчих товарів після вступу в СОТ ▪ Значне субсидування експортованого продовольства розвиненими країнами ▪ Нерівність природних умов для сільськогосподарського виробництва в різних країнах

Вище перелічені і багато інших особливостей сільського господарства об'єктивно обумовлюють необхідність державного регулювання відтворювальних процесів, які відбуваються в галузі.

Щодо економічної політики держави, то це система економічних заходів, здійснюваних державою у сфері суспільного відтворення [53, с. 2]. У науковій літературі трапляються і інші визначення (див. табл. 1.4) однак приведені вище, на наш погляд, є найбільш вдалим стосовно теми нашого дослідження.

Таблиця 1.4

Визначення сутності і змісту поняття “економічна політика” [53]

Автор	Визначення
<i>Джон Кейнс</i>	Економічна політика, яка виражає загальну волю, – це державне регулювання, яке впливає на такі незалежні змінні, як схильність до споживання, гранична ефективність капіталу і норма відсотка, а за їх посередництвом – на зайнятість і національний дохід
<i>Мілтон Фрідмен</i>	Позитивні економічні знання як фундамент, на якому будується політична діяльність. Політика швидше за все належить до мистецтва, ніж до науки, особливо в частині прийняття рішень
<i>Вальтер Ойкен</i>	Економічна політика – це сукупність державних заходів впливу на економічні процеси. Вирішальне завдання економічної політики полягає у створенні умов, які не призводять до виникнення небезпечних, фатальних тенденцій
<i>Ентоні Аткінсон і Джозеф Стігліц</i>	Економічна політика з економічною діяльністю уряду і його взаємозв'язків із соціальними об'єктами. Економічна політика – це прийняття рішень з приводу державних витрат, визначення логіки і критеріїв урядових дій
<i>Словник Г.Макміллана (Лондонської економічної школи)</i>	Економічна політика – це поведінка держави щодо економіки. Як домінуюча мета виступає оптимум добробуту, виражений у кількісних макропоказниках, досяжний у певних конкретних умовах
<i>Джеффри Сакс</i>	Економічна політика полягає у підготовці урядових рішень і діяч, спрямованих на мінімізацію соціальних втрат. Економічна політика є галуззю економічної теорії

На основі аналізу вищенаведеного матеріалу можемо констатувати, що дослідники, в більшості випадків, розмежовують поняття “економічна політика” і “державне регулювання”. Основним їхнім аргументом є те, що теоретично поняття “економічна політика” ширше, аніж поняття “державне регулювання”, пояснивши це тим, що “економічна політика” може ґрунтуватися і на принципі невтручання держави в господарське життя. Однак, не втручання держави в соціально-економічні процеси на сьогоднішній день є нереальним. Головною проблемою дискусій, які ведуться між різними економічними школами і напрямками, є не обґрунтування необхідності державного регулювання, а вибір

масштабів та інструментарію його здійснення. Враховуючи даний аргумент, вважаємо, що терміни “державне регулювання” і “економічна політика” в умовах сьогодення ідентичні.

З урахуванням опрацьованого матеріалу державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою цілеспрямовану дію державних органів на ринковий механізм (взаємозв’язок і взаємодію основних елементів ринку) з метою забезпечення населення продуктами харчування відповідної якості, за рахунок ефективного використання наявних факторів виробництва без порушення соціальної і екологічної рівноваги.

Визначення основних напрямів державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві доречно зробити через його функції:

1. Цільова – полягає у визначенні пріоритетів розвитку сільського господарства;
2. Стимулююча – характеризує застосування визначених стимулів впливу в процесі перебігу відтворювальних процесів у сільському господарстві;
3. Законодавча – показує, як держава формує «правила гри» для сільськогосподарських підприємств з питань формування, розподілу, використання і відтворення факторів виробництва;
4. Соціальна – держава забезпечує перерозподіл доходів з метою створення достойних соціальних умов сільського населення.

Систему державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві доречно, на наш погляд представити через розкриття основних її елементів, до яких відносимо: суб’єкт, об’єкт, цілі і завдання.

Суб’єктом державного регулювання в даному випадку виступає держава через органи державної влади, які наділені функціями державного управління. Об’єктом – тріада факторів виробництва: землі, праця, капітал, які беруть безпосередню участь у відтворювальних процесах сільського господарства.

Ми виділяємо наступні головні цілі державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві (рис 1.5.).

Рис. 1.5. Цілі державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві [власна розробка автора]

Щодо завдань державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві то на нашу думку вони полягають у створенні системи такого регулювання з визначенням і чітким розмежуванням його функцій на усіх рівнях, включаючи рівень безпосередніх сільгоспвиробників з урахуванням їх організаційно – правового статусу.

Резюмуючи весь дослідження, яке було наведене в даному параграфі пропонуємо загальну схему системи державного регулювання відтворення у сільському господарстві (див. рис. 1.6.).

Як видно з даної схеми, безпосередній вплив суб'єктів державного регулювання на відтворювальні процеси у сільському господарстві здійснюється через наявний інструментарій такого регулювання. Власне наявність досконалого інструментарію і буде визначати ефективність самого державного регулювання.

Рис. 1.6. Система державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві [власна розробка автора]

1.3. Інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві

Загальновідомим є той факт, що для вироблення ефективної економічної політики ті, хто за неї відповідає, повинні віддавати собі повний звіт про те, чого вони хочуть добитися, яких цілей досягти, і не менш чітко представляти способи досягнення поставлених цілей. Адже успішна реалізація економічної політики можлива лишень за умови використання необхідної і достатньої сукупності заходів, що формують ефективний інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, який відповідає заявленим цілям.

Слід зазначити, що в умовах ринкової економіки реалізація економічної політики, на наш погляд, вимагає виділення декілька принципових положень.

Перше положення полягає в тому, що економічна політика завжди відчуває на собі визначальну дію двох чинників: господарської ситуації, що постійно змінюється, внаслідок ускладнення структури національних економік розвинених країн і структурними змінами в економіці країн перехідного типу. Останнє проявляється, передусім, в ущільненні економічного простору, в зростанні числа господарюючих суб'єктів і ускладненні економічних взаємозв'язків між ними. Це істотно гальмує роботу ринкового механізму, який із зростаючими витратами знаходить шляхи узгодження їх різносторонніх інтересів. Традиційним методом «спроб і помилок» і підвищує міру невизначеності в діях економічних суб'єктів, покликаних вирішувати зростаючу кількість економічних конфліктів в процесі підтримки макроекономічної рівноваги. І наступний чинник що постійно змінюється – це рівень економічного мислення, оскільки з розвитком суспільства воно неминуче удосконалюється внаслідок зміни уявлення про цінності. На сьогоднішній день існує чимала кількість суспільних цінностей, однак лишень незначна їх кількість, а саме: економічну ефективність, соціальну стабільність, справедливість розподілу ресурсів і прибутків мають безпосереднє значення для сільського господарства [54, с. 90].

В сучасній економічній літературі цінності трактуються як умовний орієнтир, який дозволяє більш або менш чітко бачити різницю між фактичним і бажаним станом. Саме цінності є остаточною критеріальною базою для визначення того, що в даний момент найбільше відповідає, потребам суспільства.

Друге положення полягає в тому, що ефект економічної політики вищий у тому випадку, коли вона пов'язана з реаліями цієї країни: враховані політичні сили, виробничо-технічний і економічний потенціал, стан соціальної структури, інституціональний порядок різних рівнів регулювання.

Третє положення полягає у врахуванні часового чинника. Адже саме цей чинник спонукає органи державного регулювання своєчасно і ефективно реагувати на швидкі зміни економічної ситуації, оскільки ціна затримки з ухваленням необхідних рішень багаторазово зростає. Тому оперативні зміни і

коригування економічної політики, яка проводиться, не повинні запізнюватися.

Четверте положення полягає в тому, що все перелічене вище неминуче приводить до необхідності постійного застосування усього спектру методів економічної політики, які вироблені економічною наукою і апробовані світовою практикою, що в свою чергу ускладнює процес підбору найбільш ефективних комбінацій.

Таким чином, вище приведені нами принципові положення викликають необхідність детального розгляду суті і змісту інструментарію дослідження державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві та особливостей його практичного використання стосовно цілей і завдань нашого дослідження.

Як показують дослідження “результативність державного регулювання підвищується, якщо цей інструментарій застосовуються не випадково чи під тиском груп спеціальних інтересів і кон’юнктури, а системно, виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань соціально-економічного розвитку” [55, с. 15].

У відповідності задекларованих нами положень розглянемо сутність поняття «інструментарій». Поняття «інструмент» (лат. *Instrumentum* – знаряддя) – технологічне оснащення (знаряддя або пристрій), які в процесі праці безпосередньо стикаються з предметом праці з метою зміни чи контролю його форми, стану, властивостей тощо. У переносному значенні – це засіб, спосіб для досягнення чогось [45]. Відповідно під інструментарієм дослідження (від лат. *Instrumentum* – знаряддя для роботи) розуміємо сукупність методичних і технічних прийомів і операцій, що виступає у формі різноманітних документів (робочих матеріалів) і спрямована на одержання з її допомогою інформації [56, с. 132]. Оскільки держава для регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві використовує різноманітні форми, методи і інструменти – то їх сукупність і буде складати інструментарій дослідження державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві. Його особливістю є те, що він мусить бути уніфікований під особливості відтворення в сільському господарстві, які полягають в тому, що для постійного відновлення

процесу виробництва необхідно відтворення економічних ресурсів – факторів виробництва.

Серед економістів немає єдності щодо розмежування форм і методів інструментів і важелів державного регулювання. Крім того, в окремих публікаціях спостерігається їх ототожнення [57-58]. У своєму дослідженні ми доведемо тісний взаємозв'язок між цими поняттями, проте допускаємо ототожнення лишень понять важелі і інструменти як таких, що визначають характер дії на відтворювальні процеси. У своєму твердженні ми опираємось на Сучасний економічний словник Б. Райзберга, в якому «важелі» тлумачяться: «як засіб зміни економічного стану об'єкта, здійснення повороту в економіці». Даний термін переважно застосовувався в радянській економіці. Під час трансформаційних процесів даний термін є синонімічним до «ринкових», або «економічних регуляторів», під якими вбачають інструменти державного регулювання і ринкового саморегулювання [59, с. 478]. У свою чергу під інструментами державного регулювання розуміють прийоми, які використовуються державою для забезпечення пропорційності в господарстві країни, формування системи соціальних компенсацій [60, с. 311].

Щодо методів то вони визначають сукупність дій, які необхідно здійснити, а форми – способи регулювання. Це впливає із аналізу визначень поданого у Вікіпедії, за яким метод – це сукупністю однорідних засобів, прийомів, які застосовуються систематично під час реалізації функцій державного регулювання [45]. та Великому економічному словнику, де під цим терміном розуміють прийом, або спосіб дії [60, с. 567]. Щодо тлумачення терміну «форма» то Великий тлумачний словник сучасної української мови подає як спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії. [61, с. 1543].

Щодо класифікації методів державного регулювання економіки, то аналіз економічної літератури засвідчив, що всі вони класифікуються за двома самостійними критеріями: за формами впливу та засобами впливу. За формами впливу методи державного регулювання економіки поділяють на дві групи: методи прямого та непрямого (опосередкованого) впливу [62, с. 17]. Великий

вплив на співвідношення між цими двома групами має загальна економічна ситуація в країні та обраний економічний курс.

У той же час, дослідники по-різному ставляться до питання про класифікацію методів державного регулювання за засобами впливу. Зокрема, в цілому ряду наукових робіт признається існування двох груп методів регулювання економіки: адміністративні і економічні.

Інші автори виділяють правові, адміністративні і економічні методи або економічні, інституційно – правові, організаційні та соціальні [63, с. 73], або адміністративні, економічні, донорські та протекціоністські [64, с. 70].

Ряд авторів в якості основних методів державного регулювання називають прямі, непрямі, правові, адміністративні, організаційно-економічні, бюджетно-фінансові, кредитно-банківські, податкові, цінові, нормативні методи, методи стандартизації [65, с. 101-135]. Цікавим є підхід за яким виділяють економічні, правові, адміністративні, індикативні, імперативні, специфічні і неформальні [66, с. 85].

Крім того, окремі науковці пропонують виокремлювати методи жорсткого характеру, як найменш затратні для держави (адміністративні та правові); методи м'якого характеру регулювання, ефекти від яких проявляється тільки після значного проміжку часу (організаційні та інформаційні); методи стимулюючого характеру є особливо привабливими для товаровиробників аграрної галузі (фінансові та економічні), але є найдорожчими для держави [67, с. 32].

Як бачимо, проведений нами аналіз економічної літератури не дав чіткої відповіді щодо класифікації методів державного регулювання, а тим паче методів державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві.

На наш погляд, правильнішою є позиція тих авторів, які усю сукупність методів державного регулювання класифікують за формами та засобами впливу. За формами впливу виділяють прямі та опосередковані, а за способом впливу – адміністративні, економічні і правові (табл. 1.5).

Класифікація методів державного регулювання економіки [68]

Критерій класифікації	Види	Інструменти
<i>Форма впливу на суб'єктів</i>	Прямі	<ul style="list-style-type: none"> - визначення стратегічних цілей розвитку економіки; - державне цільове фінансування; - надання цільових дотацій; - встановлення та обмеження цін; - встановлення квот на виробництво, ввезення і вивезення продукції; - ліцензування діяльності та операцій з експорту та імпорту; - проведення державної експертизи та встановлення державних стандартів; - встановлення нормативних вимог до якості та сертифікації технологій і продукції і т. ін.
	Опосередковані	<ul style="list-style-type: none"> - встановлення системи податків, рівнів оподаткування, пільг в оподаткуванні, диференціювання податків; - надання пільг у кредитуванні; - маніпулювання обліковою ставкою, ставкою рефінансування; - регулювання валютного курсу національної грошової одиниці; - митне регулювання експорту й імпорту; - встановлення валютних курсів та умов обміну валют тощо.
<i>Спосіб реалізації</i>	Правові	прийняття законодавчих та нормативних актів, передбачаючи механізми їх реалізації та контролю за виконанням.
	Адміністративні	квотування, лімітування, ліцензування, нормування, стандартизацію, державні замовлення тощо.
	Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - фінансово-бюджетне регулювання, - грошово-кредитне регулювання, - цінове регулювання - валютне регулювання

На наш погляд, в основі цієї класифікації лежать мотиваційні характеристики, що враховують економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин.

Адміністративні методи базуються на силі державної влади, що передбачає формування правового поля і включають заходи заборони, дозволу і примусу.

Вони витікають з організаційних відносин, що об'єктивно входять в систему економічних відносин, з правових норм, що встановлюються

конституцією і законодавчими актами, а також з владної природи держави і прямої підлеглості органам влади економічних суб'єктів.

Адміністративні методи включають ліцензування, квотування, стандартизацію та сертифікацію, адміністративні заборони та обмеження. Регламентацію діяльності підприємств тощо.

Таким чином, сфера застосування адміністративних методів досить велика. Вона поширюється як на макрорівень (інвестиційні програми, підготовка робочої сили і т.д), так і мікрорівень (санкції до монополіста і ін.). при цьому слід зазначити, що адміністративні методи державного регулювання протилежні до природи ринку. Вони можуть блокувати дію відповідних ринкових регуляторів і перетворювати ринкову систему на командну. Тому головна вимога до прямого адміністративного регулювання полягає в тому, щоб воно не суперечило принципам ринкових стосунків, було вбудовано в ринковий механізм, доповнюючи і посилюючи його.

У публікаціях останніх років, можна зустріти твердження про те, що сфера адміністративних засобів в країнах з розвиненою ринковою економікою обмежується головним чином охороною довкілля, забезпеченням мінімально допустимих умов життя малозабезпечених верств населення, а також припиненням розвитку тіньового бізнесу [69, с. 12].

Нами виділяються і серйозні недоліки цієї форми регулювання. Головний з них полягає в тому, що економіка, як сукупність господарюючих суб'єктів, об'єднаних численними прямими і зворотними зв'язками, дуже чутлива до зовнішніх дій. Приміром, якщо один або декілька економічних суб'єктів будуть вимушено виконувати нав'язані державою рішення, звичайно, це спричинить порушення взаємовідносини, що вже склалися між ними, що у свою чергу приведе до порушення ринкової рівноваги.

У ринкових умовах на перший план виходять економічні методи, які покликані з'єднати особисті, групові і громадські економічні інтереси.

Економічні методи державного регулювання переважно трактуються в економічній літературі як система прийомів і способів прямого і непрямого впливу на суб'єкти господарювання шляхом широкого використання

економічних законів ринку з метою створення умов, що забезпечують досягнення високих кінцевих соціально-економічних результатів.

Економічні методи державного регулювання впливають на інтереси, мотивацію, логіку поведінки суб'єктів господарювання через конкретні форми здійснення ринкових відносин, таких як: ціни, кредит, фінанси, податки, тарифи, субсидії, субвенції, трансфертні платежі тощо.

При використанні економічних методів держава безпосередньо не втручається в процес ухвалення економічних рішень господарюючими суб'єктами. Воно створює лише передумови до того, щоб господарюючі суб'єкти при самостійному виборі тяжіли до тих варіантів, які відповідають цілям економічної політики держави. Перевагою економічних методів регулювання є їх поєднання з дією ринкового механізму, внаслідок чого відбувається лише зміна напрямку його функціонування без порушення загального режиму роботи. Недоліки економічних методів регулювання ми бачимо у присутності тимчасового лагу, що виникає між моментами прийняття державою економічних заходів, реакцією на них економіки і реальними змінами в результатах діяльності господарюючих суб'єктів. Економісти це явище ще називають «ефектом запізнювання». Оскільки напрямок впливу кожного інструменту регулювання макроекономіки змінюється в часі, то можна проаналізувати тимчасову структуру цього впливу (рис. 1.7).

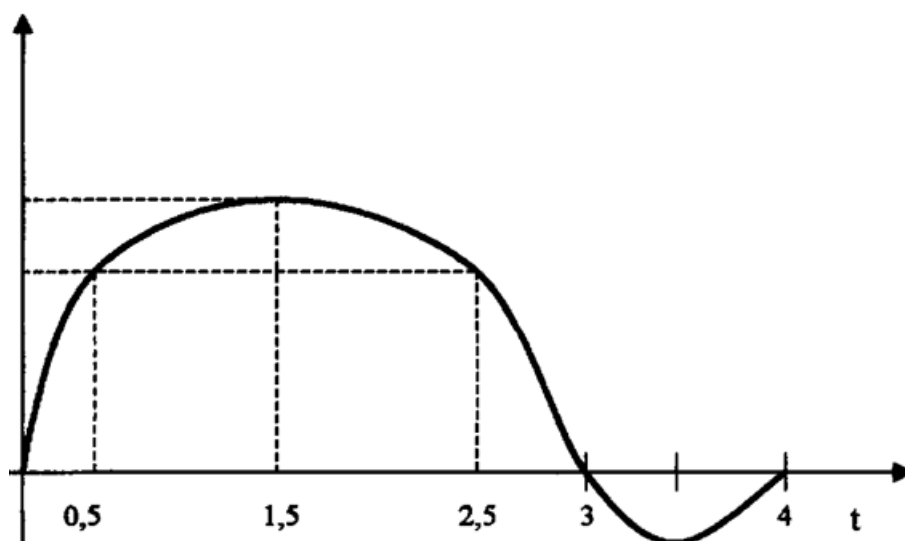

Рис. 1.7. Час, термін і швидкість дії інструменту державного регулювання

На рис. 1.7 зображено рівень впливу інструменту державного регулювання в часі. З нього видно, що інструмент починає реагувати через півроку і досягає максимального ступеня впливу (100 %) тільки через 1,5 року. Далі ступінь потужності впливу починає поступово падати і через 3 роки цей інструмент перестає діяти, що в підсумку призводить до негативного ефекту. Ілюстрацій такого становища може служити приклад того, коли для покриття бюджетного дефіциту, уряд може вдаватися до емісії грошей, що, в свою чергу, призводить до зростання інфляційних процесів [70, с. 94-96].

При стабільній економіці спостерігається більш масштабне використання економічних методів. До них відносяться: різні форми субсидування; кредитування; податкова політика; амортизаційна політика; вплив на попит і пропозицію конкретних товарів; державні закупівлі товарів і послуг; вплив на ціни зовнішньої торгівлі і так далі.

За нестабільної економічної системи пріоритет віддається, як правило, адміністративним методам. До них відносяться: «заморожування цін» і інші способи їх фіксації на певному рівні; контроль над тими цінами, які встановлюються окремими великими підприємствами і монополіями тощо.

Щодо правових методів, то вони покликані, шляхом розробки і введення в дію законодавчих і нормативних актів, здійснювати правове регулювання економіки. Щодо правового забезпечення державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві то слід виділити Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» та Закон України «Про органічне виробництво», який крім іншого спрямований на поліпшення основних показників стану здоров'я населення, охорони довкілля, забезпечення раціонального використання і відтворення ґрунтів та інших природних ресурсів [71, с. 246]. Адміністративні, економічні і правові методи взаємодіють і взаємодоповнюють один одного. Держава зобов'язана обирати оптимальні варіанти співвідношення цих методів регулювання, в залежності від поставлених цілей і конкретних історичних умов розвитку суспільства.

На наш погляд, використовуючи метод аналогій, стосовно до відтворювальних процесів у сільському господарстві заходи державного впливу можна розділити на дві групи:

- прямий вплив держави на відтворювальні процеси, що включає прийняття директивних, адміністративних і планових заходів з регулювання;
- непрямий вплив – цінові, кредитно-фінансові, податкові та інвестиційні інструменти.

При цьому державне регулювання може проводитися за допомогою цілого ряду методів. Прямий вплив на відтворення здійснюється через:

- бюджетне регулювання. Державні органи мають право розподіляти кошти бюджету за різними напрямками відтворення;
- регулювання шляхом формування державних програм і державних замовлень. Це коли виробництво направляється в певне русло, необхідне державі;
- соціальне регулювання, в тому числі державне соціальне страхування. Передбачає заходи щодо пенсійного забезпечення, допомогу інвалідам, дітям та іншим нужденним категоріям населення, страхування здоров'я і життя людей. Держава встановлює мінімальний рівень пенсій, допомог, стипендій та інших форм державних трансфертів;
- регулювання умов праці, трудових відносин, оплати праці. Виражається в формі державного законодавства про працю та зайнятість, покликаною забезпечувати охорону праці, дотримання трудових контрактів, виплату допомоги по безробіттю;
- регулювання охорони та відновлення довкілля передбачає заходи щодо захисту природи у вигляді штрафів і санкцій за забруднення, а також приписів щодо виконання обов'язкових природоохоронних заходів;
- регулювання за допомогою обмеження і заборон певних видів економічної діяльності, державного ліцензування;

Непряме регулювання відтворення здійснюється наступними методами:

1. Податкове регулювання. Виконується шляхом призначення і диференціації податкових ставок, введення податкових пільг, звільнення від податків і т.д. У тому ж напрямку діють мита і митні збори.

2. Грошово-кредитне регулювання, за допомогою якого держава впливає на грошовий обіг. Держава через Центральний банк управляє емісією і загальної грошовою масою, встановлює граничні ставки банківського позичкового відсотка, випускає облігації та інші цінні папери. Таке регулювання здатне змінювати грошові потоки і накопичення і таким чином впливати на відтворювальні процеси.

3. Цінове регулювання. Здійснюється за допомогою встановлення на деяку продукцію сільського господарства граничних цін.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду інструментів державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві хотілося б акцентувати увагу на наявності деяких обмежень при виборі форм і методів державного регулювання (рис. 1.8.).

На основі проведених нами досліджень, інструментами державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві виступають: пряме фінансування за рахунок коштів державного бюджету, бюджетне кредитування, субсидії, дотації, податки, ціни, державні гарантії та кредити, лізинг, страхування.

Пряме фінансування являє собою фінансування державою частини витрат сільськогосподарських підприємств. Так, за рахунок бюджетних коштів можуть покриватися витрати по захисту сільськогосподарських культур від шкідників і хвороб; по ветеринарному обслуговуванню тварин; по проведенню меліоративних робіт; витрати на будівництво та утримання житлових будинків, об'єктів культурно-побутового значення, на сплату страхових платежів та інші витрати. Однак, як показує практика фінансова допомога, яка надається державою вітчизняним сільськогосподарських товаровиробників у багато разів нижча, ніж в країнах з розвиненою ринковою економікою.

Рис. 1.8. Методичні підходи до організації ефективного системи державного регулювання [власна розробка автора]

Проміжне становище між прямим фінансуванням і кредитами комерційних банків займає бюджетне кредитування – форма фінансування бюджетних витрат. З одного боку, на відміну від бюджетного фінансування ці кредити надаються з умовою повернення і в ряді випадків бувають платними, а з іншого боку, відсотки по них або не стягуються, або значно нижчі за звичайні. Бюджетні кредити видаються в основному по спеціальним розпорядженням уряду відповідно до бюджетного законодавства, яке передбачає надання коштів юридичним особам на поворотній і платній основах. Як показує практика, бюджетне кредитування активно використовується в період спаду ділової активності. За умови повернення виробничої діяльності до свого нормального ритму, обсяги державних позик на внутрішньому ринку скорочуються. Перевагами бюджетного кредитування в порівнянні з прямим бюджетним фінансуванням є більша гнучкість і оперативність [72]. У той же час бюджетне кредитування повинно мати тимчасовий характер, використовуватися з метою стимулювання розвитку виробництва у перспективних сферах, а не перетворитись у довгострокову політику перерозподілу фінансових ресурсів на користь окремих суб'єктів аграрного виробництва [73].

Аналіз практики використання бюджетних позичок в останні роки показав низьку їх ефективність. Бюджетні позички і бюджетні кредити, як правило, не поверталися, часто використовувалися не за призначенням.

Ще однією з форм бюджетного фінансування що застосовується для виділення грошових коштів з державного та місцевих бюджетів є державні дотації. Дотування сільськогосподарської продукції та компенсації частини витрат сільськогосподарських виробників часто відносять до механізму прямого фінансування, оскільки ці виплати також здійснюються за рахунок коштів бюджетів різних рівнів. Виплати дотацій ставлять собі за мету відшкодування витрат, що не покриваються з об'єктивних причин реалізаційними цінами на продукцію. У той час як мета компенсацій – забезпечення мінімально достатнього рівня ефективного споживання окремих засобів виробництва, подорожчання яких випереджає підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. Йдеться про продукцію промислового виробництва, електричної та

теплової енергії, постачальницьких націнок і тарифів на послуги сторонніх організацій, що поставляються сільському господарству. Самою дотаційною галуззю в 2019 році залишиться тваринництво. Це єдиний сектор, витрати на підтримку якого не виростуть. У бюджеті закладена така ж сума дотацій як і в минулому році – 4 млрд грн. В рамках цієї програми уряд фінансує будівництво тваринницьких комплексів.

Ще одним фінансовим інструментом безпосередньої прямої дії є прямі державні субсидії – фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання відповідного товару, у результаті чого суб'єкт господарювання отримує пільги (прибутки) [74]. На переконання І. Гудзенко застосування субсидій не має негативних наслідків, якщо не брати до уваги можливе зниження ринкової орієнтованості та конкурентоздатності національних виробників. Вони мають економічне обґрунтування, оскільки передбачають необхідність і можливість подолання недосконалості ринкових механізмів [75]. Також серед недоліків прямого субсидування виділяють і те, що субсидії надаються переважно великим прибутковим підприємствам, а не малим, середнім і менш прибутковим, які найбільше їх потребують. Через недостатню державну підтримку 30 % сільськогосподарських підприємств України виявилися збитковими, решта мають низький рівень прибутковості, який не сприяє відтворенню виробництва та впровадженню нових технологій [76].

Одним з найпоширеніших важелів регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві є оподаткування. Використання податків як інструментів може позитивно або негативно позначитись як на сільському господарстві загалом так і на процесах відтворення, які в ньому відбуваються.

Податкова система покликана виконувати дві основні функції: фіскальну – вилучення коштів для поповнення бюджету, регулюючу – створення сприятливих умов для розвитку виробництва, вливання інвестицій і дві підфункції: стимулюючу, яка полягає в підтримці розвитку пріоритетних галузей шляхом пільгового оподаткування, і, навпаки, стримуванням не мають великого значення виробництв за рахунок високих податків, і відтворювальну, яка

проявляється через вплив податків на всі стадії відтворювального процесу. Саме відтворювальна підфункція призначена для акумуляції коштів на відновлення використовуваних ресурсів. Важливе значення в даному процесі відігравав спеціальний режим оподаткування податку на додану вартість (ПДВ) і спрощена система оподаткування. Спрощення обліку та зменшення загального податкового навантаження зробило ці податки зручними для сільськогосподарських підприємств. Втім, як показала практика, використання фіксованого сільськогосподарського податку було особливо вигідними для високорентабельних підприємств з інтенсивним виробництвом, що не потребує значних земельних ресурсів [77]. Зазначимо, що з 1 січня 2017 року всі сільськогосподарські підприємства переходять на загальну систему оподаткування. Щодо ПДВ то Законом № 5132 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» затверджено порядок розподілу бюджетної дотації для сільгоспвиробників, який вводиться замість спеціального режиму ПДВ.

Станом на сьогоднішній день сільськогосподарські товаровиробники сплачують податки за загальною системою або мають право обрати спрощену систему оподаткування у вигляді єдиного податку IV групи. На наше переконання використання податків, як інструментів державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві є недостатньо ефективним.

Втручання держави в ціноутворення сприяє регулюванню не лише об'єму вироблюваної продукції, але і темпів відтворення у сільському господарстві шляхом регулювання їхньої дохідності. Найбільшою мірою це проявляється у встановленні державних гарантованих (цільових) цін. Вони представляють мінімальний рівень, нижню межу ринкових цін, що встановлюється урядом з метою забезпечення продовольчої безпеки і захисту інтересів товаровиробників, тобто держава компенсує аграрним виробникам відхилення від ринкової ціни в розмірах, достатніх для розширеного відтворення.

У той же час, лібералізація цін, проведена без попередньої підготовки і адекватних пом'якшувальних заходів на тлі падіння платоспроможного попиту

населення, не змогла забезпечити пропорційне зростання цін на продукцію сільського господарства і продукцію промисловості, яка споживається на селі. Нееквівалентність товарообміну стала гострою проблемою, пов'язаною з відтворенням ресурсів, залучених у сільськогосподарському виробництві. Адже диспаритет цін є однією з причин недостатнього ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств, їх неспроможності до оновлення основних та оборотних виробничих засобів, впровадження екологічно безпечних технологій, проведення комплексу заходів зі збереження та відтворення родючості ґрунтів, інноваційних технологій розвитку землекористування [78, с. 218].

Вирішення даної проблеми, на наш погляд, вбачається у оптимальній системі цін, визначеній законом України від 24.06.2004 р. № 1877-IV “Про державну підтримку сільського господарства України” (зі змінами і доповненнями від 01.01.2013 р.) [79]. Відповідно до статті 3 даного закону, державне цінове регулювання окремих видів сільськогосподарської продукції здійснюється двома способами. Перший – шляхом встановленням їх мінімальної та максимальної ціни, другий – проведенням інтервенцій Аграрним фондом в обсягах, що дозволяють встановити цінову рівновагу в межах організованого аграрного ринку України. Зазначимо, що, теоретично, товарні інтервенції проводяться в цілях стабілізації цін на ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства і підтримки рівня доходів сільськогосподарських товаровиробників при зниженні цін на сільськогосподарську продукцію, що реалізовується, нижче мінімальних розрахункових цін шляхом закупівлі, у тому числі на біржових торгах, у сільськогосподарських товаровиробників виробленої ними сільськогосподарської продукції або шляхом проведення заставних операцій відносно цієї продукція, при зростання цін на продукцію сільського господарства понад максимально розрахункову ціну, шляхом продаж закупленої сільськогосподарської продукції, у тому числі і на біржі. У разі, якщо мінімальні інтервенційні ціни не забезпечують середньостатистичну беззбитковість виробництва, на виробництво таких видів продукції запроваджується додаткова державна підтримка [80]. Це особливо актуально в наш час, коли, за даними

офіційної статистики, середній рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств за останні десять років складав: продукції рослинництва – не більше 27 %, тваринництва – не більше 14,3 %, при необхідних для розширеного відтворення 45-50 %. У ситуації що склалася виникає потреба у застосуванні закладних гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію, які дозволять державі скупити продукцію сільського господарства, яка згодом буде реалізована досягнення максимальних ринкових цін. Проте, як показує практика, в Україні закладні гарантовані ціни на сільськогосподарську продукцію встановлюються лише на зерно, викуплене у сільськогосподарських виробників на рівні 1-2 % від зібраного урожаю при оптимальних 10 %, що в підсумку не має значного впливу на доходи виробника [80].

Загалом, ефективність використання цін як інструменту державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, на даний час, є малоефективною. Це пояснюється експортною орієнтацією сільського господарства, недофінансуванням заходів, пов'язаних з товарними інтервенціями, низьким рівнем розвитку внутрішнього споживання та переробки.

Ми поділяємо думку тих науковців, які вважають, що оптимально функціонуюча система цін на сільськогосподарську продукцію повинна враховувати наступні чинники:

- суспільно необхідний об'єм і асортимент продукції;
- територіальні і галузеві відмінності в темпах відтворення і нормах рентабельності, що забезпечують ці темпи;
- забезпечення максимальної ефективності виробництва при наявних ресурсах [81].

Таким чином, в якості концептуальної основи державної аграрної цінової політики повинно бути: з одного боку, декларування принципу вільного ціноутворення, яке пристосовується до платоспроможного попиту, а з іншого - застосування механізму регулювання цін пропозиції, у тому числі шляхом визначення рівня цільових, гарантованих (захисних), заставних і інших видів цін.

На перебіг відтворювальних процесів у сільському господарстві великий вплив має забезпеченість підприємств кредитними ресурсами, від якої в свою чергу залежить можливість нарощування обсягів виробництва, здатного забезпечити продовольчу безпеку держави. Зауважимо, що у країнах з розвиненими ринковими відносинами за допомогою кредиту покривається більш 1/3 потреби сільськогосподарських виробників у фінансових ресурсах. Під кредитними відносинами в Україні слід розуміти економічні відносини, які виникають у процесі кредитування сільського господарства та спрямовані на забезпечення потреб товаровиробників у кредитних ресурсах [82]. Як показує практика, незважаючи на деякі особливості, використання кредиту як інструменту державного регулювання відтворювальних процесів, відбувається на загальних принципах, які застосовуються по відношенню до інших галузей економіки [83]. Через високі кредитні ставки, незадовільний фінансовий стан, значну застарілість основних засобів кредити переважно надаються великим аграрним підприємствам, з меншим ризиком неповернення. Таким чином, з початком ринкових реформ сільське господарство країни зіткнулося з відсутністю адекватної кредитної системи і неготовністю учасників кредитного процесу адаптуватися до комерційних фінансових відносин.

Покращити ситуацію могли б міжнародні фінансові організації. Однак в умовах нестабільної економічної, соціальної і політичної ситуації в країні їх діяльність можлива за умови використання ще одного інструменту регулювання – державних гарантій за кредити. Значення даного інструмента, за умов обмеженості бюджетного фінансування, є надто важливе, оскільки дозволяє підтримати сільгоспвиробників, а витрати за гарантованими позиками можливі лише за нездатності позичальника виконувати свої фінансові зобов'язання. У той же час аналіз стану повернення кредитів, які були отримані під гарантії держави, вимагає прийняття кардинальних мір щодо його покращення. Однак, це ні в якому разі не означає, що застосування даного інструменту не сприяє розвитку відтворювальних процесів у сільському господарстві.

Ще одним інструментом, який здатен поліпшити ситуацію є іноземні інвестиції. У нашому випадку – всі види цінностей, що вкладаються

безпосередньо іноземними інвесторами в об'єкти сільського господарства згідно з чинним законодавством України. За даними офіційної статистики, залучення іноземних інвестицій у відтворювальні процеси є недостатнім. Головні причини тут аналогічні тим, які ми наводили в ситуації з державними гарантіями за кредити плюс низька інвестиційна привабливість сільського господарства. Поліпшення ситуації вбачається у запровадженні гнучкої системи оподаткування суб'єктів інвестиційної діяльності шляхом диференціації відсоткових ставок податків та податкових пільг, що дозволять поліпшити інвестиційний клімат галузі [84].

У зв'язку з низькою рентабельністю сільського господарства і як наслідок нестачею фінансових ресурсів у сільгоспвиробників, можливість заощаджувати кошти для придбання техніки та підвищувати продуктивність машин і обладнання появляється при використанні фінансового лізингу. Фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі) [85]. У широкому розумінні лізинг є організаційною формою підприємницької діяльності.

Аналіз досвіду розвинених економік засвідчує: розвиненим ринком лізингових послуг вважається той, де частка лізингових операцій у загальних обсягах інвестицій в основний капітал перевищує 10 %; лізинг по відношенню до оновлення основних засобів, займає друге місце після банківського кредиту.

Відмінності між банківським кредитом і лізингом проявляються в наступному (табл. 1.6):

1. Терміні кредитування;
2. Валюті кредитування;
3. Комісії;
4. Терміні розгляду та оформленні заявки;
5. Вимог до позичальників;

6. Вимог до застави;
7. Структурі фінансування.

Таблиця 1.6

Відмінності між банківським кредитуванням та лізингом [86]

Відмінності між банківським кредитуванням та лізингом	
<i>Інвестиційні лізингові проекти</i>	<i>Інвестиційне кредитування</i>
Строк кредитування	
від 1 до 5 років	до 5-7 років
Валюта кредитування та ставка	
Гривня, долар США, євро. Ставка узгоджується індивідуально	Гривня, долар США, євро. Ставка залежить від проекту
Комісія	
Від 0,5% суми фінансування	Одноразово 1% від суми встановленого ліміту
Термін розгляду та оформлення заявки	
1 міс, при належному наданні усієї документації	До півроку
Вимоги до позичальників	
1. діючий бізнес, не стартап; 2. наявність бізнес-плану; 3. стійкий фінансовий стан, платоспроможність	1. клієнт зі строком роботи бізнесу не менше 12 місяців; 2. стійкий фінансовий стан та кредитоспроможність; 3. відкриття поточного рахунку в банку та переведення оборотів пропорційно кредитній заборгованості
Вимоги до застави	
ЦМК (цілісний майновий комплекс) після поставки і введення в експлуатацію	В забезпечення приймається рухоме та нерухоме майно, що належить позичальнику або поручителю
Структура фінансування	
Позикові кошти до 70%. Можлива відстрочка оплати частки вартості об'єкту лізингу на період будівництва та вводу в експлуатацію	До 75% від вартості проекту, та до 85% за умови надання додаткового забезпечення. Із зростанням відсотка збільшується ставка кредитування

Особливістю вітчизняного досвіду здійснення лізингових операцій в порівнянні з досвідом розвинених країн світу є те, що держава, через НАК «Украгrolізинг» виступає основним інвестором. Однак участь держави в прямому бюджетному фінансуванні лізингу сільськогосподарської техніки, значною мірою дискредитує сутність лізингу як інструмента оновлення основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Загалом аналіз лізингу в сільськогосподарській галузі показує незначну його роль. Так, за розрахунками AgroDay, лише 0,2 % сільгосптехніки, що є в наявності зараз у всіх українських аграріїв, знаходиться у лізингу. Для порівняння, в розвинених країнах світу де цей показник становить 31 % у США, 20 % – у Канаді, 15 % – у Великій Британії [87].

Одним із опосередкованих інструментів впливу на відтворювальні процеси у сільському господарстві є страхування. Як економічна категорія, страхування являє собою систему економічних відносин, під якою розуміється створення форм і методів формування цільових фондів грошових коштів, з метою використання їх на відшкодування збитку за умови настання різних ризикових подій або на надання допомоги громадянам при настанні непередбачуваних життєвих подій. Страхування виступає, з одного боку, видом діяльності, яка приносить дохід, а з іншого боку, засобом захисту бізнесу і добробуту людей [88, с. 168].

Оскільки сільське господарство - галузь, яка найбільш схильна до впливу сил природи, то в порівнянні з іншими об'єктами народного господарства сільське господарство більшою мірою потребує захисту, шляхом страхування.

Значення сільськогосподарського майнового страхування полягає в наступному:

- створення та використання страхового фонду з метою відшкодування непередбачених збитків, заподіяних сільськогосподарським виробникам стихійними лихами, іншими непередбачуваними подіями і випадковостями, що порушують нормальний цикл відтворення в сільському господарстві. Головний обов'язок страховиків в сфері сільськогосподарського страхування полягає в тому, щоб своєчасно і правильно відшкодувати збитки, завдані сільськогосподарським виробникам, повністю виключити випадки недоплат і переплат, незаконного відшкодування збитку, викликаного безгосподарністю, порушенням агротехнічних та зооветеринарних правил;

- являє собою один з видів суспільної взаємодопомоги. Завдяки страхуванню боротьба з наслідками стихійного лиха приймає закономірно-господарський характер, що дає можливість точно встановити витрати по цій

боротьбі і ввести їх в калькуляцію виробничих витрат. Усуваючи економічно шкідливі наслідки різного роду форс-мажорів, страхування знижує тим самим вельми значний ризик виробництва, зміцнюючи господарський оборот і даючи можливість заздалегідь врахувати всі витрати по веденню господарства;

- необхідно як засіб охорони землеробства, скотарства, оскільки створює господарську гарантію, без якої значно підвищується ризик виникнення матеріальних втрат;

- зміцнює весь господарський оборот, створюючи можливість безбоязно вести всяке, навіть невелике господарство. Саме ця особливість надає йому особливого значення для сільськогосподарських кооперативів, малих підприємств, селянських (фермерських) господарств і так далі;

- є інструментом забезпечення продовольчої безпеки, компенсації виробничих втрат і нарешті, поліпшення фінансового стану та підвищення стійкості сільськогосподарського виробництва.

У результаті, можемо стверджувати, що найважливіша потреба сільського господарства в захисті від економічних ризиків обумовлює достатній попит на виникнення і формалізацію інституту страхування, який стає важливим фактором, що забезпечує безперервність відтворювального процесу

Оскільки, рівень ризику при проведенні сільськогосподарського страхування виявляється досить високим, і страхувальникам доводиться сплачувати досить великі суми страхових внесків, особливо це відчутно при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур, такі витрати для багатьох сільськогосподарських підприємств є непосильні і нерідко ведуть до відмови від укладення договорів, що в свою чергу, призводить до того, що сільськогосподарські підприємства виявляються без необхідних фінансових ресурсів для відшкодування поточних витрат і забезпечення відтворювального процесу в несприятливі за погодно-кліматичними умовами роки. Отже, питання забезпечення доступності страхування врожаю для широкого кола господарств є актуальним. На даний час показник агрострахування в Україні становить всього лише 5-7 %. Для порівняння, в Польщі цей показник знаходиться на рівні 30 %, у Франції становить 30-35 %, в Німеччині – понад 60 %, агрострахування в

Іспанії – 60%, в Канаді він сягає 80%, а в Америці – 90 %. Не розвиненість агрострахування в Україні як фінансового інструменту найперше пов'язується із недовірою до нього сільгоспвиробників.

Як зазначають спеціалісти, українські сільгоспвиробники сприймають агрострахування не спосіб регулювання фінансових потоків, а додаткове оподаткування, яке йде всупереч їх основної цілі – максимально здешевити своє виробництво. При такому підході не завжди береться до уваги те, що насправді це є страхування власного бізнесу [87].

Крім того, в Україні так і не вдалося сформуванати політику державної підтримки в сфері агрострахування, яка б передбачала часткову компенсацію страхової премії за рахунок державного бюджету. Без такої програми пропонуваній пакет страхових послуг для більшості аграріїв наразі залишається достатньо дорогими і як наслідок недоступними. Ми погоджуємось з думкою спеціалістів про те, що за відсутності державної підтримки розвиток добровільного агрострахування не зможе досягнути рівня показників розвинених країн. Максимально-досяжний його рівень зможе скласти не більше 10-20 %.

Представлений вище аналіз інструментів регулюючого впливу держави на відтворювальні процеси у сільському господарстві не є вичерпним, оскільки зазначені інструменти не повністю репрезентують усього різноманіття інструментів впливу на процеси суспільного відтворення. Крім того, з самого початку є еkleктичний, оскільки включає інструменти, які, в принципі, можуть бути використані для реалізації як політики «прямого втручання», так і «ринкового саморегулювання». Проблема полягає у виборі такої стратегії (набору інструментів), яка була б несуперечливою і, найбільшою мірою, сприяла б досягненню поставлених цілей в рамках існуючих обмежень: фінансових, інституційних і т.д., а також чинних міжнародних договорів і угод. Додатковою складністю тут є те, що ефект впливу багатьох інструментів аграрної політики на відтворювальний процес, на відміну від методів державного регулювання, дуже важко піддається моделюванню.

На наш погляд, використання інструментів бюджетної підтримки, в залежності від її обсягу, правил і умов по її поверненню, а також фінансового стану сільськогосподарського підприємства, може привести до реалізації наступних сценаріїв впливу на відтворювальні процеси:

1. Високоєфективне господарство (А): \Rightarrow бюджетна підтримка (І) \Rightarrow поліпшення фінансових результатів (\uparrow) \Rightarrow відбувається процес розширеного відтворення.

2. Ефективне підприємство (А): бюджетна підтримка (І) \Rightarrow пільгові кредити, позики на комерційній основі на погашення нових заборгованостей (ІІ) \Rightarrow поліпшення фінансового стану (\uparrow) \Rightarrow відбувається процес розширеного відтворення.

3. Низькоєфективне підприємство (А): бюджетна підтримка (І) \Rightarrow пільгові кредити, позики на комерційній основі на погашення нових заборгованостей (ІІ) \Rightarrow погіршення фінансового стану (\downarrow) \Rightarrow реструктуризація заборгованостей (ІІІ) \Rightarrow стабілізація фінансового стану (\uparrow) \Rightarrow відбувається процес простого відтворення

4. Збиткове підприємство (А): бюджетна підтримка (І) \Rightarrow пільгові кредити, позики на комерційній основі, на погашення нових заборгованостей (ІІ) \Rightarrow погіршення фінансового стану (\downarrow) \Rightarrow банкрутство (Б) \Rightarrow нове підприємство (С) \Rightarrow бюджетна підтримка, пов'язана з вивільнилися надлишками робочої сили (ІV) \Rightarrow відбувається процес звуження простого відтворення.

Використання того чи іншого набору інструментів можливо лише за умови:

- Виконання жорстких рамок бюджетних обмежень (наприклад, сукупний обсяг державних інвестицій в галузь обмежений).
- Певного рівня розвитку галузі (наприклад, низький рівень прибутковості господарства не дозволяє в повній мірі використовувати такі інструменти як лізинг, субсидії, кредити комерційних банків, страхування ризиків і т.д.).
- Реальної доступності кредитів.
- Дотримання прийнятого рівня підтримки сільського господарства та тарифного захисту за результатами завершення переговорів про вступ в СОТ.

- Вдосконалення законодавчої та нормативної бази (це стосується багатьох з наведених інструментів, зокрема, такого, як кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення) і т.д.

Висновки до розділу 1

1. Огляд основних напрямів економічної думки щодо зрозуміння економічної природи «відтворення» дозволив встановити, що в економічній науці термін «відтворення» вживається поряд з поняттям «відтворювальний процес». Суспільне відтворення завжди виступає і як процес, і як результат, який, з одного боку, носить статичний характер, будучи результатом безперервного процесу на певний період часу, а з іншого – служить метою, орієнтиром для подальшого здійснення процесу. Будучи досягнутими, цілі стають фактом (елементом) процесу відтворення, а перед ним виникають вже нові цілі, які після їх досягнення знову стануть статичними елементами відтворення. У науці цілком допустимо застосування терміну «процес відтворення» або «відтворювальний процес», коли дослідник хоче звернути увагу саме на процес суспільного відтворення, залишаючи в тіні або, по крайній мірі, не виділяючи результати.

1. Обґрунтовано, що базовими елементами відтворювального процесу в сільському господарстві є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу. Наголошено, що в якості особливого економічного ресурсу в сучасній економічній літературі виділяють «підприємницькі здібності» та «інформацію», які інтегровані автором в поняття «праця». Встановлено, що відтворювальний процес – це цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якої визначаються впливом факторів виробництва, що формують специфіку галузі і обумовлюють необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки країни і соціальної стабільності. Особливості відтворювального процесу пов'язані з умовами, в яких він здійснюється. Ці умови визначають як можливість безперервного відтворення, так і можливість розширеного відтворення.

2. Доведено, що визначення суті державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві неможливе без зсування як суті державного регулювання загалом так і цілей держави, які вона при цьому переслідує. Керуючись даним твердженням показано, що науковці по-різному розуміють суть державного регулювання, внаслідок не однакового визначення кінцевої мети і ролі держави в економіці, що само по собі є закономірним, оскільки історія розвитку економічної науки виділяє різні підходи щодо оцінки ролі держави в економіці. У той же час, об'єктивна можливість державного регулювання економіки з'являється з досягненням певного рівня економічного розвитку, концентрації виробництва і капіталу. Необхідність реалізації державного регулювання економіки полягає в наростанні проблем, з якими і покликана впоратися держава і тому сучасна економічна політика являє собою мікс монетаристських, кейнсіанських та інших заходів.

3. На основі виявлених ряду передумов, що обумовлюють посилення ролі державного регулювання і підтримки сільського господарства, з урахуванням його специфіки у вітчизняній економіці, державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою цілеспрямовану дію державних органів на ринковий механізм з метою забезпечення населення продуктами харчування відповідної якості, за рахунок ефективного використання наявних факторів виробництва без порушення соціальної і екологічної рівноваги.

4. Аналіз доробку вітчизняних економістів доводить, що у віддаленій перспективі для забезпечення поступального розвитку сільського господарства, разом з його державною підтримкою збережеться необхідність в державному регулюванні, оскільки без участі держави неможливо:

- здійснювати розвиток форм власності;
- вести реорганізацію підприємств;
- створити правову основу реструктуризації заборгованості;
- мати сприятливі умови для вітчизняних виробників в конкуренції з імпортними продуктами;
- забезпечити продовольчу безпеку, концентрувати зусилля на виробництві

“стратегічних видів продовольства”;

- вирішувати проблеми з розвитку сільських територій, забезпечити програмний розвиток виробничої і соціальної інфраструктури села.

5. Аргументовано, що успішна реалізація економічної політики можлива лишень за умови використання необхідної і достатньої сукупності заходів, що формують ефективний інструментарій державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, особливістю якого є те, що він мусить бути уніфікований під особливості відтворення в сільському господарстві, які полягають в тому, що для постійного відновлення процесу виробництва необхідно відтворення економічних ресурсів – факторів виробництва. Показано, що серед економістів немає єдності щодо розмежування інструментарію як державного регулювання загалом так і державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві. Обґрунтована необхідність уся сукупність методів державного регулювання класифікувати за формами та засобами впливу. За формами впливу виділяти прямі та опосередковані, а за способом впливу – адміністративні, економічні і правові. При стабільній економіці спостерігається більш масштабне використання економічних методів, а за нестабільної економічної системи пріоритет віддається, як правило, адміністративним методам.

6. Проаналізовано переваги і недоліки основних інструментів державного регулювання відтворюваних процесів у сільському господарстві. Однак зазначено, що представлений аналіз не є вичерпним, оскільки зазначені інструменти не повністю репрезентують усього різноманіття інструментів впливу на процеси суспільного відтворення. Крім того, з самого початку він є еkleктичний, оскільки включає інструменти, які, в принципі, можуть бути використані для реалізації як політики “прямого втручання”, так і “ринкового саморегулювання”. Проблема полягає у виборі такої стратегії (набору інструментів), яка була б несуперечливою і, найбільшою мірою, сприяла б досягненню поставлених цілей в рамках існуючих обмежень: фінансових, інституційних і т.д., а також чинних міжнародних договорів і угод. Додатковою складністю тут є те, що ефект впливу багатьох інструментів аграрної політики на

відтворювальний процес, на відміну від методів державного регулювання, дуже важко піддається моделюванню.

7. Зроблено науковий висновок, що використання того чи іншого набору інструментів державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві можливо лише за умови: виконання жорстких рамок бюджетних обмежень (наприклад, сукупний обсяг державних інвестицій в галузь обмежений); певного рівня розвитку галузі (наприклад, низький рівень прибутковості господарства не дозволяє в повній мірі використовувати такі інструменти як лізинг, субсидії, кредити комерційних банків, страхування ризиків і т.д.); реальної доступності кредитів; вдосконалення законодавчої та нормативної бази.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Кене Ф. Обрані економічні твори. М., 1960. 453 с.
2. Блауг М. *Економічна теорія в ретроспективі*. К.: Основи, 2001. 670 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. 1-3. М.: Наука, 1993. 543 с.
4. Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність : монографія / за ред. Гриценка А. К. : НАН України, 2018. 524 с.
5. Развитие теории воспроизводства и накопления капитала. Всемирная история экономической мысли: В 6 т. М., 1988. Т. 2. 342 с.
6. Рикардо Д. Сочинения. Начало политической экономии и налогового обложения. Т. 1. М.: Политиздат, 1955.
7. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / за ред. В. Д. Базидевича., К.: Знання, 2005.
8. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М., 1994. 543 с.
9. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 23. Кн. 1: Процесс производства капитала. М. Политиздат, 1961.
10. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии / под ред. Ф. Энгельса. М.: Политиздат, 1969. 535 с.

11. *Історія економічних учень: підручник* [Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.] К.: КНЕУ, 1999. 564 с.
12. Фиськова Л. Н., Идеи М. И. Туган-Барановского о воспроизводстве и распределении общественного продукта в контексте основных направлений экономической теории. *Проблемы современной экономики: Евразийский международный научноаналитический журнал*. 2009. № 1(29). URL: <http://www.mecconomy.ru/art.php?nArtId=2484>.
13. Кундицький О.О. Економічне регулювання відтворення факторів виробництва. Суми: Видавництво «Довкілля», 2012. 333 с.
14. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., доп і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
15. Аграрна реформа в Україні (соціологічна діагностика) / М. Баланівський [та ін.] ; заг. ред. В. Тарасенко ; НАН України, Ін-т соціології. К. : ІС НАН України, 2007. 576 с.
16. Економічна теорія: вступ, макроекономіка, мікроекономіка : навч. посіб. / за ред. О. З. Ватаманюка. 2-ге вид., випр. і доп. Львів : Інтелект-Захід, 2011. 656 с.
17. Макогон В.В. Екологічні проблеми ефективного відтворення у аграрному секторі. *Зб. наук. пр. Серія економічна*. Луган. нац. аграр. ун-т: Економічні науки. 2014. № 61(84). С. 319-323.
18. Економічна теорія : підручник / за ред. В. М. Тарасевича. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 784 с.
19. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики / В. Л. Валентинов ; Інститут аграрної економіки УААН. К., 2003. 330 с.
20. Собченко Т.С., Шульга А.І. Процеси відтворення в сільському господарстві. *Науковий журнал Молодий вчений*. № 7 (59), липень 2018. С. 285-288.
21. Гаркуша О. Ю. Механізм регулювання розвитку виноробної галузі України : дис. канд. економічних наук: 08.00.0; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2015. 250 с.

22. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [уклад. : Р.В. Болдирєв та ін.; ред. О. С. Мельничук та ін.]. К. : Наук. думка, 1983. Т. 5, 704 с.
23. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
24. Чухно А.А., Леоненко П.М., Юхименко П.І. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. К. : Знання, 2010. 687 с.
25. Ісаков М.Г. Роль держави в регулюванні підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки. *Митна справа. Науково-аналітичний журнал*. №1 (79), 2012. С. 354-360.
26. Мочерний С.В. Економічна теорія: навч. посіб. 4-те вид. К.: ВЦ «Академія», 2009. 640 с.
27. Макроекономіка: підручник / А. Г. Савченко, Г. О. Пухтаєвич, О. М. Тітьонко та ін.; за ред. А. Г. Савченка. К.: Либідь, 2005. 208 с.
28. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: підручник. Львів: Магнолія плюс, 2006. 220 с.
29. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. К.: ІАЕ УААН, 2002. 430 с.
30. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва. *Економіка АПК*. 2005. №5. С. 52-63.
31. Dmytro G. Shushpanov, Ruslan R. Avhustyn, Nadvynychnyy Sergiy, Irina O. Demkiv, Borys O. Yazlyuk. (2020). Agribusiness System Hub for Rural Agrarian Management. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(9s), 4614-4621
[.http://serisc.org/journals/index.php/IJAST/issue/view/282](http://serisc.org/journals/index.php/IJAST/issue/view/282)
32. Крупка Ю. М. Аграрне право України: навч. посіб. для дистанційного навчання / за наук. ред. Н. Р. Малишевої. К.: Україна, 2006. 160 с.
33. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М. : Дело Лтд., 1994. 720 с.
34. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т. 1. М., 1935. 371 с.

35. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т.2. М., 1935. Т.2. 374 с.
36. Економічна теорія : посіб. вищої школи / за заг. ред. Є. М. Воробйова. Харків ; Київ : Корвін, 2001. 704 с.
37. Сенишин О.С., Горинь М.О., Кундицький О.О. Державне регулювання економіки : підручник. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с.
38. Барінов В.В., Скорик Г.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 460 с.
39. Данилишин, Б. Про тактику економічного розвитку. *Лівий берег*. 2016. 16 грудня. URL: http://blogs.lb.ua/bogdan_danylysyn/353627.
40. Ковтун О.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Львів : Новий Світ–2000, 2006. 432 с.
41. The Bell Journal of Economics and Management Science. 1971, № 1.
42. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : монографія. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2008. 345 с.
43. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 430 с.
44. Дідківська Л., Головка Л. Державне регулювання економіки : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2000. 316 с.
45. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org>. (Дата звернення 07.05.2022).
46. Солошонок А.Л. Результати діяльності олійно-жирового підкомплексу України. *Продуктивність агропромислового виробництва*. Науковопрактичний збірник Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики України. К., 2008. № 11. С. 112-114.
47. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : підручник. К. : Знання, 2008. 462 с.

48. Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. Історія економічних учень: підручник / за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. К. : КНЕУ, 1999. 564 с.
49. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
50. Мельник С. В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України : монографія. К. : Видавництво “Соціформ”, 2009. 369 с.
51. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / [С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.]. К. : КНЕУ, 2000. 316 с.
52. Кундицький О.О. Еволюція поглядів на державне регулювання економіки. Збірник матеріалів на пошану доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки Степана Злупка. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 181–188.
53. Степаненко С.В. До питання про підвищення ефективності державного регулювання процесів економічного розвитку у сфері суспільного відтворення. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_17. (Дата звернення 18.08.2022).
54. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України : монографія. Львів, 1998. 294 с.
55. Андрусенко Г.О. Основні напрями вдосконалення державного регулювання агробізнесу в регіоні. *Актуальні проблеми державного управління*. Х. : Вид-во Хар РІ УАДУ, 2002. №2 (13). С. 18-22.
56. Прикладна економіка: підручник [Б.О. Язлюк, А.І. Гулей, О.О. Красноручський, Т.А. Власенко, А.М. Бутов]. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 376 с.
57. Регіональна політика і механізм її реалізації / за ред. акад. НАН України М.І. Долішнього. К. : Наукова думка, 2003. 503 с.
58. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посіб. К. : Вікар, 2002. 347 с.
59. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М. : Издательский Дом «Инфра-М», 2005. 478 с.

60. Азрилиян А.Н., Азрилиян О.М., Калашникова Е.В. Большой экономический словарь: 22000 терминов / под ред. А.Н. Азрилияна. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Институт новой экономики, 1999. 1245 с.
61. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
62. Державне регулювання економіки : навч. посіб. [С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін.] К. : КНЕУ, 2000. 316 с.
63. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород : ІВА, 2005. 400 с.
64. Чистов С.М. Державне регулювання економіки : навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. Київський національний економічний ун-т. К. : Видавництво КНЕУ, 2002. 208 с.
65. Гейко Л.М., Сментина Н.В. Національна економіка : навч. посіб. Одеса : Ротапринт, 2012. 315 с.
66. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2000. 209 с.
67. Сус Л.В. Формування механізму державного регулювання галузі тваринництва: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Житомир, 2015. 194 с.
68. Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки : підручник. К. : Знання, 2008. 398 с.
69. Пашута М.Т. Прогнозування та програмування економічного і соціального розвитку : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2005. 298 с.
70. Баб'як М.М., Пешенкова Л.А., Рибчук А.В. Економічна теорія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 208 с.
71. Смоленюк Р.П. Орієнтири фінансового регулювання сільського господарства. *Інноваційна економіка*. Вип. № 3. 2013 (41). С. 245–250. URL : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2013_3/245.pdf.
72. Плеханов Д.О. Передумови створення ефективної державної інвестиційної політики в сільському господарстві. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2006. № 3. С. 137-140.

73. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2010. 472 с.

74. Про затвердження Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки : Розпорядження КМУ від 31 березня 2003 р. № 182-р. URL : <http://ua-info.biz/legal/basehe/ua-cmtokr.htm>. (Дата звернення 23.07.2022).

75. Гудзенко І.С. Бюджетно-податкове регулювання фінансової діяльності підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 9. Частина 2. 2014. С. 96-100.

76. Коваленко О.Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва. *Електронне наукове фахове видання Ефективна економіка*. 2013. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua>. (Дата звернення 30.05.2022).

77. Плеханов Д.О. Передумови створення ефективної державної інвестиційної політики в сільському господарстві. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2006. № 3. С. 137-140.

78. Кузьменко О.Б. Ресурсоощадна діяльність аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.04. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили 2011. 398 с.

79. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>. (Дата звернення 14.03.2022).

80. Кузняк Б.Я. Світовий досвід підтримки сільського господарства і українські реалії. *Економіка і регіон*. № 1 (24). ПолтНТУ. 2010. С. 135-140.

81. Єрмоленко О. А. Державне регулювання відтворення основного капіталу. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 1. С. 33–39. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23465/1/%d0%9f%d0%95%205-1-33-39%281%29.pdf>

82. Плеханов Д.О. Передумови створення ефективної державної інвестиційної політики в сільському господарстві. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2006. № 3. С. 137-140.

83. Прокопа І. Сільські території України : дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50-59.

84. Адаменко А.П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в аграрній сфері. *Вісник Сум. нац. аграр. ун-ту. Сер. Фінанси і кредит*. 2009. № 2.

85. Про лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>. (Дата звернення 04.09.2022).

86. Експерти проаналізували нові умови пільгового кредитування для аграріїв. URL : <http://agravery.com>. (Дата звернення 22.12.2021).

87. Офіційний сайт аграрного інформаційного агентства URL : <http://www.agravery.com15T>. (Дата звернення 11.11.2022).

88. Виробнича економіка : навч. посібник для підгот. фахівців у аграрних вищих навч. закл. / В. П. Галушко [та ін.] ; ред. В. П. Галушко, Г. Штрьобель. Вінниця : Нова Книга, 2005. 400 с.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

2.1. Аналіз стану факторів відтворювального процесу

Сільське господарство є однією з основних галузей економіки нашої держави. Насамперед це пов'язано із наявністю величезного потенціалу для його розвитку, а саме: родючих ґрунтів та сприятливого клімату. Загалом сільське господарство займає виняткове місце в житті нашого суспільства, оскільки саме тут виробляється переважна маса продуктів харчування, наявність яких є найпершим умовою життя людини. Від розвитку сільського господарства багато в чому залежать життєвий рівень і добробут населення: розмір і структура харчування, середньодушовий дохід, споживання товарів і послуг. Головною метою сільського господарства є задоволення потреб населення в харчуванні, а промисловості в сировині. Ще давньогрецький вчений Ксенофонт казав, що: «... сільське господарство є матір'ю і годувальником усіх інших ремесел. Коли сільське господарство добре кероване, то і всі інші ремесла процвітають, але коли на сільське господарство не звертають належної уваги, всі інші ремесла занепадають» [89]. Погоджуючись з даним твердженням. Хочемо зазначити, що сільське господарство є одним із основних споживачів матеріальних ресурсів країни: тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів, паливно мастильних матеріалів, мінеральних добрив. Динаміка і темпи розвитку сільського господарства багато в чому визначаються рівнем виробництва в галузях промисловості, що виготовляють для нього засоби виробництва. Крім того, розвиток сільського господарства тісно пов'язаний із ефективною діяльністю галузей і виробництва, які обслуговують сільськогосподарські підприємства. Це в першу чергу відноситься до галузей і виробництв по ремонту техніки, будівництва тваринницьких комплексів, постачання засобами виробництва, транспортування продукції, матеріалів тощо. Поряд з цим важлива роль в

отриманні кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини відводиться таким галузям промисловості, як харчова, легка, текстильна та інші. Також слід зазначити, що сільське господарство країни завжди було донором для інших галузей економіки, джерелом поповнення національного доходу для вирішення нагальних завдань країни. Від стану і темпів розвитку сільського господарства багато в чому залежать основні народногосподарські пропорції, зростання економіки всієї країни.

Загалом, для підтвердження ролі сільського господарства в національній економіці слід використати такий показник як частка сільського господарства у Валовій доданій вартості (див. табл. 2.1), яка станом на кінець 2021 року становила 12,4 %, що дає підстави для твердження про те, що Україна ввійшла в ТОП-10 залежних від аграріїв європейських країн.

Сільське господарство, як і вся національна економіка країни, протягом останніх років перебуває у складних умовах економічної кризи (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Валова додана вартість за видами економічної діяльності, млн. грн. [91]

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Валова додана вартість (основні ціни)</i>	992175	1689387	2023228	2519561	3018190	3418141	3626725	4691619
<i>Сільське, лісове та рибне господарство</i>	82948	239806	279701	303949	361173	358072	393077	580519
<i>У відсотках до загального підсумку %</i>								
<i>Валова додана вартість (основні ціни)</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Сільське, лісове та рибне господарство</i>	8,4	14,2	13,8	12,1	12,0	10,5	10,8	12,4

Однією із основних взаємопов'язаних причин кризових явищ у сільському господарстві є скорочення відтворювальних процесів. Адже беззаперечним є той факт, що стан факторів відтворювального процесу безпосередньо залежить від стану сільського господарства загалом.

Процес відтворення в сільському господарстві передбачає функціонування сукупності різних факторів, головними з яких є земля, праця і капітал.

В якості головного незамінного засоби виробництва в сільському господарстві виступає земля, яка є для людини середовищем її проживання, джерелом мінеральних і органічних ресурсів, сферою докладання праці, капіталу і інших факторів виробництва. Однією з найбільш істотних особливостей сільського господарства є використання землі як фактора виробництва, до найважливіших особливостей якого відносимо: обмеженість, родючість, незамінність, стабільність місця, відсутністю фізичного і морального зносу за умови правильного використання. Земля в сільському господарстві є не тільки природним об'єктом, але і головним засобом виробництва. Вона служить тут загальним предметом праці, коли піддається обробці та виступає в якості активного засобу праці, володіючи родючістю.

У науковій літературі прийнято розрізняти такі види родючості ґрунтів як природну, штучну, потенційну, ефективну і економічну. Природною родючістю володіє ґрунт в її природному стані, який визначається продуктивністю природних фітоценозів. Штучна родючість створюється в результаті господарської діяльності. Під потенційним родючістю розуміється здатність ґрунтів забезпечувати певний рівень продуктивності природних ценозів з урахуванням природно-кліматичних факторів, що визначають умови господарського використання земель. Ефективна родючість розглядається як частина потенційної родючості, що реалізується з урахуванням конкретних організаційно-економічних і агротехнологічних умов. При цьому ефективна родючість може бути описана через родючість економічну за допомогою системи показників, що відображають вартісну оцінку врожаю і витрат, понесених на його отримання.

Доповнюючи питання родючості, хотілося б зазначити, що природа сама формує первинну родючість землі, яка в процесі сільськогосподарського використання землі знижується. Природна родючість землі при ефективному її використанні дає можливість організувати виробництво різної продукції,

необхідної для забезпечення життєдіяльності людини. Тому розширення площ сільськогосподарських угідь та якісне підвищення їх родючості стають надзвичайно важливим напрямом нарощування виробництва різних видів сільськогосподарської продукції [90, с. 48-49]. У свою чергу постійно зростаючі потреби в продукції сільського господарства за обсягом, якістю та асортиментом висувають питання необхідності збільшення площ оброблюваних земель, а при їх обмеженості - необхідність більш інтенсивного використання наявних площ для розширеного відтворення на основі застосування нових знань, впровадження передових досягнень науково-технічного прогресу, використання новітньої техніки, освоєння прогресивних технологій. Слід зазначити, що в даний час з появою передових технологій, розвитком технічного прогресу поступово знижується зв'язок і залежність сільськогосподарського виробництва і землі, проте роль її як фактора виробництва незмінна, земля залишається основним предметом і знаряддям праці в сільському господарстві [90, с. 46-48].

Одним із дієвих способів підвищення родючості і як наслідок покращення землі як фактора виробництва є внесення мінеральних і органічних добрив. Аналіз динаміки внесення добрив аграрними підприємствами протягом останніх двох десятиліть свідчить про тенденцію до нарощування їх обсягу як в цілому, так і в розрахунку на 1 га площі. Слід зазначити, що протягом даного періоду спостерігається чітка тенденція до скорочення органічних добрив (див. рис. 2.1), що, на нашу думку, є наслідком скорочення поголів'я великої рогатої худоби та збільшення частки мінеральних добрив. Довгостроковий аналіз динаміки внесення і використання мінеральних добрив в світі, за даними ФАО, свідчить про чітку тенденцію до зростання. Як свідчить світовий досвід, використання мінеральних добрив призводить до 30-40 % приросту сільськогосподарської продукції в країнах Західної Європи та США. Щодо українських реалій то взаємозв'язок застосування мінеральних добрив для вирощування зернових і зернобобових культур показано в табл. 2.2 та 2.3.

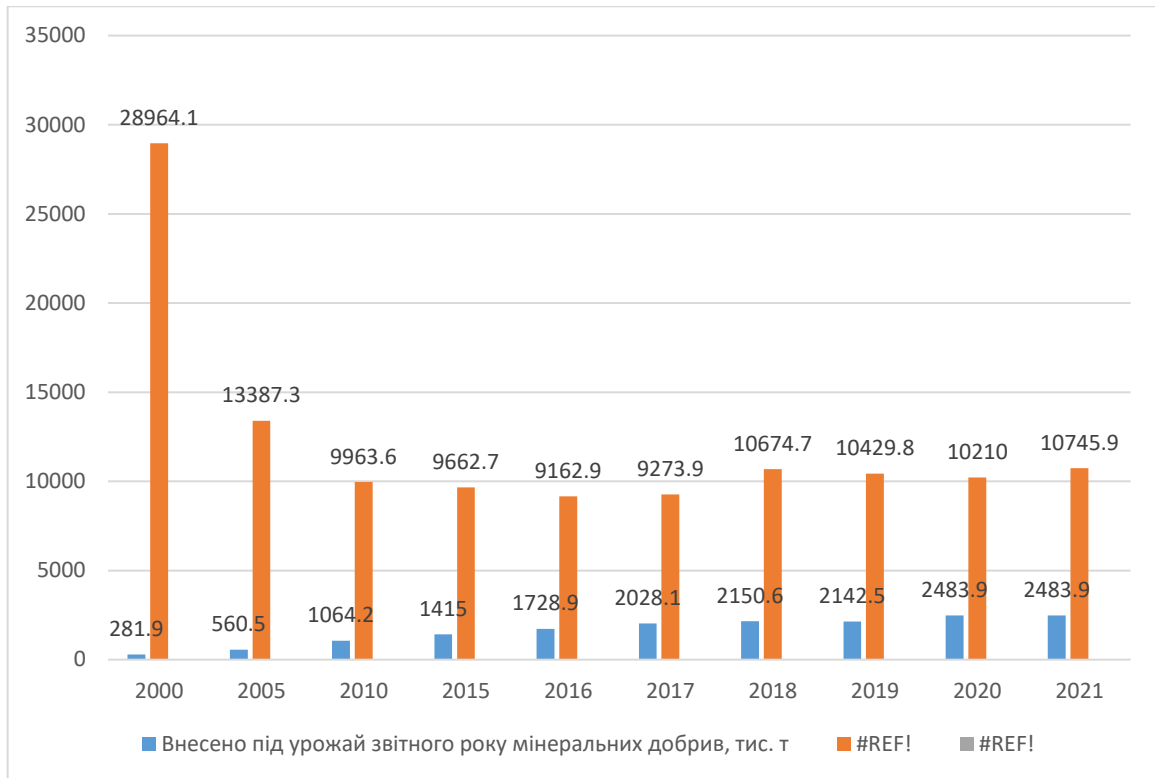

Рис. 2.1. Динаміки внесення добрив аграрними підприємствами у 2000-2021 рр. [91, с. 113]

Таблиця 2.2

Внесення мінеральних і органічних добрив, у 2000-2021 рр. тис. т [91, с. 113]

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Внесено під урожай звітного року мінеральних добрив, тис. т	281,9	560,5	1064,2	1415	1728,9	2028,1	2150,6	2142,5	2483,9	2483,9
Внесено під урожай звітного року органічних добрив, тис. т	28964,1	13387,3	9963,6	9662,7	9162,9	9273,9	10674,7	10429,8	10210,0	10745,9

Дані таблиці засвідчують про наявність прямого зв'язку між збільшенням мінеральних добрив на 1 га площі та підвищенням урожайності зернових та зернобобових культур з 1 га. У той же час, аналіз даних Організації економічного співробітництва та розвитку засвідчує що лідерами за кількістю використання добрив на 1 га посівів є Китай – 557,0 кг на 1 га, та Німеччина – 203,5 кг на 1 га [92].

Динаміка виробництва зернових та зернобобових культур у зв'язку з використанням мінеральних добрив [91]

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Внесено на 1 га посівної площі кг.	13	32	58	79	96	110	121	119	141	142
Площа з якої зібрані зернові та зернобобові культури тис. га	12586,8	14605,2	14575,7	14640,9	14337,1	14560,3	14794,1	15291,9	15282,9	15948,4
Виробництво зернових та зернобобових культур тис. т	24459,0	38015,5	39270,9	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5	75143,2	64933,4	86010,4
Урожайність зернових та зернобобових культур з 1 га	19,4	26,0	26,9	41,1	46,1	42,5	47,4	49,1	42,5	53,9

Поряд з родючістю ґрунту необхідно оцінювати можливість різного цільового використання земель (див. рис. 2.2).

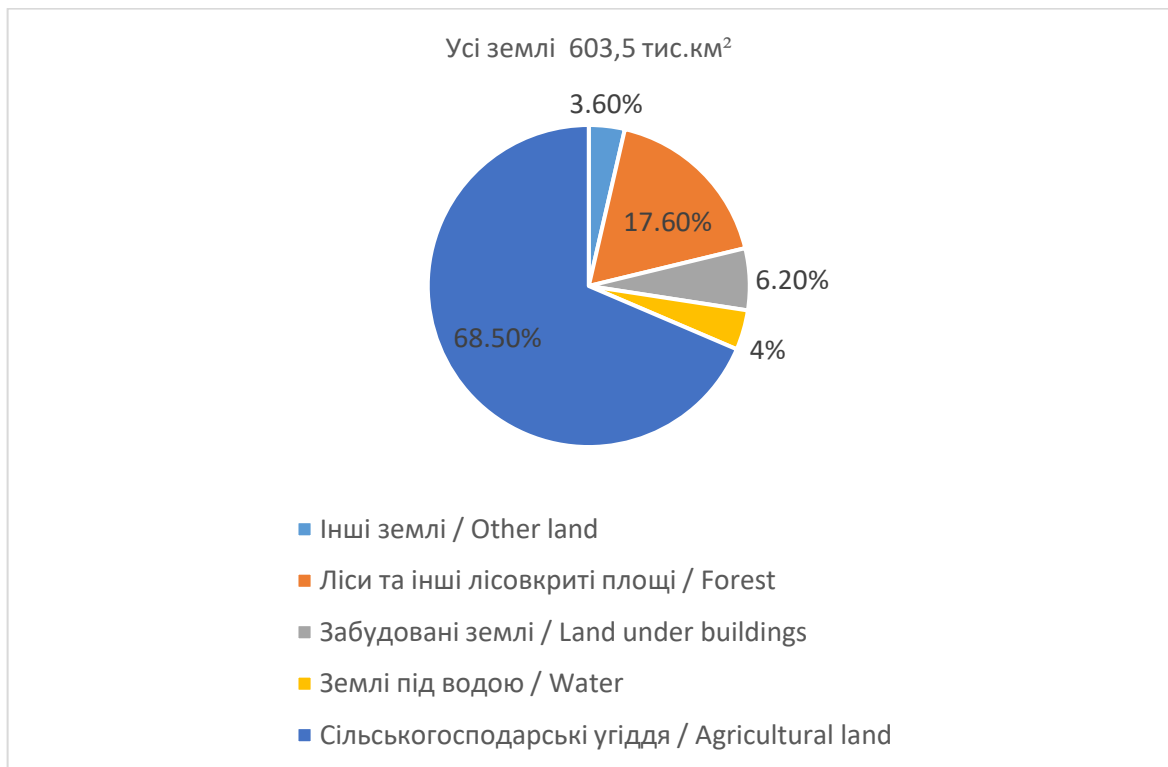

Рис. 2.2. Структура земельної площі України у 2021 р. [91, с. 61]

Якщо в останні десять років намітилася стійка тенденція скорочення перелогів при незначному зменшенні сільськогосподарських угідь і майже незмінній площі ріллі то можемо стверджувати про інтенсивний спосіб використання землі як фактора виробництва. При цьому слід зазначити глибоку деградацію здебільшого сінокосів та пасовищ, догляд за якими був згорнутий паралельно з різким скороченням в країні поголів'я великої рогатої худоби, овець і кіз. Щодо структури посівних площ сільськогосподарських культур то протягом досліджуваного періоду, найбільшою і майже незмінною є частка зернових та зернобобових культур. Також спостерігається чітка тенденція до збільшення частки технічних культур – більш ніж у два рази та зменшення кормових – на 26,2% (див. рис. 2.3).

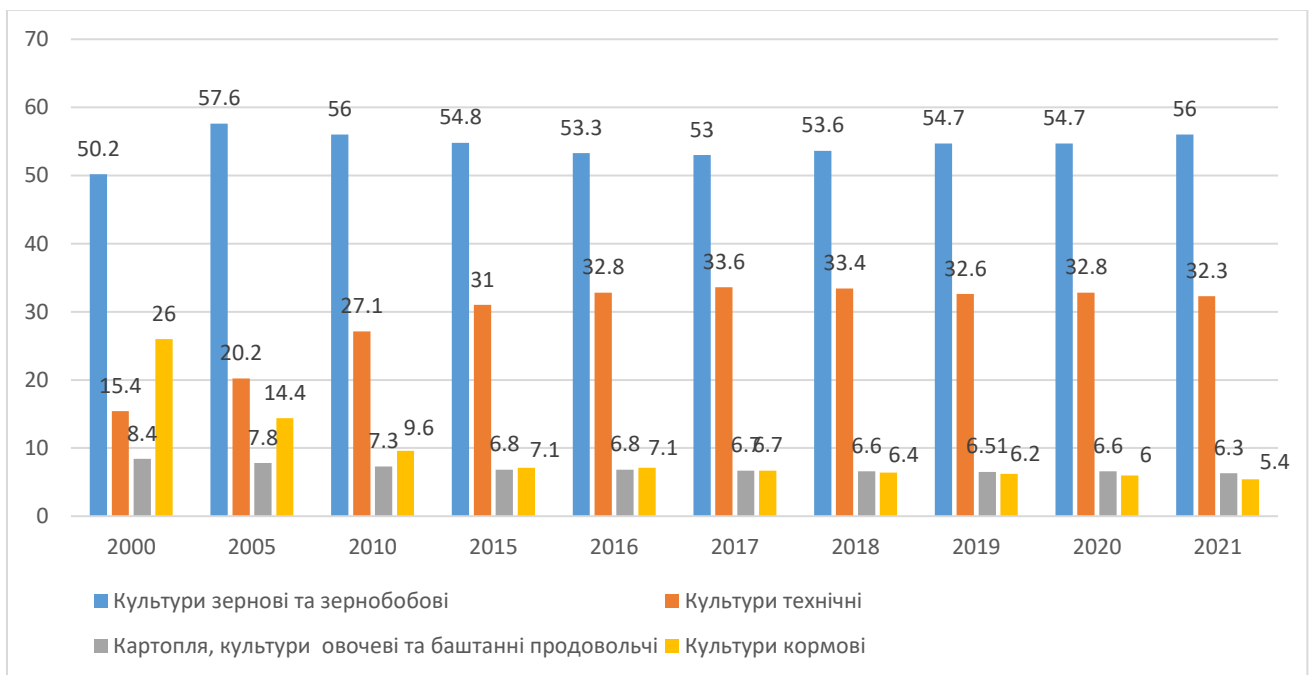

Рис. 2.3. Структура посівних площ сільськогосподарських культур в Україні у 2000-2021 рр. [91]

Будучи залученими в процес виробництва, земельні ресурси, як і будь-які інші, по завершенні виробничого циклу повинні бути відтворені, тобто повинні мати споживчі властивості, необхідні для початку чергового циклу. Стійке відтворення родючості землі не тільки є передумовою стійкого відтворення в сільському господарстві, але й в свою чергу залежить від стійкості виробництва сільськогосподарської продукції, і перш за все, продукції землеробства,

підвищення ефективності використання земельних ресурсів на підприємствах. Необхідно підкреслити, що зводити відтворення земельних ресурсів тільки до відтворення родючості ґрунту неправомірно, оскільки родючість є найважливішим, але не єдиним властивістю землі як елемента системи суспільного відтворення.

Як показують дослідження, проведені рядом науковців, саме тип відтворення природної родючості ґрунтів визначає як еколого-економічний тип розвитку всього сільського господарства так і ступінь його стійкості [93, с. 186].

Загалом, процес відтворення землі як фактора виробництва полягає у розробці заходів щодо зниження кислотності і засоленості ґрунту, проведення робіт по меліорації земель, застосування органічних і мінеральних добрив. Необхідність постійної турботи про підвищення родючості землі та її раціонального використання викликано обмеженістю оброблюваної площі сільськогосподарських земель, які використовуються для виробництва продукції сільського господарства і задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування.

Суттєвою особливістю сільськогосподарського виробництва є багатогалузевий характер, який проявляється у наявності двох найбільших галузей: рослинництва (землеробства) і тваринництва. Рослинництво засноване на використанні землі як місця існування і живильного середовища для вирощування сільськогосподарських культур, а тваринництво – на вирощуванні тварин – через виробництво кормів, яке теж неможливе без використання землі і відповідної якості ґрунту.

У рамках теорії відтворення земельних ресурсів ряд авторів пропонує оперувати такими взаємопов'язаними і взаємообумовленими категоріями як «поліпшення землі» і «поліпшення використання землі». При цьому під поліпшенням землі вони пропонують розуміти зміна її якісного стану, результатом якого є підвищення родючості ґрунту а рахунок використання сучасних технічних засобів і агротехнологій, оптимальним використанням органічних і мінеральних добрив і т.д., тоді як поліпшення використання земельних ресурсів проявляється в реалізації ґрунтової родючості [94, с. 187].

Відтворення земельних ресурсів через безперервне відновлення споживчих якостей землі як фактора сільськогосподарського виробництва та земельних відносин, що складаються з приводу володіння, розпорядження та користування землею досліджується в роботах російського вченого І. Бутко. При цьому він зазначає, що якщо на стадії виробництва мова йде про відновлення продуктивних якостей землі і її продуктивності, то на стадії розподілу реалізуються відносинах між усіма учасниками процесу відтворення землі з приводу розподілу отриманої з землі продукції, доходів вигляді земельної ренти, орендної плати, податків і т.д. На стадії обміну, по його думку, здійснюється продаж землі та переоформлення договорів оренди. На цій стадії доходи від відтворення продуктивних якостей землі отримують її власники і розпорядники. Особливість стадії виробничого споживання землі полягає в тому, що вона часто поєднана зі стадією виробництва, коли відтворення продуктивних якостей землі здійснюється в одному технологічному процесі з обробітком сільськогосподарських культур. При цьому, економічна ефективність відтворювальних процесів, являє собою співвідношення величини новоствореної вартості з розмірами капіталу, витратами ресурсів в цілому і окремими найбільш важливими видами, соціальна ефективність відтворення – співвідношенні величини створеної продукції і вартості капіталу, використовуваного в процесі відтворення [95].

Таким чином, аналізуючи стан землі, як фактора виробництва слід зазначити, що вихід продукції з “одиниці ріллі і сільськогосподарських угідь” в останні роки зростає. У той же час земельний потенціал знижується (як кількісно, так і якісно). З цією метою необхідні заходи, спрямовані на збереження земельних ресурсів в аграрному виробництві, недопущення перепрофілювання сільськогосподарських угідь, підвищення ефективності їх використання з урахуванням перспективи їх затребуваності в найближчій і середньостроковій перспективі. Для збільшення продуктивності земель необхідний перехід на якісно новий рівень сільськогосподарського виробництва, заснований на інноваційних технологіях, які в свою чергу потребують належного фінансування.

Праця включає в себе всі продуктивні витрати, які здійснюються людьми в процесі їх фізичної і розумової діяльності. Процес сільськогосподарського виробництва передбачає взаємодію засобів і предметів праці за допомогою праці людини, без якої матеріальні чинники мертві. Під категорією «праця» у сільському господарстві ми розуміємо робочу силу, дефініцією якої є «сукупність фізичних і духовних якостей, якими володіє людина і які використовуються нею всякий раз, коли він виробляє які-небудь споживчі блага» [96, с. 178]. Таким чином, праця включає в себе всі продуктивні витрати, які здійснюються людьми в процесі їх фізичної і розумової діяльності. В процесі проведення нашого дослідження такі категорії як «робоча сила», «трудові ресурси», «трудовий потенціал», «людський капітал» вважаємо як тотожні. Ми пояснюємо це тим, що в процесі створення економічних благ використовуються всі людські таланти, навички і вміння. Це призводить до того, що відбувається ототожнення людини як соціальної істоти і людського фактору у виробництві [97, с. 284].

Слід зазначити, що робочій силі в сільському господарстві, а також процесу їх відтворення приділяється велика увага в науковій літературі. Це пов'язано, перш за все, зі значенням сільського господарства для економіки будь-якої країни. Як показують дослідження, діяльність одного працівника аграрної сфери призводить до створення не менше шести робочих місць в інших галузях економіки [98].

Особливістю аграрних відносин є й те, що у виробництві сільськогосподарської продукції взаємодіють три категорії населення: земельні власники (приватні, колективні або держава), підприємці, які вкладають капітал і своє знання, і наймані працівники. Кожен, вступаючи в економічні відносини, розраховує на певну частку доходу, необхідну для відтворення робочої сили з метою подальшого виконання трудових функцій.

Все це актуалізує питання дослідження стану робочої сили задіяної у відтворювальних процесах сільськогосподарської галузі. Хотілось би відзначити, що потенційна здатність населення країни до праці включає кількісні і якісні параметри.

Кількісна оцінка тенденцій відтворення робочої сили у сільському господарстві дозволяє вести її облік і визначати напрямки підвищення їх ефективного використання. У кількісному аспекті загальний показник робочої сили характеризується можливостями суспільства залучити у виробничий процес різні категорії населення. Протягом досліджуваного періоду поряд із скороченням загальної кількості населення – 45782, 6 тис. у 2010 р. до 41167,3 тис. у 2021 р. відбулося скорочення сільського населення – з 14513,4 тис. у 2010р. до 12 473,6 у 2021 р. та зменшення частки сільського населення по відношенню до міського – з 31,7 до 30,3 %. Сільське населення працездатного віку скоротилося на 1089,5 тис. осіб. Позитивним моментом є те, що за останні десять років спостерігається незначна тенденція до підвищення частки сільського населення працездатного віку (на 0,7 %) (див. табл. 2.4), що свідчить про збільшення потенційної можливості залучення населення у сільськогосподарську галузь.

Також до негативних тенденцій останніх років слід віднести зростання безробіття в сільській місцевості (див. рис. 2.4.). Дана тенденція відбувається на тлі загальнооекономічного зростання показника безробіття який складає 9,8 %. У даному випадку слід згадати, що головною метою соціальної політики держави є забезпечення стабільної, ефективної зайнятості населення у середині країни, забезпечення попиту високооплачуваних робочих місць, зниження кількості безробітних до мінімуму.

Найбільшу частка безробітних у сільській місцевості становлять люди з базовою вищою та базовою, початковою загальною середньою або ті, хто не має освіти [99].

Незважаючи на те, що сумарний коефіцієнт народжуваності у сільській місцевості за досліджуваний період складає 1,673, а в місті 1,313 – сумарна кількість померлих значно перевищує кількість новонароджених, що свідчить про депопуляції. Слід зазначити, що протягом усіх років незалежності спостерігається скорочення населення у сільській місцевості. Приведені вище дані характеризують складну, кризову демографічну ситуацію в сільській місцевості.

Чисельність постійного населення України [99]

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього	45782,6	42759,7	42590,9	42414,9	42216,8	41983,6	41732,8	41167,3
<i>у тому числі</i>								
чоловіки	21107,1	19787,8	19717,9	19644,6	19558,2	19455,3	19343,5	19007,0
жінки	24675,5	22971,9	22873,0	22770,3	22658,6	22528,3	22389,3	21990,7
Сільське населення	14513,4	13325,3	13244,7	13171,4	13084,6	12965,7	12832,2	12542,9
<i>у тому числі</i>								
чоловіки	6789,2	6284,7	6254,2	6225,9	6194,4	6148,0	6093,5	5972,7
жінки	7724,2	7040,6	6990,5	6945,5	6890,2	6817,7	6738,7	6570,1
Частка сільського населення, %	31,7	31,2	31,1	31,1	31,0	30,9	30,7	30,3
<i>у тому числі</i>								
чоловіків	32,2	31,8	31,7	31,7	31,7	31,6	31,5	31,4
жінок	31,3	30,6	30,6	30,5	30,4	30,3	30,1	29,9
Населення у віці 16-59 років	29328,6	26613,3	26317,4	25982,0	25641,3	25293,7	24968,1	24294,9
<i>у тому числі</i>								
чоловіки	14186,2	12962,7	12834,3	12689,6	12541,2	12391,8	12253,2	11961,8
жінки	15142,4	13650,6	13483,1	13292,4	13100,1	12901,9	12714,9	12333,1
Сільське населення у віці 16-59 років	8584,9	7911,9	7855,4	7792,1	7707,6	7605,9	7495,4	7281,8
<i>у тому числі</i>								
чоловіки	4331,9	4007,0	3977,8	3945,2	3905,4	3858,5	3807,4	3707,3
жінки	4253,0	3904,9	3877,6	3846,9	3802,2	3747,4	3688,0	3574,5
Частка сільського населення у віці 16-59 років, %	29,3	29,7	29,8	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
<i>у тому числі</i>								
чоловіків	30,5	30,9	31,0	31,1	31,1	31,1	31,1	31,0
жінок	28,1	28,6	28,8	28,9	29,0	29,0	29,0	29,0

Ситуація значно погіршується, якщо взяти до уваги той факт, що протягом 2015-2021 рр. спостерігається стійке підвищення демографічне навантаження на осіб у віці 16–59 років.

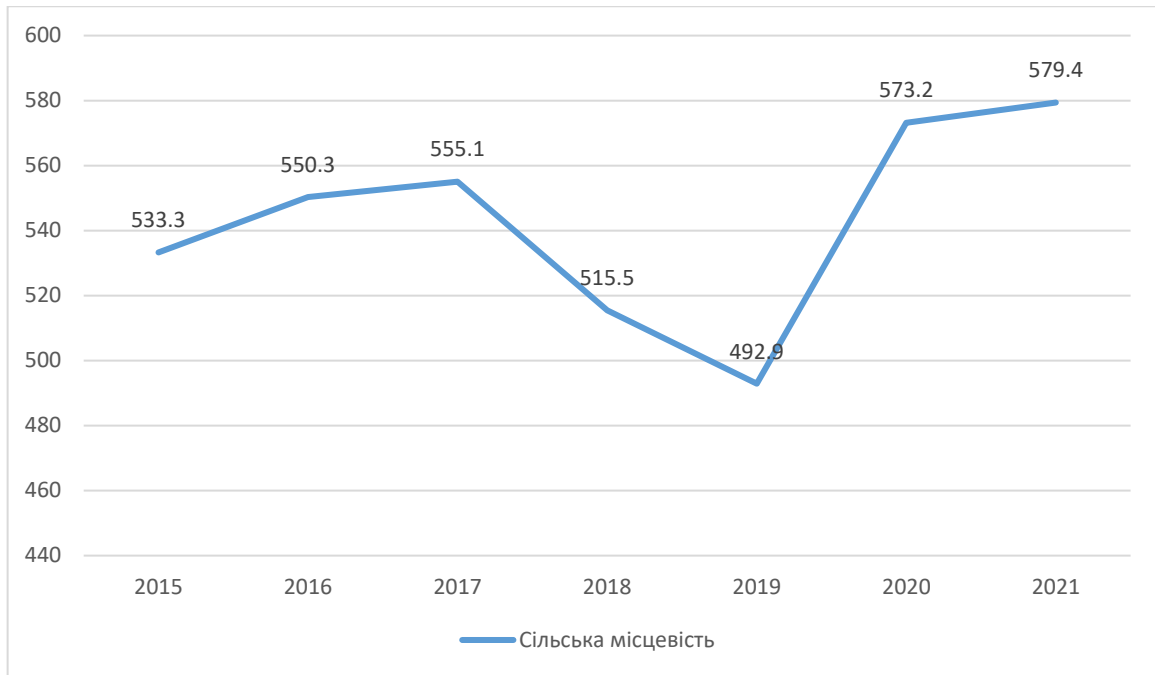

Рис. 2.4. Безробітне сільське населення в Україні у віці 15-70 років, тис. осіб [99]

Необхідно також додати, що, поряд зі зниженням загальної чисельності сільського населення, відбувається скорочення числа зайнятих в сільському господарстві (див. табл. 2.5). Проте, якщо розглядати показник економічної активності сільського населення, то слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду має мінливий характер і коливається в межах 21,5-23,6 %, однак впродовж останніх двох років має тенденції до зниження.

У зв'язку із зменшенням чисельності населення зайнятого в сільському господарстві, виникає необхідність дослідження площі сільськогосподарських угідь та кількості продукції сільського господарства, яка припадає на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві. Як видно із рис. 2.5 площа сільськогосподарських угідь на 1 зайнятого у сільському господарстві за останні роки практично не змінилася і становить в середньому 14 гектарів. Для того щоб зрозуміти мало це чи багато звернемось до даних деяких розвинених країн світу де аналогічний показник становить Німеччині – 23,6, Франції – 32,4, Канаді 138,2 гектари. Наведені дані засвідчують про кращу технічну і технологічну забезпеченість сільгоспвиробників, що дозволяє їм обробляти більшу кількість земельних угідь.

Динаміка показників зайнятості населення в сільському господарстві [91]

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього сільського населення, тис. осіб	14336,9	13175,6	13102,2	13015,4	12896,5	12763,1	12628,8	12473,6
Кількість зайнятого населення в сільському господарстві, тис. осіб	3115,6	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7
Частка зайнятого населення в сільському господарстві, %	15,4	17,5	17,6	17,7	18,0	18,2	17,0	17,2
Рівень економічної активності сільського населення*, %	21,5	21,5	21,9	22,1	22,9	23,7	21,7	21,6

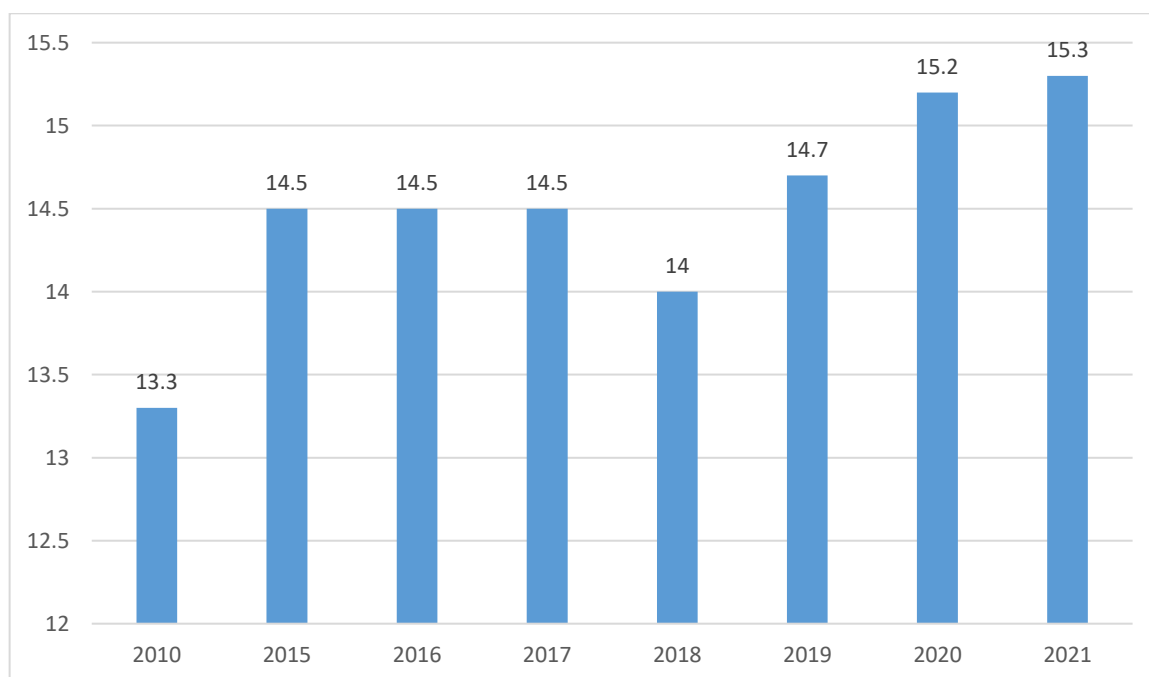

Рис. 2.5. Площа сільськогосподарських угідь на 1 зайнятого у с/г з 2010-2021 рр., га [91, с. 72]

Щодо вартості сільськогосподарської продукції на одного зайнятого в сільському господарстві то розрахунки представлені в гривневому еквіваленті

демонструють позитивну динаміку протягом усього досліджуваного періоду (див. рис. 2.6).

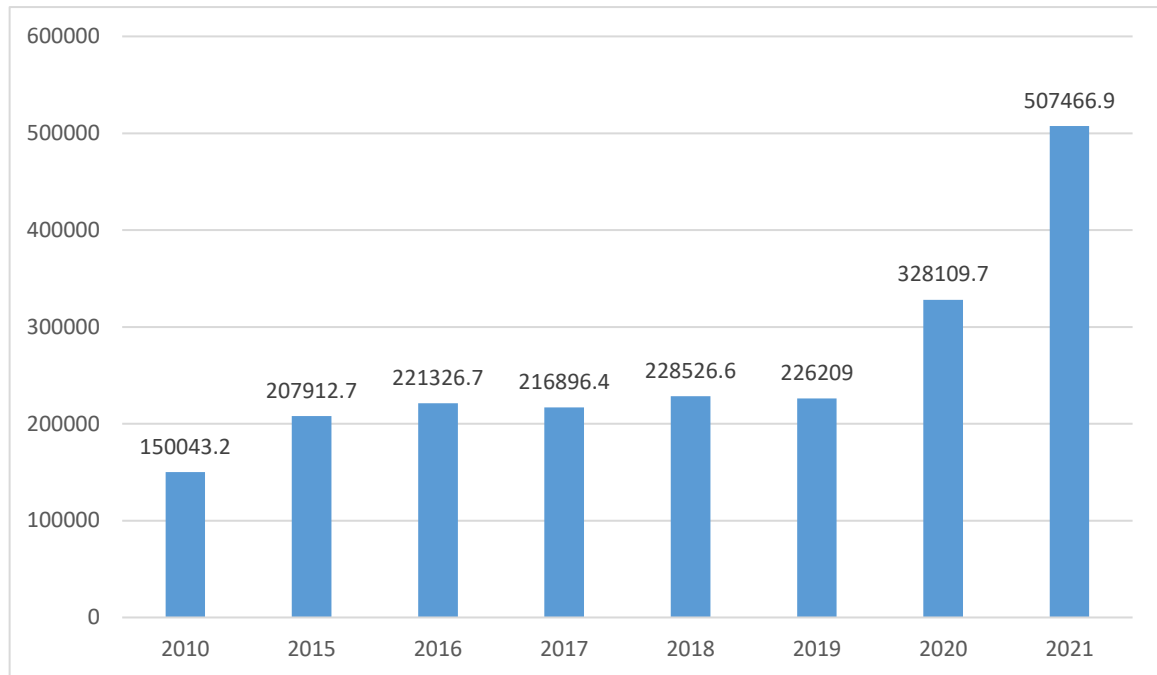

Рис. 2.6. Кількість продукції сільського господарства на 1 знятого у с/г у 2010-2021 рр., тис. грн. [91]

Проте, якщо зробити порівняння в доларах США то отримаємо картину з точністю до навпаки (див. рис. 2.7). Слід також зазначити, що частина виробленої продукції сільського господарства спрямовується на внутрішньовиробниче споживання (насіння, корми, молодняк тварин). Тим самим ці елементи предметів праці, минаючи стадію обігу, безпосередньо на виробничій стадії надходять знову в виробничу в формі запасу. При цьому велика частина сільськогосподарської продукції з укладеної в ній авансованої вартістю і спільно з перенесеною частиною вартості основних засобів у вигляді амортизації набуває нову речову основу товару і переходить в стадію обороту, а потім приймає форму грошей. Отже, частина готової продукції сільського господарства, яка використовується в наступному виробничому процесі, минаючи заключну стадію, тобто реалізацію виробленої продукції, здійснює внутрішньогосподарський оборот.

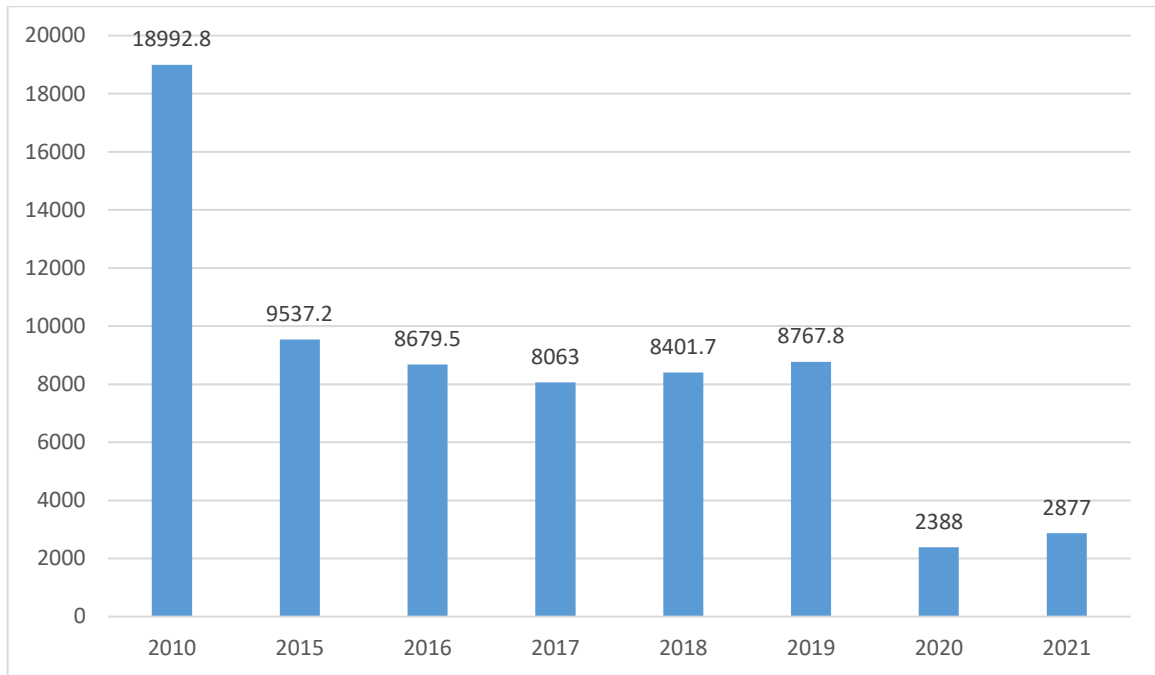

Рис. 2.7. Кількість продукції сільського господарства на 1 знятого у с/г у 2010-2021 рр., тис. дол. США [91]

Значний вплив на відтворення робочої сили у сільському господарстві здійснює ефективність її використання, що характеризується зростанням продуктивності праці. Так чисельність робочої сили в сільському господарстві має тенденцію до зниження.

За досліджуваній період, кількість працівників зменшилося на - 4615,3 тис. або на 10,1 %. В наслідок того, що темпи зниження чисельності трудових ресурсів (13,6 %) перевищують темпи зниження площ сільськогосподарських угідь (0,6 %), навантаження на одного працівника зростає (на 15 %).

Підсумовуючи аналіз стану такого відтворювального фактора як праця слід зазначити, що робоча сила в сільському господарстві формуються під впливом комплексу чинників, серед яких визначальними є демографічний і економічний. Основним джерелом формування робочої сили є населення в працездатному віці, а також особи старше працездатного віку які зайняті в економіці. Параметри зайнятості населення залежать від чисельності робочої сили і її динаміки. Разом з тим на чисельність зайнятого населення, крім демографічного чинника, сильно впливає соціально-економічний розвиток країни – обсяг ВВП і його динаміка, рівень продуктивності праці, номінальна

нарахована середньомісячна і реальна заробітна плата, обсяг інвестованих в основний капітал коштів тощо.

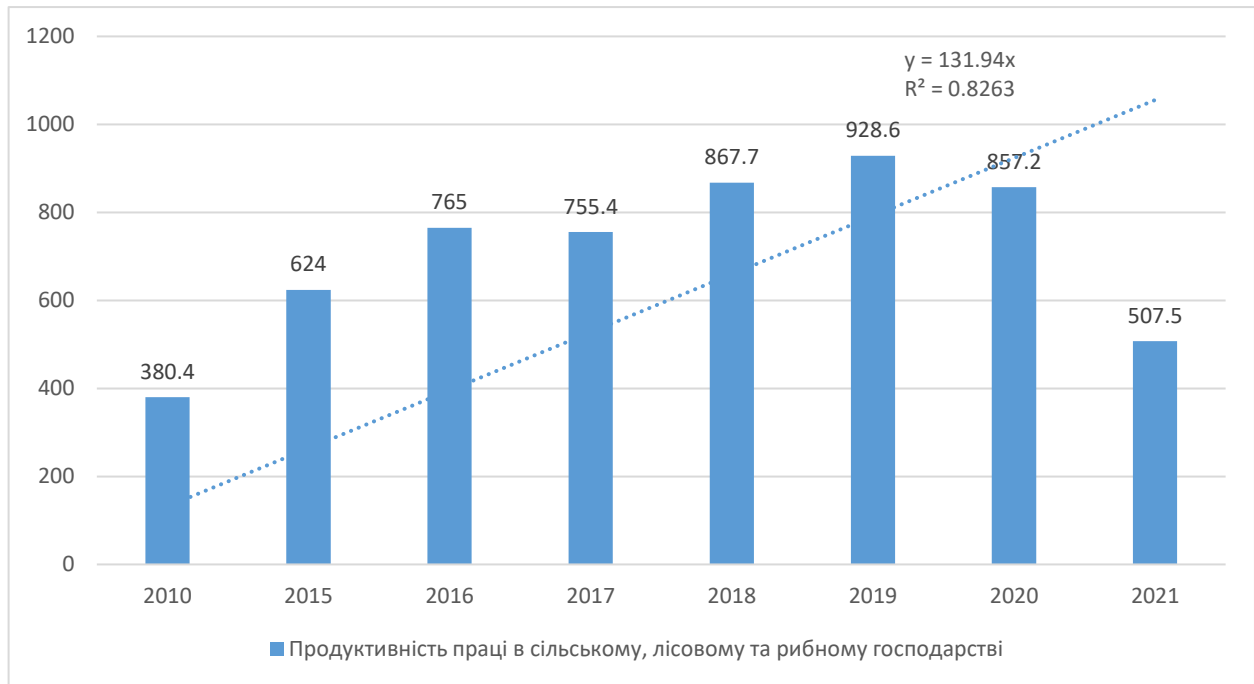

Рис. 2.8. Продуктивність праці в сільському, лісовому та рибному господарстві, на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві у 2010-2021 рр., тис. грн. [91]

Щодо основного капіталу, то він трактується багатьма вченими як продуктивні ресурси, створені людьми, до яких відносимо інструменти, машини, інфраструктуру, а також нематеріальні активи [100, с. 218]. Крім того, опрацювання економічної літератури засвідчило паралельне використання таких термінів як «основний капітал», «основні засоби» і «основні фонди». Однак перш ніж перейти до аналізу стану основного капіталу в сільському господарстві, хотілося б зупинитися на двох аспектах цієї проблеми. По-перше, особливості сільськогосподарського виробництва накладають істотний відбиток на процес відтворення основного капіталу. Існують об'єктивні і суб'єктивні чинники, що визначають процес відтворення основного капіталу в сільському господарстві, зокрема, такі як виробнича структура аграрного сектора, наявність стійкого ринку сільськогосподарської продукції і ресурсів, наявність на ринку великої кількості продавців і покупців, розвинений ринок землі, специфіка складу основного капіталу, використання землі як засобу виробництва та ін. (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Фактори, що визначають процес відтворення основного капіталу в сільському господарстві

У сільському господарстві основний капітал має специфічні особливості. До його складу, як зазначено вище, крім традиційних знарядь і засобів праці входять земля, багаторічні насадження, продуктивна худоба. При функціонуванні основного капіталу економічні процеси переплітаються з біологічними, багато знаряддя і засоби праці використовуються сезонно, в результаті чого утворюється розрив між робочим часом і часом виробництва, а тривалість виробничого циклу, як правило, триває менше року.

Іншою істотною особливістю аграрного сектора є використання землі як засобу виробництва. На відміну від інших галузей в сільському господарстві земля не тільки служить базисом для розміщення виробництва, але і використовується як безпосередній ресурс, засіб виробництва – родючість, яке є найважливішою характеристикою землі як ресурсу в сільському господарстві.

Ще одна особливість, яку необхідно враховувати в процесі відтворення основного капіталу полягає в тому, що агропромислове виробництво відноситься до категорії імовірнісних систем, схильних до різних ризиків. Поряд з об'єктивними ризиками, пов'язаними з невизначеністю зовнішньоекономічного середовища і суб'єктивними ризиками, які притаманні будь-яким економічним структурам, агропромисловій сфері притаманні характерні типи і джерела ризиків. Їх сукупний вплив на виробництво може бути вельми чутливим, особливо при несприятливому збігу випадкових обставин.

У структурі витрат в сільському господарстві значну частку складають постійні витрати, тобто витрати, які не залежать від обсягів виробництва. Можна скоротити поголів'я худоби у відповідь на що впав попит на молоко, але корівник все одно потребуватиме ремонту та експлуатаційних витратах. Можна на короткий період вивести з обороту частина ріллі, але це не звільняє організацію від необхідності підтримувати цю ріллю в культурному стані і від обов'язку сплачувати орендну плату, якщо сільськогосподарська діяльність ведеться на орендованій землі.

У сільськогосподарській галузі присутні обмежені можливості диверсифікації продукції. У порівнянні з іншими секторами економіки сільськогосподарські виробники більш обмежені в можливостях підвищувати ціни на свою продукцію.

Величезною проблемою в аграрному секторі економіки є диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і засоби виробництва для сільського господарства (тобто співвідношення цін, що показує, скільки несільськогосподарських товарів і послуг може придбати сільськогосподарський виробник за одиницю свого продукту). Наявність диспаритету цін впливає на матеріальну основу оновлення основного капіталу.

Цінові диспропорції між взаємопов'язаними галузями ставлять підприємства в різні економічні умови в ціновій конкуренції. У міру розвитку економіки і науково-технічного прогресу сільське господарство виявляється в досить несприятливому становищі. З одного боку з ростом пропозиції сумарна виручка організацій АПК прагне до зменшення. З іншого боку, ціни на товари,

що придбаваються обганяють ціни на готову продукцію. В результаті сільськогосподарські підприємства не мають можливості здійснювати вкладення в розвиток і оновлення своєї матеріально-технічної бази.

Таким чином, істотний вплив на процес відтворення основного капіталу надають специфічні особливості аграрного сектора (див. параграф 1.2.): виробнича структура аграрного сектора; іммобільність ресурсів в сільському господарстві; тривалість обороту капіталу; використання землі як засобу виробництва; обмежені можливості диверсифікації його продукції; імовірнісний характер агропромислового виробництва і підвищені ризики; нелінійний характер віддачі від вкладень в основний капітал; нееластичність попиту на більшість видів продукції та ін.

По-друге, у своєму дослідженні ми підтримуємо думку тих науковців, які вважають, що «основний капітал», «основні засоби» і «основні фонди» є тотожними поняттями і означають суму капіталу, вкладеного в сукупність матеріально-речових об'єктів і цінностей, що використовуються в процесі виробництва для впливу на предмети праці і їх перетворення в придатні до споживання продукти. Основний капітал приймає участь в багатьох виробничих циклах, має тривалий термін служби з поступовим перенесенням своєї вартості на вартість вироблених за його допомогою товарів, шляхом нарахування амортизації [101, с. 287]. Незважаючи на те, що земля являється окремим фактором виробництва у сільському господарстві вона виступає в якості як засобу так і предмета праці. У випадку, коли земля виступає як результат попередньої праці людей (земельні ділянки) окремі економісти відносять її до основного капіталу [102, с. 35]. За цим же критерієм до основного капіталу в сільському господарстві відносять багаторічні насадження та продуктивну худобу. Ми вважаємо, що базовими критеріями, які слід використовувати для характеристики основного капіталу слід вважати дохід від його використання, приналежність (власність), ціна та можливість амортизації.

Відмінною особливістю відтворення основних засобів у сільському господарстві є те, що частина предметів праці переходить в засоби праці і навпаки. Наприклад, частина вирощеного молодняка худоби перекладається в

основне стадо, потім частина поголів'я з основного стада через певний період часу перекладається на відгодівлю для подальшої переробки на м'ясо, тобто стає предметом праці.

Відтворення основних засобів в сільському господарстві також тісно пов'язане з їх оборотом за іншими галузями економіки, що займаються виробництвом та постачанням машин і устаткування, електроенергії, газу, будівельних, ремонтних, паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив та інших засобів. Однак в свою чергу від поставок сільськогосподарської сировини і продовольства залежить і відтворення основних засобів промислових підприємств.

Аналіз вартості основних засобів сільського господарства показав, що за аналізований період вона збільшилася майже у п'ять разів, у той час як в загальному по економіці збільшення відбулося майже у дванадцять раз (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Вартість основних засобів сільського господарства
у 2000-2021 рр., млн. грн. [91]**

Рік	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього	8288 22	12762 01	66488 61	76413 57	81774 08	77339 05	96100 00	95741 86	10577 278	11050 843
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	9747 1	76034	11338 8	21016 9	27046 7	34162 2	40714 6	46938 3	54046 3	59590 9

Однак, враховуючи середньорічний темп інфляції протягом аналізованого періоду можна вважати що реальна вартість основних засобів в сільському господарстві змінилася незначно і становила 1,4 рази. За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, нормативна потреба в основних засобах на виробництво сільськогосподарської продукції на період до 2025 р. для усіх категорій господарств визначена в обсязі 1532,7 млрд грн. Тоді як реальна вартісна наявність – з урахуванням дооцінки – становить лише 523,3 млрд грн. Зокрема, потреба в машинах та обладнанні становить 384,3 млрд грн на 2020 р. і

517,4 млрд грн – на 2025 р., а їхня фактична розрахункова вартість – 163,6 млрд грн [91]. Протягом аналізованого періоду значно змінилася структура основного капіталу. Найбільш суттєвих змін зазнала активна складова основних фондів (див. табл. 2.7) внаслідок кількісного зменшення наявних тракторів і комбайнів, що призвело до збільшення навантаження на один трактор яке в порівнянні з 2000 р. збільшилося 2,5 рази і станом на кінець 2019 р. складало 251 га ріллі. Для порівняння даний показник у Канаді становить 64 га, у США – менше 38, у Франції – менше 16, а у ФРН та Великобританії – менше 12 гектарів. Поліпшення ситуації що склалася вбачається у придбанні більш потужної техніки. Так, якщо середня потужність двигуна трактора у 2000 р. складала 64,7 кВт то у 2020 р. вона склала понад 100 кВт.

Переплетення біологічних і економічних процесів при відтворенні основних засобів характерно для багаторічних насаджень і продуктивної худоби. Продуктивна худоба вважається ключовим елементом активної частини основних засобів біогенного походження в тваринницьких господарствах. Оновлення та розширене відтворення продуктивних стад при одночасному збільшенні рівня продуктивності тварин на основі вдосконалення біологічних і виробничих технологій є базою для нарощування обсягів виробництва продукції.

Ефективність процесу відтворення стада визначається ступенем біологічних можливостей тварин, які проявляються в продуктивності; тривалістю циклу обороту капіталу; запізненням його реінвестування, високим ступенем ризику вибуття тварин до закінчення терміну експлуатації.

За досліджуваній період частка великої рогатої худоби зменшилася із 47,9 до 14,3 %, у той же час частка птиці зросла з 11,6 до 54,8 % (див. табл. 2.8). Поголів'я свиней, овець, кіз і коней значних змін протягом досліджуваного періоду не зазнало. Якщо порівнювати наявний стан біологічних активів з 1990 роком то кількість великої рогатої худоби скоротилася в 15, свиней – у 20, овець та кіз у – 320, птиці у – 132 рази. Відповідні зміни торкнулися і виробництва продукції тваринництва (табл. 2.9).

**Динаміка наявності техніки в сільському господарстві в Україні
у 2000-2021 рр. [91, с. 68]**

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Трактори										
тис.шт	318,9	216,9	151,3	127,9	132,7	129,3	128,7	130,5	184	199
Комбайни зерно-збиральні										
тис.шт	65,2	47,2	32,8	26,7	27,4	26,8	26,3	26,5	27	26
у розрахунку на 10000 га посівної площі культур зернових (без кукурудзи), шт	59	45	36	35	38	38	36	37	38	37
Комбайни кукурудозбиральні										
тис.шт	7,9	4,8	2,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,3	1,3
у розрахунку на 10000 га посівної площі кукурудзи, шт	81	45	12	5	5	4	4	4	4	4
Комбайни картоплезбиральні ²										
тис.шт	3,6	1,9	1,7	1,2	1,2	1,1	0,9	1,0	0,9	1,0
у розрахунку на 10000 га посівної площі картоплі, шт	1338	1171	590	531	553	612	585	592	565	569
Комбайни і машини бурякозбиральні (без машин для обрізання бурячиння)										
тис.шт	13,0	8,5	4,2	2,4	2,3	2,0	1,6	1,6	1,6	1,6
у розрахунку на 10000 га посівної площі буряків цукрових фабричних, шт	165	168	92	114	84	68	63	77	78	81
Комбайни льонозбиральні										
тис.шт	1,7	1,0	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
у розрахунку на 10000 га посівної площі льону, шт	729	406	84	31	28	32	33	57	64	67
Установки та агрегати для доїння корів ³ , тис.шт	33,5	16,8	10,9	10,2	10,3	9,5	10,0	10,1	10,0	10,3

**Вирощування сільськогосподарських тварин в Україні
у 2000-2021 рр. [91, с. 124]**

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сільськогосподарські тварини	2278,0	2352,8	2936,7	3200,4	3209,1	3206,1	3368,2	3445,5	3409,3	3329,8
Велика рогата худоба	1090,1	868,7	653,8	602,6	605,1	568,6	564,7	556,4	537,5	475,1
Свині	841,8	727,2	915,5	1024,0	1007,9	985,5	965,6	966,9	966,7	971,2
Вівці та кози	39,0	32,3	40,7	28,2	30,1	27,4	29,1	26,3	24,4	24,6
Коні	14,4	26,1	20,7	13,8	13,7	14,0	14,3	13,4	12,8	12,1
Кролі	27,8	26,9	27,2	26,5	24,8	24,4	24,3	23,2	22,2	22,4
Птиця	264,9	671,6	1278,8	1505,3	1527,5	1586,2	1770,2	1859,3	1845,7	1825,4
<i>Структура вирощування сільськогосподарських тварин, %</i>										
Сільськогосподарські тварини	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Велика рогата худоба	47,9	36,9	22,3	18,8	18,9	17,7	16,8	16,1	15,8	14,3
Свині	37,0	30,9	31,2	32,0	31,4	30,7	28,7	28,1	28,4	29,2
Вівці та кози	1,7	1,4	1,4	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,7	0,7
Коні	0,6	1,1	0,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Кролі	1,2	1,1	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Птиця	11,6	28,6	43,5	47,1	47,6	49,5	52,5	53,9	54,1	54,8

Відтворення багаторічних насаджень як важливого елемента основних засобів в садівництві передбачає зміну натуральних пропорцій засобів виробництва всередині галузі.

За роки незалежності садівництво опинилося в кризовому стані. Основною умовою збільшення виробництва плодово-ягідної продукції в нашій країні є розвиток садівництва в сільськогосподарських підприємствах, переведення галузі на інноваційний шлях розвитку, закладка інтенсивних садів, ефективність використання яких визначається моральним зносом, при якому виділяють дві форми: динамічну і революційну.

Виробництво продукції тваринництва в Україні у 2000-2021 рр. [91, с. 139]

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
М'ясо (у забійній масі), тис.т	1662,8	1597,0	2059,0	2322,6	2323,6	2318,2	2354,9	2492,4	2477,5	2477,5
яловичина та телятина	754,3	561,8	427,7	384,0	375,6	363,5	358,9	369,5	345,4	310,5
свинина	675,9	493,7	631,2	759,7	747,6	735,9	702,6	708,3	697,2	724,0
м'ясо птиці	193,2	496,6	953,5	1143,7	1166,8	1184,7	1258,9	1381,4	1404,7	1373,5
баранина та козлятина	17,2	16,2	21,0	13,7	13,4	13,5	14,3	13,9	11,5	12,2
кролятина	13,9	13,5	13,5	13,3	12,2	12,2	12,2	11,6	11,3	10,9
конина	8,3	15,2	12,1	8,2	8,0	8,4	8,0	7,7	7,4	7,2
Молоко, тис.т	12657,9	13714,4	11248,5	10615,4	10381,5	10280,5	10064,0	9663,2	9263,6	8713,9
Яйця, млн шт	8808,6	13045,9	17052,3	16782,9	15100,4	15505,8	16132,0	16677,5	16167,2	14071,3
Вовна, т	3400	3195	4192	2270	2072	1967	1908	1734	1573	1497
<i>у тому числі</i>										
овеча	3230	3023	4059	2233	2033	1924	1865	1691	-	-
козяча	170	172	133	37	39	43	43	43	-	-
Мед, т	52439	71462	70873	63615	59294	66231	71279	69937	67373	67873

Для революційної форми морального зносу багаторічних насаджень характерні кардинальні нововведення, до яких відносять появу високопродуктивних сортів і гібридів, інтенсивних технологій, для яких характерні висока продуктивність і короткий період продуктивного використання. Старі сади морально застаріли через те, що не виникає необхідних умов для більш інтенсивного і ефективного використання ресурсів [103, с. 120].

При заміні морально застарілих садів частина матеріалізованої в них минулої праці не відтворюється. Однак ефект від впровадження нових інтенсивних садів, сортів і технологій повністю компенсує втрати від морального зносу. Основною вимогою тут є розроблення системи реновації насаджень і її суворе дотримання [104].

Відтворення багаторічних насаджень в натуральному виразі представлено в табл. 2.10 засвідчує, що протягом аналізованого періоду відбулася якісна зміна

плодових та ягідних насаджень, що дозволило скоротивши площі садів збільшити врожайність і як наслідок валовий збір. Загалом врожайність за досліджуваний період зросла у 2,8 рази, валовий збір на 146 %, а площа садів скоротилася майже у двічі. Наведені вище дані свідчать про те, що садівництво розвивається інноваційним шляхом, з широким застосуванням досягнень науково-технічного прогресу.

Протягом історії незалежної України частка плодово-ягідних культур і винограду в структурі валової продукції сільського господарства істотно не змінилася: в 1990 р. вона становила 4,3 %, а до середини 1990-х рр. несуттєво знизилася – до 3,3 %. При цьому значно знизився рівень рентабельності виробництва даної продукції [105].

Таблиця 2.10

**Виробництво культур плодових та ягідних, винограду
в Україні у 2000-2021 рр. [91, с. 105]**

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Валовий збір, тисяч тонн</i>										
Культури плодові та ягідні	1452,6	1689,9	1746,5	2152,8	2007,3	2048,0	2571,3	2118,9	2023,9	2023,9
культури зерняткові	812,9	905,3	1048,5	1360,0	1261,8	1248,0	1653,0	1317,0	1272,8	1449,2
культури кісточкові	506,5	583,7	492,9	547,6	509,8	564,5	652,9	539,3	510,5	531,7
культури ягідні	83,1	109,8	117,6	130,1	127,7	126,8	138,3	136,7	127,2	138,7
<i>Урожайність, центнерів з 1 га площі насаджень у плодоносному віці</i>										
Культури плодові та ягідні	38,4	63,7	78,2	104,5	101,9	103,1	128,4	108,1	105,6	117,3
культури зерняткові	32,8	58,6	87,4	122,4	120,4	119,6	157,8	130,5	129,4	148,9
культури кісточкові	53,8	76,0	70,8	87,8	83,8	92,3	106,6	89,0	85,1	88,8
культури ягідні	41,2	55,4	59,1	65,6	64,8	63,2	68,4	68,6	64,6	69,7
<i>Площа насаджень у плодоносному віці, тисяч гектарів</i>										
Культури плодові та ягідні	378,0	265,5	223,2	206,0	196,7	198,5	200,0	195,5	191,0	190,5
культури зерняткові	248,1	154,5	119,9	111,2	104,7	104,7	105,1	101,0	98,2	97,3
культури кісточкові	94,1	76,8	69,6	62,4	60,9	61,0	61,1	60,3	59,8	59,9
культури ягідні	20,2	19,8	19,9	19,8	19,8	19,9	20,2	19,8	19,9	19,9
Виноград	99,4	80,6	67,6	41,8	42,7	41,3	40,7	39,5	39,7	40,2

Поряд із загальними особливостями відтворення основного капіталу в сільському господарстві наявні внутрішньогалузеві відмінності у відтворенні основних засобів рослинництва і тваринництва. Ці відмінності обумовлені більш високою ресурсовитратністю продукції тваринництва. Адже у сільському господарстві при експлуатації основних фондів економічні процеси переплітаються з біологічними, коли більшість коштів праці використовується сезонно. Найбільше сезонність спостерігається у рослинництві, де велика частина матеріальних, фінансових і трудових ресурсів реалізується в поточному році під урожай майбутнього року, коли і будуть отримані очікувані результати. Все це призводить до того, що в обороті основних засобів рослинництва виділяється істотний розрив між робочим періодом і кінцевим результатом. Приведені вище факти дають нам змогу стверджувати, що у зв'язку з сезонністю виробництва продукції рослинництва спостерігається нерівномірність витрат основних засобів в різні періоди. Крім того, процеси виробництва і процеси реалізації продукції рослинництва розходяться в часі. Зниження і прискорення швидкості обороту основних засобів у рослинництві залежить від фондоозброєності виробництва і тривалості вегетаційного періоду сільськогосподарських культур. Щодо відтворення основних засобів у тваринництві то воно протікає більш рівномірно і безперервно, оскільки дана галузь менш схильна до сезонних коливань, і потреба у використанні засобів зберігається незмінно протягом всього виробничого циклу.

2.2. Аналітична оцінка фінансового забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві

Проведений у параграфі 2.1. аналіз засвідчив, що в реаліях сьогодення саме наявність фінансування визначає динаміку сільгоспвиробництва адже основною умовою забезпечення навіть простого відтворення в галузі є його фінансове забезпечення. Узагальнюючи наявні в економічній літературі підходи під терміном «фінансове забезпечення відтворення у сільському господарстві» слід розуміти сукупність прийомів, методів і засобів економічного впливу, що

проводяться органами державної влади та ринковими структурами, спрямованими на фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві. Погоджуючись із вищенаведеним твердженням, на нашу думку під фінансовим забезпеченням відтворювальних процесів у сільському господарстві слід розуміти наявність фінансових ресурсів, необхідних для здійснення процесу відтворення (рис. 2.10). А оскільки, «Відтворення – це процес інвестування економіки» [106, с. 348] то завданням цього параграфу є дослідити джерела фінансового забезпечення у сільському господарстві.

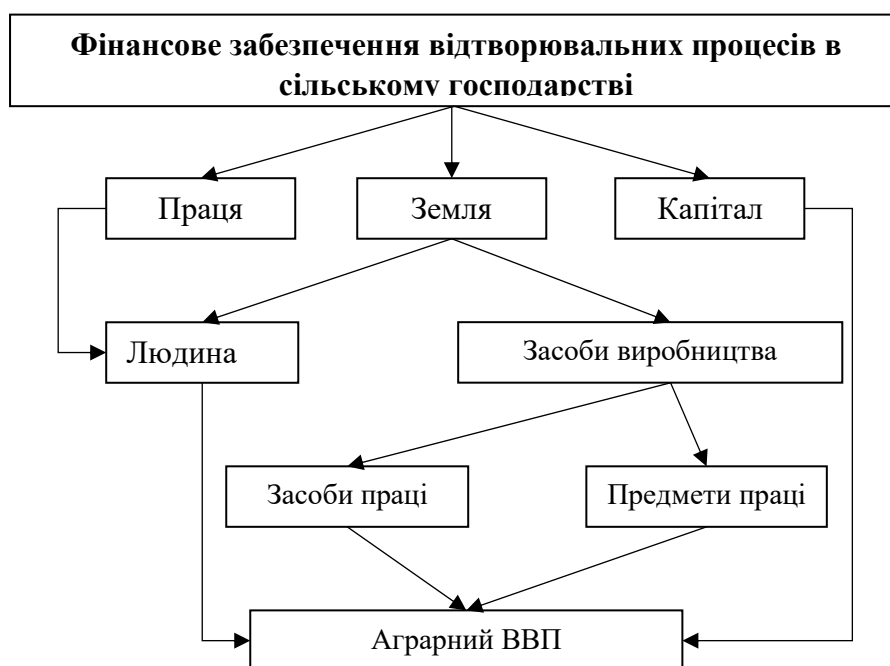

Рис. 2.10. Фінансове забезпечення відтворювальних процесів в сільському господарстві

Особливості фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві впливають зі специфіки виробничої діяльності в даній галузі (див. параграф 1.1.), яка впливає на кінцевий фінансовий результат діяльності підприємств сільського господарства, а, отже, і на фінансування відтворювальних процесів (див. рис. 2.10).

Джерела фінансування сільського господарства можна розділити на дві групи (див. рис. 2.11): 1) кошти, що формуються підприємствами самостійно; 2) зовнішні джерела (кредитні ресурси, кошти лізингових і страхових компаній,

зовнішні інвестиції, державні субсидії). Переваги і недоліки фінансування за рахунок власних залучених джерел представлені в таблиці 2.11.

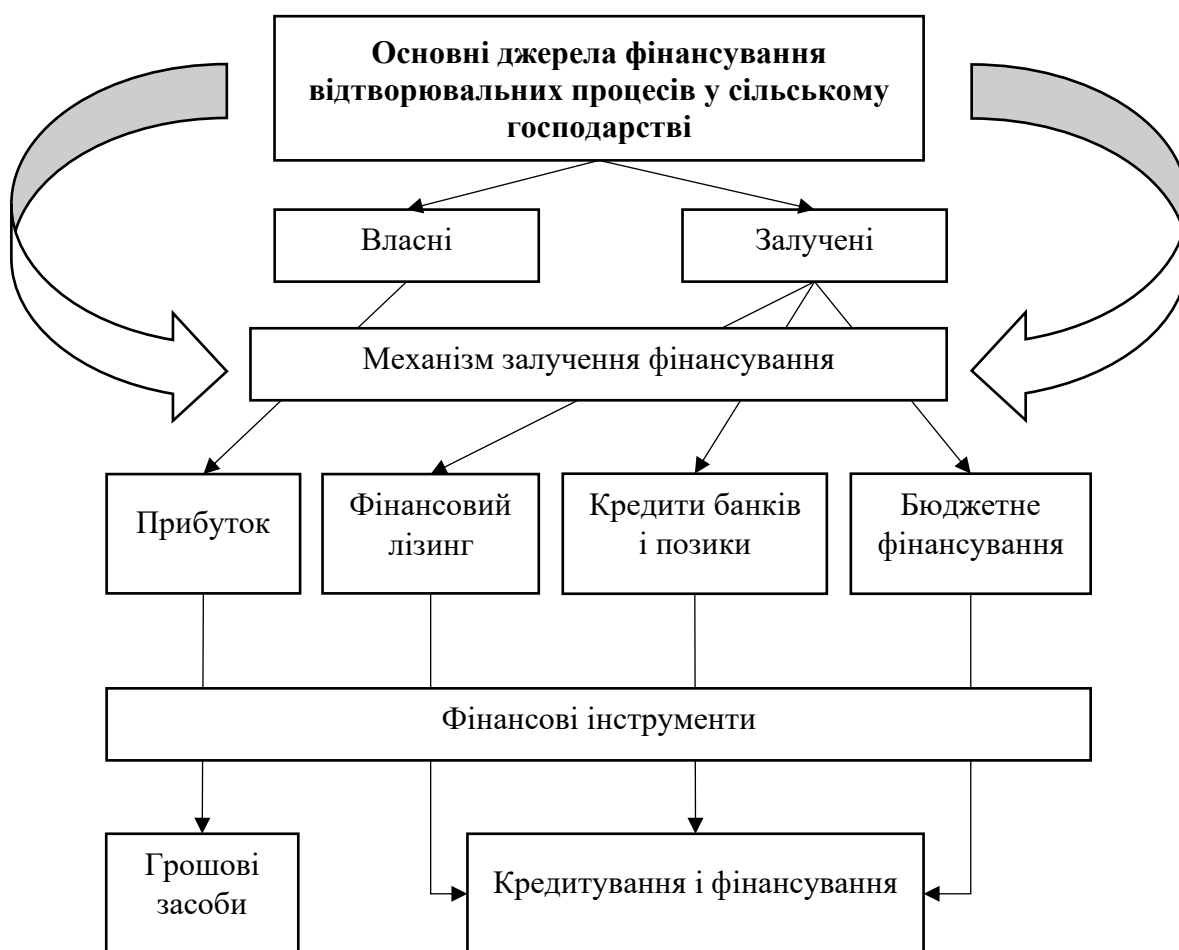

Рис. 2.11. Основні джерела фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві [власна розробка автора]

Таблиця 2.11

Переваги і недоліки фінансування за рахунок власних залучених джерел

	Власні	Залучені
Переваги	1. Простота залучення 2. Легкість реінвестування у виробництво 3. Зниження ризику банкрутства 4. Підвищення фінансової стійкості	1. Широкі можливості залучення 2. Зростання фінансового потенціалу для розширення виробництва 3. Відносно низька вартість (не обкладається податком на прибуток)
Недоліки	1. Обмеженість обсягу 2. Висока вартість порівняно з позиковими джерелами (Обкладається податком на прибуток) 3. Втрачений можливість приросту прибутку від залучення позикового капіталу	1. Небезпечні фінансові ризики (зростання ризику пропорційне зростанню питомої ваги позикових коштів) 2. Активи, сформовані за рахунок позикових коштів, дають меншу норму прибутку (за рахунок їх платності) 3. Залежність вартості від кон'юнктури фінансового ринку 4. Обов'язковість застави (в більшості випадків)

Загалом структура джерел фінансування сільськогосподарських підприємств у вітчизняній економіці виглядає наступним чином: від 80 до 92 % складають власні кошти і відповідно від 20 до 8 % – залучені [107].

Серед теоретично можливих джерел фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві на практиці використовуються лише деякі з них. Так, як видно з рис. 2.11 єдиним і основним власним джерелом фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві є прибуток. Слід зазначити, що незважаючи на те, що більшість вітчизняних і зарубіжних економістів виділяють амортизацію як окреме джерело фінансування [108-109], ми притримуємось думки про те, що амортизація є ніщо інше як списання, регламентоване податковими і бухгалтерськими нормативними актами [110]. Величина даного списання помітно впливає на прибуток що оподатковується. У даному випадку прибуток напряму залежить від використовуваного методу нарахування амортизації. Окремим джерелом фінансування відтворювальних процесів амортизація могла б стати в разі створення амортизаційного фонду. Проте, як зазначає професор О. Кундицький: «Можливості амортизаційного фонду як джерела реальних інвестицій залежать від стабільності цін. Лібералізація цін зумовила знецінення інвестиційних ресурсів у виробничій сфері й, передусім, знецінення амортизаційних накопичень, бо не було проведено адекватної переоцінки основних виробничих фондів» [111, с. 61]. Автор даного дисертаційного дослідження підтримує думку вченого про те, що: «Амортизаційні відрахування доречно прирівнювати до валового прибутку, оскільки вони є відшкодуванням раніше витраченого прибутку підприємства на створення й придбання позаобігових активів, що амортизуються. Хоча сама собою амортизація є одним із найважливіших інструментів макроекономічного регулювання відтворювальних процесів» [111, с. 61].

Розглядаючи прибуток як джерело фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві слід проаналізувати його динаміку за останні десять років (див. табл. 2.12). Прибуток є найважливішим джерелом фінансування відтворювальних процесів, однак, для збиткових сільськогосподарських підприємств, це джерело є недоступне. Як видно з

вищенаведеної таблиці кількість збиткових сільськогосподарських підприємств за останні десять років скоротилась майже в двічі і безпосередньо залежить від рентабельності сільгоспвиробників.

Таблиця 2.12

Прибуток сільськогосподарських підприємств у 2010-2021 рр. [91]

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Прибуток до оподаткування, млн. грн.	17320,5	101996,1	90122,1	68606,5	70770 ,2	90836,3	82230,6	239982,5
Прибуток до оподаткування млн. дол. США	2192,5	4678,7	3534,2	2579,2	2601,8	3520,8	2909,7	8820,4
Підприємства, які одержали чистий збиток, %	30,4	11,1	11,6	13,3	13,3	16,6	17,3	11,7
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	30,4	25,6	16,5	14,2	16,1	14,0	37,8
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	43,0	33,6	23,2	18,9	19,3	19,1	41,8

Аналіз даних таблиці 2.12 засвідчив, що починаючи з 2015 р. спостерігається різке скорочення прибутку сільськогосподарських виробників, за виключенням 2021 р. Особливо помітно це проявляється на тлі падіння національної валюти, що призводить до скорочення рівня операційної так і загальної рентабельності в сільському господарстві. Слід зазначити, що, в ряді випадків сільськогосподарські товаровиробники не отримують достатніх доходів від реалізації своєї продукції для забезпечення навіть простого відтворення, не кажучи вже про розширене. Тому вони відчувають гостру необхідність в залученні фінансових ресурсів ззовні.

Важливим зовнішнім джерелом фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві є банківський кредит. Але малі і середні сільгоспвиробники не завжди мають доступ до кредитних ресурсів через низький рівень забезпечення. У більшості випадків, рентабельність організацій сільського господарства не перевищує 11–16 %, в той час як процентні ставки по кредитах варіюють від 14 до 20 %. Тому в структурі кредитів виданих АПК банками понад 80 % припадає на великі підприємства сільського господарства.

Загалом, в Україні склалася виняткова ситуація, коли на сільське господарство перепадає лише 8 % кредитного портфелю банківської системи і 5-6 % капітальних інвестицій у АПК сформовано за рахунок банківських кредитів. У той же час, за рахунок банківського кредитування у розвинутих країнах формується близько 70 % обігових коштів на розвиток сільськогосподарського сектору [112]. Як показують дослідження – фінансування оборотного капіталу для закупівлі насіння, палива, добрив є знаковим для банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, особливо тих які вирощують зернові і технічні культури. Як бачимо, роль банків в забезпеченні фінансування відтворювальних процесів в сільському господарстві країни абсолютно не відповідає їх можливостям і завданням, адже дані кредити не можуть бути використанні в інвестиційних цілях. В даному випадку мається на увазі довгостроковий банківський кредит, який, за даними Національного банку, складає лишень 17 % в загальній структурі гривневих кредитів наданих сільському господарству. Аналогічна ситуація спостерігається і по валютних кредитах. Загалом на одного сільгоспвиробника в Україні припадає 1,3 млн. грн. сукупних кредитних ресурсів або 1522,3 грн. на 1 га сільськогосподарських угідь [113]. Загалом, в порівнянні з аграрними підприємствами США вітчизняні отримують у 15 разів менше кредитних ресурсів у розрахунку на одиницю виготовленої валової аграрної продукції та у 24 рази менше – на 1 га землі сільськогосподарського призначення [114].

Аналіз даних вітчизняної статистики засвідчує, що обсяг виробництва сільськогосподарської продукції за аналізований період збільшився на 27 %, а обсяг кредитного забезпечення – лише на 22,6 %. Ми можемо спостерігати наявну залежність між обсягами виробництва в сільському господарстві та його кредитним забезпеченням.

Загалом структура банківського кредитування впродовж 2015-2020 рр., як у національній так і іноземній валюті виглядає наступним чином: найвища частка кредитів припадає на коротко- та середньострокові, на довгострокові кредити (понад 5 років) припадає від 6 % до 31 % кредитів (див. табл. 2.13 та рис. 2.13).

Рис. 2.12. Динаміки ефективності виробництва продукції сільського господарства на 1 грн. кредитного забезпечення аграрного сектору України протягом 2015–2020 рр. [115]

Таблиця 2.13

Показники кредитування діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні у 2015-2021 рр. [115]

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всього банківських кредитів, млрд. грн.	48425	55374	59706	67675	61600	59382	121742
темпи приросту, %		13,35	7,82	13,35	-8,98	-3,6	105,0
їх частка у кредитному портфелі банків, %	6,11	6,70	7,10	7,83	7,57	8,0	15,7
В т. ч. за строками, млрд. грн							
короткострокові, млн.грн.	22059	24486	18008	24570	26689	21671	67 652
частка, %	45,55	44,22	30,16	36,31	43,33	36,49	55,57
середньострокові, млн.грн	20357	19781	22972	30242	31247	30611	48 820
частка, %	42,04	35,72	38,48	44,69	50,73	51,55	40,10
довгострокові, млн.грн	6008	11107	18726	12863	3664	7100	5 271
частка, %	12,41	20,06	31,36	19,01	5,95	11,96	4,33

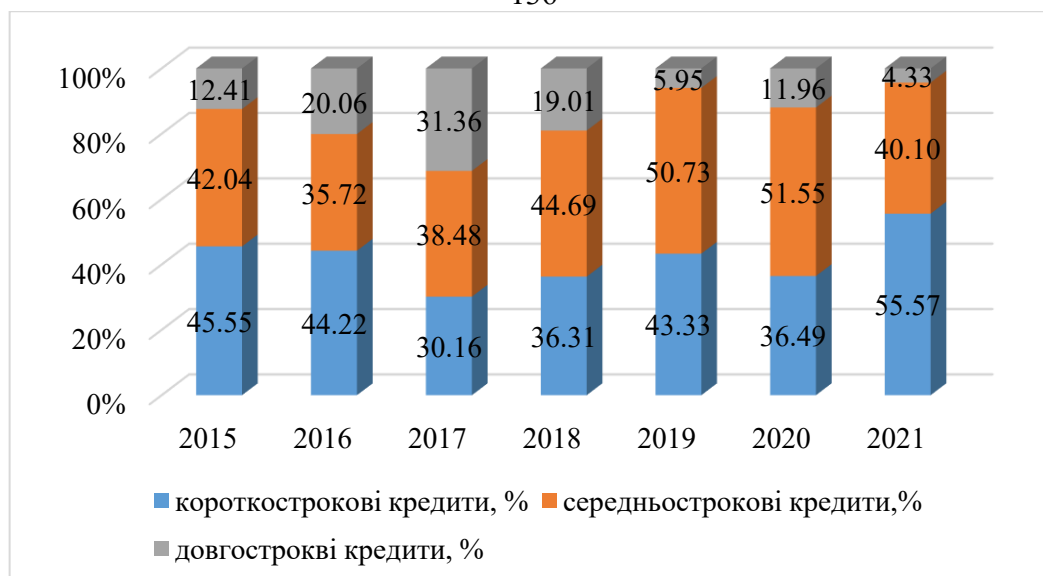

Рис. 2.13. Структура банківських кредитів в сільське господарство за термінами в Україні у 2015-2021 рр. [115]

Найбільш значними перепонами на шляху розвитку сільськогосподарського інвестиційного кредитування є наступні.

Низька рентабельність галузі і як наслідок тривалі терміни окупності проектів. Так, наприклад, середній термін окупності проектів з модернізації наявних або придбання нових основних засобів становлять 10-15 років, однак значна частина банків, в наслідок браку ресурсів, не кредитує на такі терміни.

Висока ризикованість кредитних операцій, пов'язана з дією природних факторів, які неможливо передбачити та необхідність створення максимальних резервів за такими кредитами.

Відсутність ліквідної застави внаслідок низької ліквідності основних засобів. Ситуація може змінитися в кращу сторону, коли під заставу будуть давати земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Так застава земельних ділянок сільськогосподарського призначення за нашими підрахунками може збільшити надходженням кредитних ресурсів до 72 млрд.грн.

Тривалий виробничий цикл та рознесення виробничих витрат і реалізації готової продукції в часі у сільському господарстві призводить до зниження оборотності коштів що спричиняє додаткові труднощі з обслуговуванням та погашенням отриманих кредитів.

Необ'єктивність звітності сільськогосподарських товаровиробників унеможлиблює об'єктивне оцінювання показників їх платоспроможності. Особливо ця проблема характерна для малих і фермерських господарств, які ведуть спрощену бухгалтерську звітність.

Відсутність розвинутої системи сільськогосподарського страхування. Власне наявність такої системи передбачала б спільну вигоду як для позичальників, так і для банків, що кредитують сільське господарство. Наявні на сьогодні пропозиції від окремих страхових компаній в цій царині характеризуються високими тарифами і є неприйнятними для сільськогосподарських підприємств. Крім того, видатки на страхування посівів припадають на час (весна), коли підприємства мають гостру потребу в коштах для проведення посівної кампанії.

Вирішення даної проблеми можливе за активної участі держави. Слід зазначити, що деякі кроки в цьому напрямі уже зроблені. Так держава надає певні пільги в разі кредитування АПК, які згідно «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» Зводяться до наступного: «1,5 % облікової ставки Національного банку України, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами, зменшених на 5 %; компенсація відсоткових ставок за кредитами: короткостроковими, залученими для покриття виробничих витрат; середньо- і довгостроковими, залученими для придбання основних засобів сільськогосподарського виробництва, здійснення витрат, пов'язаних з будівництвом і реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення, а також для будівництва і реконструкції виробничих об'єктів» [116].

Ми переконані, що удосконалення системи кредитного забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві призведе до зростання економічної ефективності сільськогосподарських підприємств, зростання їх конкурентоспроможності і можливості виходу на міжнародний ринок (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Вплив обсягів кредитування відтворювальних процесів на результативність діяльності сільськогосподарських підприємств [власна розробка автора]

Аналіз економічної літератури з проблем використання лізингу як джерела фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві, дозволяє нам стверджувати, що «лізинг» в перекладі з англійської означає оренда або майновий найм. У США та країнах Європейського Союзу на лізинг припадає третина всіх інвестицій в основні засоби. Протягом останніх десяти років світовий ринок лізингових операцій зріс на 500 % з оборотом у 250 млрд. дол. Слід зазначити, що лєвова частка лізингових операцій припадає на США, Німеччину, Францію і Японію [117]. У вітчизняній економічній системі лізинг є підприємницькою діяльністю: «це складні економічні відносини, пов'язані з відтворенням майна – об'єктів лізингу, які мають ознаки фінансової, підприємницької, кредитної, інвестиційної, орендної діяльності, операцій

купівлі-продажу та страхування, учасниками яких є виробник основних засобів, лізингодавець та лізингоотримувач» [118, с. 120]. З огляду на вищесказане важко не погодитися з думкою про те, що: «Лізинг є інструментом стратегічного розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання, оскільки він опосередковує відтворення капіталу в аграрному секторі економіки і являє собою сукупність форм та методів інвестиційного фінансування основних засобів шляхом їх довгострокового кредитуванням під заставу об'єктів лізингу». [119, с. 196]. Таким чином через технічне оновлення основних засобів сільськогосподарських підприємств лізинг надає поштовх для розвитку фінансових можливостей, пов'язаних із обмеженістю фінансових ресурсів і специфікою ведення бізнесу в сільському господарстві. Загалом лізинг вважають унікальним інструментом оновлення матеріально – технічної бази сільськогосподарських підприємств, в якому поєдналися окремі характеристики таких інструментів як оренда та кредит. Вітчизняне законодавство виділяє такі види лізингу: оперативний та фінансовий. Найблищим до оренди є оперативний лізинг, однак і тут існують певні відмінності. З'ясуємо відмінності між зазначеними вище видами лізингу та орендою (табл. 2.14).

Аналіз вище представленої таблиці дає підстави стверджувати, що земля, яка не може бути об'єктом лізингу, є основною причиною розбіжностей між лізингом та орендою. Щодо відмінностей між лізингом із кредитом, то вони представлені в таблиці 2.15.

Найбільше спільного з кредитом має фінансовий лізинг, який: «...є договір лізингу, за яким на своє замовлення лізингоодержувач отримує у платне користування об'єкт лізингу від лізингодавця на строк, не менший строку, за який амортизується 60 % вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору» [122].

У публікаціях останніх років з даної тематики простежується думка про те, що: «Лізинг виступає вигіднішим і дешевшим способом отримання необхідного обладнання для підприємства, ніж кредит. Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме і рухоме майно, яке віднесене до основних засобів: машини,

устаткування, транспортні засоби, обчислювальна й інша техніка, будинки, споруди, системи телекомунікацій тощо» [122].

Таблиця 2.14

Основні спільні та відмінні риси між орендою, оперативним та фінансовим лізингом [120]

Ознака	Оренда	Оперативний лізинг	Фінансовий лізинг
<i>Об'єкт</i>	Будь – які неспоживчі речі	Будь – яке майно, окрім землі та інших природних об'єктів	Будь - яке майно, окрім цінних паперів, грошей та земельних ділянок
<i>Експлуатація</i>	орендар	орендар	орендар
<i>Кількість учасників угоди</i>	Два (орендар та орендодавець)	Два (орендар та орендодавець)	Не менше як три (орендар, лізингова компанія, орендодавець)
<i>Право власності на предмет угоди</i>	Залишається у орендодавця	Залишається у орендодавця (лізингодавця)	Переходить до лізингодержувача (за умови сплати повної вартості об'єкта лізингу)
<i>Строк угоди</i>	Менший від строку амортизації предмету угоди	Менший від строку амортизації предмету угоди	Дорівнює або перевищує строк повної амортизації предмета угоди
<i>Обслуговування під час експлуатації</i>	Лізингодержувач	Передбачає участь лізингодавця в ремонті та страхуванні об'єкта лізингу	Лізингодавець

Цілком погоджуючись з даним твердженням, хочемо навести ряд переваг застосування лізингу для сільськогосподарських підприємств:

- наявність державної лізингової програми для аграрних підприємств;
- можливість переходу права власності на об'єкт лізингу до лізингодержувача по завершенню дії договору лізингу і лише за залишковою вартістю;
- лізингова компанія не списує зі свого балансу предмет лізингу;
- застава не є обов'язковою умовою для укладання договору лізингу;
- гнучка прийнятна система лізингових платежів, яку можна підпасувати до платіжного календаря підприємства;

- відсутність видатків для підприємства лізингоодержувача пов'язаних як з предметом лізингу так і з договірними зобов'язаннями;
- можливість вибору для лізингоодержувача;
- доступ до сучасної сільськогосподарської техніки і устаткування.

Таблиця 2.15

Відмінності між лізингом та кредитом [121, с. 130]

Кредит	Лізинг
Напрямки використання грошових коштів	
Грошові кошти направляються на будь-яку підприємницьку діяльність	Грошові кошти мають направлення на розвиток та модернізацію виробничої діяльності. Використовується гнучка форма платежів
Контроль за цільовим використанням	
Відсутність інструментів контролю призводить до втрати контролю за цільовим використанням коштів	Контроль за цільовим використанням коштів гарантований, так як в лізинг віддається конкретне обладнання
Визначення гарантії повернення коштів	
Вимагається 100 % гарантія повернення кредиту та відсотків за користування	Відсутня вимога застави, так як предмет лізингу і є заставою; безпосередньо розмір гарантій зменшується на величину вартості обладнання
Відображення обладнання на балансі підприємства	
Обладнання, яке придбали, відображається на балансі підприємства, на нього нараховується амортизація	Обладнання не відображається на балансі підприємства, амортизація не нараховується. Здійснюється менше нормативне регулювання

Однією із значних переваг лізингу, на якій ми хотіли б зацентрувати нашу увагу є фінансово-бухгалтерська, яка полягає в тому, що валові витрати підприємства збільшуються на суму платежів за лізинговими операціями в результаті чого відбувається зменшення суми податку на прибуток. Крім цього, факт сплати авансового платежу дає можливість лізингоотримувачу отримати податковий кредит по ПДВ за повною вартістю предмета лізингу та можливість нарахування податкової і бухгалтерської амортизації. Лізинг, поряд із зазначеними перевагами для сільського господарства, має так званий системний ефект, який поширюється на підприємства які виробляють і постачають сільськогосподарську техніку – прямий лізинг.

Таким чином, на підставі вищенаведеного можемо стверджувати, що елементи оренди в лізингу тісно переплітаються з елементами кредитних відносин і як наслідок відбувається злиття грошових і матеріальних потоків у єдиний органічно взаємопов'язаний грошово-майновий комплекс.

Аналіз розвитку аграрного лізингу (див. табл. 2.16) засвідчив, що протягом досліджуваного періоду відбулося зростання частки лізингових угод. Крім того, на тлі загального скорочення лізингової діяльності у 2015-2017 рр. темпи падіння у сільському господарстві були найменшими. Починаючи з 2018-2019 рр. спостерігається позитивна тенденція до зростання ринку.

Таблиця 2.16

Вартість договорів фінансового лізингу, укладених протягом звітнього періоду, в сільському господарстві та національній економіці загалом за 2012-2019 рр., млн. грн. [123]

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Вартість договорів фінансового лізингу, укладених протягом звітнього періоду								
Сільське господарство,	7905,5	9416,3	11233,1	6636,4	5654,0	3863,2	5113,2	65758,8
Темпи росту, коеф.								
- базисний	1	1,19	1,19	0,59	0,85	0,68	1,32	1,27
- ланцюговий	1	1,19	1,42	0,84	0,72	0,49	0,65	0,82
Всього	41544,9	67127,8	58572,6	26347,7	23177,6	12967,7	22160,0	24 169,2
Темпи росту, коеф.								
- базисний	1	1,62	0,87	0,45	0,88	0,56	1,71	1,09
- ланцюговий	1	1,62	1,41	0,63	0,56	0,31	0,53	0,58
Питома вага сільського господарства, %	19,03	14,03	19,18	25,19	24,39	29,79	23,07	25,8
Вартість договорів фінансового лізингу, діючих на кінець звітнього періоду								
Сільське господарство	6477,0	7674,7	8876,3	5736,4	4845,2	5503,4	5320,2	5812,0
Темпи росту, коеф.								
- базисний	1	1,18	1,16	0,65	0,84	1,14	0,97	1,20
- ланцюговий	1	1,18	1,37	0,89	0,75	0,85	0,82	0,98
Всього	41534,0	67149,3	58572,6	26347,7	23177,6	22758,4	25213,4	28357,6
Темпи росту, коеф.								
- базисний	1	1,62	0,87	0,45	0,88	0,98	1,11	1,12
- ланцюговий	1	1,62	1,41	0,63	0,56	0,55	0,61	0,68
Питома вага сільського господарства, %	15,59	11,43	15,15	21,77	20,90	24,18	21,10	20,0

Загалом, аналізуючи розвиток аграрного лізингу, його масштаби у національній економіці слід зазначити, що він не є надто розвинений. Основними причинами тут виступають надмірна вартість позикових коштів, які використовуються в лізингових схемах, недосконалість нормативно правових актів тощо. Однак, незважаючи на ці перепони, лізинг, на нашу думку, є одним із кращих способів відтворення основних засобів у сільському господарстві.

Одним із перспективних напрямів розвитку аграрного лізингу є лізинг племінних тварин. Це питання вже обговорюється в публікаціях останніх років і ми наводимо деякі пропозиції вчених з цього питання. Так В. Андрійчук вважає: «Посередником між виробниками племінної худоби та агропідприємствами, що потребують його, повинен стати обласний лізинговий фонд, який бере на себе лише фінансову частину угоди, а ризик використання предмета лізингу перебирає користувач» [124, с. 60]. Окреслюючи переваги даного виду лізингу Н. Внукова зазначає: «Переваги лізингу полягають у тому, що він забезпечує вигоди всім учасникам договірних відносин, оскільки передбачає реєстрацію племінної худоби, її страхування, оформлення фінансових документів, надання податкових і фінансових пільг» [125, с. 51]. Загалом, використання даного виду лізингу матиме значний вплив на ефективне використання продуктивного капіталу через можливість додаткового залучення племінної худоби. Крім того, агропідприємству набагато вигідніше отримати поголів'я племінної худоби в лізинг ніж взяти позику в банку на її придбання (не потрібно застави).

Наступним джерелом фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві є бюджетне фінансування, яке здійснюється через дотації, пряме державне інвестування, надання субсидій та ін. Головним інструментом бюджетного фінансування є основні програми підтримки розвитку АПК. Одним із заходів даної програми є підвищення доступності кредитів, здійснюване як у формі прямого кредитування заявлених інвестиційних проектів, так і через проведення компенсації процентних ставок за позиковими коштами сільськогосподарських підприємств. Так, Законом України «Про Державний бюджет України» Мінагрополітики передбачалися видатки загального фонду за програмою 2801030 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів». Аналіз структури пільгових кредитів засвідчив, що частка короткострокових кредитів є домінуючою в структурі. Слід відмітити позитивну динаміку кількості підприємств, які скористалися даною програмою. Так за останні чотири роки вона зросла майже в чотири рази і станом на 2018 р. склала 719 підприємств.

Характеризуючи масштаби бюджетного фінансування сільського господарства, слід зазначити, що фактичні обсяги державної фінансової підтримки галузі в разі відрізняються від запланованих, причому в меншу сторону (див. табл. 2.17).

Таблиця 2.17

**Державне фінансування основних програм підтримки розвитку АПК у
2015-2021 рр., млн. грн.**

Показники	Роки													
	2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	Пл н	Фак т	Пл н	Фак т	Пл н	Фак т	Пл н	Фак т	Пл н	Фак т	Пл н	Фа кт	Пл н	Фак т
Видатки із загального фонду	188 4,2	300	163 8,3	131, 4	529 6	102 1,4	423 2	3,5	590 9	2,5	4331 ,9	1,9	450 0	2,2
Видатки спеціального фонду	148 8,4	99,8	142 4,6	17,4	335 0,1	319 1,3	51,9	0,5	54,3	0,2	149, 1	0,8	156, 8	1,0
Всього	337 2,6	399, 8	306 2,9	148, 8	894 6,1	421 2,7	428 3,9	4	596 3,3	2,52	4481 ,0	1,9 3	478 7	2,2
У розрахунку на 1 га ріллі грн.	103, 8	12,3	94,5	4,6	275, 1	130, 0	123, 2	0,1	174, 8	0,07	155, 3	0,0 9	168, 3	1,1

Основним джерелом формування коштів державної фінансової підтримки в даному випадку є започаткований Міністерством аграрної політики і продовольства України проект, щодо виділення на дані цілі 1 % ВВП від аграрної продукції [126]. У 2020 р. у пояснювальній записці до законопроекті № 2825 пропонується затвердити дану норму держпідтримки для аграріїв до 2025 р.

Загалом рівень фінансового забезпечення аграріїв, за рахунок бюджетного фінансування за останні п'ять років виглядав наступним чином (див. табл. 2.18).

Для того, щоб оцінити масштабність державної підтримки, варто звернутися до зарубіжного досвіду підтримки сільського господарства. Розмір державної підтримки, в розрахунку на 1 га ріллі, в країнах Європейського Союзу становить 931,7 дол. США, Туреччині – 839,2, у США – 492,4, а у Канаді – 121,8 дол. США [128]. В порівнянні із зарубіжними країнами цієї підтримки просто не існує.

**Видатки на бюджетні програми розвитку аграрного сектора економіки
України у 2015–2021 роки, млн. грн. [127]**

Бюджетні програми	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	290,65	279,81	294,84	66,0	451,7	1053,5	1200
Фінансова підтримка заходів в АПК	–	–	56,94	5,0	5,0	5,0	–
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладання молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	–	–	298,60	300,0	400,0	290,0	450
Державна підтримка тваринництва та переробки сільгосппродукції	40,58	29,99	165,84	3021,0	2930,0	1046,92	1150
Фінансова підтримка сільгоспвиробників	–	–	4134,06	695,0	681,8	4000,0	340,0
Фінансова підтримка фермерських господарств	–	–	–	150,0	465,0	134,76	200,0
Часткова компенсація вартості с/г техніки вітчизняного виробництва	–	–	–	–	–	1457,64	1000,0
Разом за програмами	331,23	309,8	4950,28	4275,0	5909,0	3968,0	4500
Витрати Аграрного фонду	40,26	25,40	27,63	52,20	53,0	67,7	89,1
Всього	371,49	335,2	4977,91	4327,2	5962	4035,7	4589,1
Норма держпідтримки (1% аграрного ВВП)	5587,88	6555,69	7273,52	8719,71	8661,38	9158	13968,5

Таким чином, враховуючи дослідження, проведенні національною академією аграрних наук України, згідно яких сільське господарство потребує 75 млрд. грн. інвестицій щорічно [129], а загальна потреба в коштах станом на 2019 р. склала 138, 3 млрд. грн., протягом досліджуваного періоду воно не мало можливості в вести розширене відтворення, а в окремі роки неможливим було і просте відтворення. Все це позначилось на скороченні ресурсів в сільському господарстві, зниженні ефективності їх використання, зменшення обсягів виробництва продукції тощо.

2.3. Аналіз нормативно-правового забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві

Нормативно-правове забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві – це наявні у вітчизняній економіці правові механізми, які утворюють юридичну основу, необхідну для здійснення процесу відтворення.

Нормативно-правове забезпечення може прямо або опосередковано впливати на відтворювальні процеси. Так до нормативно-правових актів, які безпосередньо впливають на відтворювальні процеси відноситься податкове законодавство, важливою складовою якого є амортизаційна політика, яка за рахунок своєї відтворювальної функції має безпосередній вплив на відтворення основного капіталу. В даній ситуації особливо гостро постають питання пов'язані з правовим регулюванням амортизації та контролем за використанням амортизаційних коштів. Адже: «Однією з вирішальних умов поступального економічного розвитку держави є прогресивна амортизаційна політика, що оптимізує параметри відтворення основного капіталу й забезпечує максимізацію його факторної ролі в економічному зростанні та діє у межах широкого спектра економічних відносин, пов'язаних з амортизацією, – у сферах обліку, оподаткування та інвестування» [130, с. 26].

Як видно з аналізу даних наведених у параграфі 2.1. значна частина основних засобів сільськогосподарських підприємств потребує заміни оскільки експлуатація відбувається за межами амортизаційного строку. Водночас, як показують дослідження, за наявної амортизаційної політики при діючих амортизаційних відрахуваннях, відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств можливе лишень за умови семидесятилітнього нормативного експлуатаційного терміну [131, с. 29]. Також хочемо акцентувати увагу на тому, що амортизаційні відрахування, в переважній більшості, не використовуються за цільовим призначенням. Це пояснюється тим, що планом рахунків бухгалтерського обліку відсутній нагромаджувальний рахунок, який колись називався «Амортизаційний фонд». Зараз амортизаційні відрахування безпосередньо залучені в господарський оборот і

використовуються для вирішення господарських завдань, які не завжди дотичні до відтворювальних процесів. Також: «Визначення амортизаційних відрахувань на основі лише амортизованої вартості об'єкта призводить до того, що у багатьох, особливо низькорентабельних підприємств, не вистачає коштів навіть для простого відтворення основних засобів, а це, у свою чергу, спричиняє зниження конкурентоспроможності підприємств» [132, с. 56]. Крім того, послаблення ролі амортизації, як чинника інвестиційної активності також спричинене несвоєчасним і необґрунтованим проведенням індексації основних засобів, вартість яких подекуди є не завжди врегульованою.

Ми погоджуємось з думкою Тищенко С.В. про те, що: «Для підвищення ролі амортизації у відтворенні основного капіталу необхідна відповідна нормативно-правова база, насамперед, потрібен спеціальний закон, спрямований на реалізацію гнучкої амортизаційної політики, яка б враховувала особливості функціонування підприємств» [133, с. 109]. Даний законодавчий акт має розглядати амортизацію як економічний процес. Для цього, на думку науковця, необхідно:

- Відображення пооб'єктного обліку основного капіталу на індивідуальних рахунках із їхніми подальшими агрегуваннями у підгрупи і групи;
- Класифікацію основного капіталу на функціональній основі з урахуванням характеру й строків його використання та галузевої специфіки;
- Визначення групових норм амортизації згідно з функціональною класифікацією основного капіталу з можливістю їхнього застосування у визначеному діапазоні коливань залежно від умов експлуатації;
- Збільшення кількості методів нарахування амортизації, дозвіл підприємствам самостійно вибирати методи амортизації з повідомленням податкових органів до початку податкового періоду;
- Надання податкових знижок тільки тим державним підприємствам, які мають документальне підтвердження інвестиційного використання амортизаційного фонду;

➤ Введення відповідно до стратегії пріоритетів структурної та науково-технічної політики пільг із податку на прибуток, що спрямовується на оновлення основного капіталу» [133, с. 109].

Основним завданням вдосконалення нормативно-правового забезпечення амортизаційної політики має стати інвестиційне спрямування амортизаційних відрахувань. Для цього необхідно забезпечити можливість вільного вибору застосування амортизаційного режиму, враховуючи прерогативи відтворувального процесу, де спосіб нарахування прискореної амортизації використовувався як податковий стимулюючий інструмент. Крім вищесказаного, дане вдосконалення передбачає заходи, запропоновані І. Погорілою, які включають: «Удосконалення підходів до нарахування податкової амортизації шляхом поєднання методу залишкової вартості (у перші роки експлуатації об'єкта) з прямолінійним методом (у наступні роки); запровадити в Україні інвестиційний податковий кредит, або інвестиційну податкову знижку, які надаватимуться за умов 100-відсоткового використання амортизаційних відрахувань на інвестиційні цілі; розробити на рівні міністерства та відомства єдиний класифікатор груп основних фондів, з визначенням нормативних строків їх служби, які б включали певні критерії основних фондів із встановленням окремих нормативних термінів експлуатації з визначенням діапазону відхилень від нього, делегувавши тим самим підприємствам право самостійного вибору, виходячи з реальних умов формування їх інвестиційного потенціалу і фінансового стану» [134, с. 18-19].

Аналіз хронології нормативно-правового регулювання амортизації починаючи з набуття Україною її незалежності показав, що до 1994 року використовувалися Єдині норми амортизації на повне відновлення основних фондів, які були утверджені в народному господарстві СРСР [135]. Характерною ознакою даної постанови було те, що вона не передбачала капітального ремонту основних фондів, а лише повне відновлення. Передбачалося 66 груп основних засобів в яких були згруповані всі сільськогосподарські машини і устаткування і для яких норми амортизації на повне відновлення були на рівні 8,3–25,0 %, що було доволі непогано. Однак заниження норм амортизації призвело до

нагромадження застарілої техніки. Починаючи з 1994 року нормативно-правове регулювання нарахування амортизації регулюється здебільшого податковим законодавством, в якому амортизаційні норми різко відрізнялися від норм П(С)БО 7. Слід зазначити, що протягом останніх років відбулися позитивні зміни в нормативно-правовому регулюванні, суть яких полягає в тому, що відбулося наближення амортизаційних норм у податковому та бухгалтерському законодавстві (стаття 138 Податкового кодексу України та Стандарту бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»), що дещо розширює відтворювальні можливості сільськогосподарських підприємств. Загалом, коли мова йде про вибір амортизаційної політики підприємства і її вплив на відтворювальні процеси слід враховувати фінансові можливості підприємства, оскільки, як показують дослідження [136], тільки фінансово рентабельні підприємства можуть мати зиск від застосування прискореної амортизації. Крім того, слід враховувати термін, протягом якого використання основного засобу буде вигідним і ймовірну ліквідаційну вартість, враховуючи можливу переоцінку основних засобів. Чинні нормативно-правові акти [137-141] дозволяють використовувати ряд методів, серед яких: прямолінійний, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний та виробничий методи нарахування амортизації. Оскільки кожен з цих методів має свої переваги і недоліки (див табл.2.19), а звідси і різний вплив на відтворювальні процеси то підприємство вибирає для себе той, який матиме найактивніший вплив на темпи відтворення основних засобів.

Аналіз таблиці 2.19 засвідчив, що для сільськогосподарських підприємств використання того чи іншого методу залежить від виду основного засобу і пріоритетів у відтворювальному процесі. Так для амортизації будівель і споруд найбільш бажаним є використання прямолінійного методу, а для сільськогосподарських машин і механізмів з коротким терміном морального або фізичного використання – метод зменшення залишкової вартості. Також ми підтримуємо думку про те [142, с. 60], що прискорену амортизацію доречно застосовувати до основних засобів біологічного походження (див. табл. 2.20).

**Порівняльна характеристика альтернативних методів нарахування
амортизації основних засобів сільськогосподарського
призначення [142, с. 60]**

Ознаки порівняння	Методи нарахування амортизації				
	прямолінійний	кумулятивний	прискореного зменшення залишкової вартості	зменшення залишкової вартості	виробничий
Переваги	простота застосування				забезпечує відповідність суми амортизації інтенсивності експлуатації об'єкта
		враховує вплив морального зношення; забезпечує інтенсивне списання вартості в перші роки експлуатації			
Недоліки	не враховують фактор обкатного режиму експлуатації окремих видів машин, обладнання та транспортних засобів				проблемність застосування для визначення річної суми амортизації
	не враховує фактору морального зношення	призводять в перші роки експлуатації основного засобу до штучного завищення собівартості продукції та викривлення інших фінансово-економічних показників (що в принципі не позначається на процесах відтворення)			
	не відповідає зміні продуктивності основних засобів з плином часу			складність розрахунку	
Приклад розподілу вартості, що амортизується, за роками експлуатації об'єкта термін корисного використання 5 років), %:					
1-й рік	20,0	33,3	42,7	45,2	залежить від інтенсивності використання об'єкту
2-й рік	20,0	26,7	25,7	26,1	
3-й рік	20,0	20,0	15,4	15,0	
4-й рік	20,0	13,3	9,2	8,7	
5-й рік	20,0	6,7	7,0	5,0	

**Рекомендаційна пріоритетність застосування альтернативних методів
нарахування амортизації основних засобів сільськогосподарського
призначення [142, с. 60]**

	Методи нарахування амортизації			
	<i>прямолінійний</i>	<i>кумулятивний</i>	<i>прискореного зменшення залишкової вартості</i>	<i>зменшення залишкової вартості</i>
Види ОЗ сільськогосподарського призначення	будівлі загальновиробничого призначення	виробничі будівлі	трактори	машини для обробітку ґрунту
	споруди загальновиробничого призначення	споруди виробничого призначення	машини для хімічного захисту рослин	машини для заготівлі та приготування кормів
		силові машини	машини для сівби	комбайни
		причепи і напівпричепи	обладнання для інкубації яєць	обладнання для доїння та первинної обробки молока
		обладнання для утримання худоби і птиці	машини і обладнання для годівлі і напування худоби та птиці	обладнання для використання поновлюваних джерел енергії
		мобільні навантажувальні машини		машини для збирання урожаю
		обладнання для прибирання гною і посліду		
		вантажні автомобілі		

Таким чином, обов'язковою складовою для здійснення ефективних відтворювальних процесів у сільському господарстві є норми і методи амортизації, пріоритетне застосування яких залежить від терміну корисного використання основних засобів і фінансових можливостей підприємства.

Слід зазначити, що переоцінка основних засобів не є обов'язком підприємства, а його правом з метою встановлення справедливої вартості.

Нормативно-правове регулювання оцінки майна підприємства здійснюється Законом України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні», а також П(С)БО 7.

Як зазначено в Господарському кодексу України: «амортизаційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш

сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі». Для виконання своєї основної функції доречно, на нашу думку, внести відповідні зміни в нормативно-правове регулювання, які б скасували віднесення амортизації до валових витрат.

Мінімальні допустимі податкові строки корисного використання основних засобів, закріплені в пп. 138.3.3 Податкового кодексу України (див. табл. 2.21).

В даному випадку слід звернути увагу на те, що у разі коли податковий строк амортизації є більший за бухгалтерський то підприємство обирає для податкової амортизації мінімальні які містяться у вищезгаданому пункті. У зворотній ситуації: «якщо бухгалтерський термін більший мінімального податкового, для нарахування податкової амортизації треба брати саме бухгалтерський строк» [143]. На практиці це означає, що на придбані основні засоби нараховується амортизація виходячи з більшого строку корисного використання.

Ще одним нормативно-правовим актом, який здійснює безпосередній вплив на відтворювальні процеси у сільському господарстві шляхом часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва є постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» [145].

Розмір компенсації становить 25 % вартості придбаних основних засобів без урахування ПДВ. Право на компенсацію мають юридичні та фізичні особи вимоги до яких чітко окреслені у пункті 2.15 статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Заборона на компенсацію дотична до тих сільгоспвиробників які перебувають на стадії ліквідації, мають заборгованість перед бюджетом та загальнодержавними фондами. На наш погляд, однією із слабих даного нормативно-правового акту є те, що компенсації підлягає вартість техніки вітчизняного виробництва, а вона, як відомо, не є прерогативою для сільгоспвиробників.

Мінімально допустимі строки корисного використання основних засобів та інших нематеріальних активів [144]

Номер групи	Об'єкти	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
1	Земельні ділянки	—
2	Капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
3	Будівлі	20
	Споруди	15
	Передавальні пристрої	10
4	Машини та обладнання	5
	з них: електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, що визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи, комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (в тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 2500 гривень*	2
* У п.п. 138.3.3 ПКУ досі фігурує вартісний критерій віднесення матеріальних активів до ОЗ — 2500 грн., хоча з 01.09.2015 р. він становить уже 6000 грн. (п.п. 14.1.138 ПКУ).		
5	Транспортні засоби	5
6	Інструменти, прилади, інвентар, меблі	4
7	Тварини	6
8	Багаторічні насадження	10
9	Інші основні засоби	12
10	Бібліотечні фонди, заощадження Національного архівного фонду України	—
11	Малоцінні необоротні матеріальні активи	—
12	Тимчасові (нетитульні) споруди	5
13	Природні ресурси	—
14	Інвентарна тара	6
15	Предмети прокату	5
16	Довгострокові біологічні активи	7

Багато авторів зазначає, що амортизаційна політика є одним із ефективних інструментів активізації інвестиційної діяльності за рахунок якої розвинені країни формують до 70–80 % інвестицій.

На обсяг амортизаційних відрахувань впливає ряд факторів, які умовно класифікуються на дві групи. До першої групи відносяться фактори незалежні від підприємства, головними серед яких є законодавчо визначені норми амортизації, а також способи її визначення, інфляція. Другу групу представляють фактори залежні від підприємства і основними тут є такі: склад і вартість основних засобів що амортизуються, визначення терміну корисного використання, вибір методу амортизації.

Загалом схему впливу амортизації на відтворювальні процеси можна зобразити так: сума амортизаційних відрахувань – витрати підприємства – зменшення бази оподаткуванням – прибуток – можливість відтворення.

Таблиця 2.22

Методи нарахування амортизації основних засобів

Метод нарахування	Формула розрахунку річної суми амортизації
Прямолінійний	Ділення вартості, що амортизується, на строк корисного використання
Залишкова вартість	Добуток залишкової вартості на початок звітного року (або первісна вартість на дату початку нарахування амортизації) на річну норму амортизації. Річна норма амортизації (%) = $1 - \frac{\text{ліквідаційна вартість}}{\text{первісна вартість}}$ п - кількість років експлуатації.
Прискорене зменшення залишкової вартості (застосовується лише при нарахуванні амортизації до об'єктів основних засобів, що входять до груп 4 (машини та обладнання) та 5 (транспортні засоби))	Добуток залишкової вартості на початок звітного року (або первісна вартість на дату початку нарахування амортизації) на річну норму амортизації. Річна норма амортизації обчислюється відповідно до строку корисного використання і подвоюється.
Кумулятивний	Добуток вартості, що амортизується, на кумулятивний коефіцієнт. Кумулятивний коефіцієнт = відношення кількості років, що залишаються до кінця строку використання, до суми чисел років його корисного використання
Виробничий	Місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) на виробничу ставку. Виробнича ставка = відношення вартості, що амортизується, до загального обсягу продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів.

Для того щоб проаналізувати ефективність нормативно-правового регулювання амортизаційної політики слід визначити роль амортизаційних відрахувань у відтворювальних процесах у сільському господарстві. Для цього слід звернутися до даних офіційної статистики, які свідчать, що питома вага цих відрахувань у фінансуванні капітальних інвестицій протягом досліджуваного періоду складає в середньому 10,5 %.

Аналіз нормативно-правового забезпечення відтворення землі як фактора виробництва слід, на нашу думку, розпочати з охорони землі.

Підставою для правової охорони землі є Стаття 14 Конституції України де: «земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави» [146]. Загалом, під правовою охороною земель сільськогосподарського призначення слід розуміти їх захист від діяльності, наслідком якої може стати деградація, забруднення та зниженню родючості ґрунту. Врахування специфіки землі як фактора виробництва та умови життєдіяльності людей чинне нормативно-правове забезпечення дозволяє здійснювати її охорону та сприяти відтворенню саме земель сільськогосподарського призначення, складовою яких є ґрунти, які як природна субстанція можуть бути вилучені з поверхні землі і перенесені на інше місце, що призведе до зменшення екологічної та економічної цінності земельної ділянки.

Відтворення землі як фактору виробництва пов'язане з низкою проблем найважливішими серед яких є руйнування, підтоплення, забруднення, засолення, ерозія ґрунтів тощо. Тому важливого значення в даному випадку набувають нормативно-правові акти, які забезпечують ефективне використання земельних ресурсів та їх охорону.

Так Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» забезпечується регулювання, охорона, використання та відтворення природних в тому числі і земельних ресурсів [147]. Наявність даного законодавчого акту здійснює позитивний вплив на відтворювальні

процеси шляхом запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на земельні ресурси.

Закон України «Про державний земельний кадастр» [148] покликаний забезпечувати всією необхідною інформацією, яка стосується кількісного та якісного стану земель, форм власності тощо. Дана інформація є вкрай необхідною для системи заходів щодо охорони порушених земель та їхнього відтворення. Державний земельний кадастр є основним інформаційним засобом реалізації земельної політики держави націленої на її відтворення і використання, шляхом постійного моніторингу її стану.

Визначення правових, економічних та соціальних основ охорони земель з метою забезпечення їх відтворення, підвищення родючості та інших корисних властивостей землі, покликаний Закон України «Про охорону земель», в якому зазначено: «охорона земель сільськогосподарського призначення забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів, а також обмеження їх вилучення (викупу) для несільськогосподарських потреб. Захист земель сільськогосподарського призначення від ерозії, селів, підтоплення та інших видів деградації здійснюється на основі реалізації заходів, передбачених державними і регіональними програмами, відповідно до робочих проектів рекультивації, захисту земель від ерозії та іншої документації із землеустрою» [149]. Слід зазначити, що крім каральних даних Закон ст. 27 передбачає і заходи економічного стимулювання, за кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів, для тих землекористувачів, які за власні кошти здійснюють захист землі від ерозії, підвищують родючість ґрунтів, проводять меліорацію, рекультивацію, консервацію інші заходи, які мають загальнодержавне і регіональне значення. Для них, в залежності від виду робіт, законодавець передбачає надання податкових і кредитних пільг, звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу, можливість застосування прискореної амортизації основних засобів землеохоронного і природоохоронного призначення. Недоліком даного

законодавчого акту, на наш погляд є відсутність досконалого механізму відшкодування збитків завданих природному середовищу та відсутність конкретного цільового використання цих коштів – на відтворення порушених земель. Доповнює вищезгаданий законодавчий акт Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», який визначає основи правового державного контролю за використанням, охороною та відтворенням земель [150]. Загалом, основна мета правової охорони земель сільськогосподарського призначення полягає в її захисті від шкідливого антропогенного впливу, передбачає відновлення її продуктивних можливостей, а також відтворення ґрунтів і підвищення їх родючості. Основні завдання охорони земель передбачені у ст. 63 Земельного кодексу України і полягають у «збереженні та відтворенні земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель» [151].

Визначення правових засад проведення оцінки земель, яка є базою для оподаткування сільськогосподарських земель, визначенні орендної плати та інших платежів прописано в Законі України «Про оцінку земель» [152]. В публікаціях останніх років поширена думка про те, що: «Удосконалення нормативної грошової оцінки земель дозволить досягти соціальної справедливості в оплаті за використання земельних ресурсів» [153]. Адже плата за використання земельних ресурсів, за задумом законодавця, має стати джерелом коштів з фінансування заходів з охорони земель, раціонального її використання та підвищення родючості ґрунтів тощо. Забезпечення охорони ґрунтів шляхом проведення соціально-економічних та екологічних заходів цілком яких є забезпечення переходу на екологічнобезпечне землекористування покладено на Закон України «Про землеустрій» [154]. Головними завданнями землеустрою є: «складання проектів землекористувань новостворених сільськогосподарських підприємств; виконання роботи з інвентаризації земельних угідь, поновлення ґрунтових і геоботанічних обстежень території реформованих сільгоспідприємств; виявлення земель сільськогосподарського призначення, що використовуються нераціонально землевласниками та землекористувачами і вжиття заходів щодо їх перерозподілу; здійснення консолідації земель

резервного фонду та земель запасу в межах адміністративних районів з метою забезпечення ефективного їх використання шляхом передачі в оренду на конкурентних засадах; здійснення консервації деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь; складення проектів землеустрою з агроекологічним обґрунтуванням території новостворених сільськогосподарських підприємств; складення планів обмежень (сервітутів) використання земель; проведення розмежування земель з установленням меж територій з особливим режимом використання (природоохоронні, рекреаційні та заповідні)» [155].

Наступним кроком сприяння екологізації землекористування є Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Опіраючись на даний законодавчий ми можемо чітко визначити основне законодавство України, яким регулюється ведення органічного виробництва, а саме: «Конституція України, Земельний, Лісовий, Водний, Цивільний та Господарський кодекси України, закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про безпечність та якість харчових продуктів» інші нормативно-правові акти з регулювання суспільних відносин в цій сфері [156]. Також хочемо звернути увагу на загальні і спеціальні принципи органічного землеробства, які визначені даним Законом: «Загальні: добровільності, рівності прав суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, зберігання, перевезення та реалізацію органічної продукції (сировини), раціонального використання природних ресурсів, забезпечення їх належного використання та відтворення, відмови від використання генетично модифікованих організмів та продукції з них, відмови від використання хімічно синтезованих зовнішніх ресурсів, за винятком виключних випадків, встановлених Законом, довгострокового підтримання родючості ґрунту, використання живих організмів та методів механічного виробництва, забезпечення високого рівня біологічного розмаїття, використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей, рослинам, здоров'ю та благополуччю тварин. Спеціальні: забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів,

стійкості ґрунтів та біологічного розмаїття ґрунтів методами, які оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин для рослин, мінімізації використання невідновлювальних та зовнішніх ресурсів, переробки відходів та супутніх продуктів рослинного та тваринного походження для подальшого використання у виробництві продукції рослинного та тваринного походження, врахування місцевого або регіонального екологічного стану територій під час вибору категорії продукції для виробництва, охорони рослин за допомогою превентивних заходів, таких як вибір відповідних видів та сортів, стійких до хворіб та шкідників, сівозміни, механічних та фізичних методів та захист від природних ворогів (шкідників)» [156]. Ми підтримуємо думку про те, «що вищеназвані принципи слід доповнити наступними:

- 1) Підтримання екологічної безпеки природного ландшафту та сільськогосподарської екосистеми;
- 2) Недопущення надлишкової експлуатації та забруднення природних ресурсів;
- 3) Виробництво корисного та якісного продовольства;
- 4) Забезпечення відновлення екологічнобезпечного навколишнього простору;
- 5) Забезпечення ґрунту азотом за допомогою вирощування азотофіксуючих рослин;
- 6) Біологічний захист рослин;
- 7) Посів різних сортів рослин, що пристосовані до місцевих умов» [155].

Дані доповнення, на нашу думку, сприятимуть посиленню позицій даного закону в питаннях пов'язаних з регулюванням відтворювальних процесів у сільському господарстві.

Також хочемо зазначити той факт, що нормативно-правове регулювання дозволяє не лише захищати землі сільськогосподарського призначення, але й сприяти відновленню деградованих і забруднених земель шляхом їх консервації і рекультивації. Під консервацією слід розуміти: «припинення їх господарського використання на визначений термін та залуження або заліснення» [151]. До категорії земель, які підлягають консервації законодавство відносить:

«деградовані і малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я» [151]. Рекультивація порушених земель передбачає: «комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель» [151]. Як зазначає М. Фролов: «Рекультивація земель здійснюватиметься на ландшафтно-екологічних принципах, що передбачають оптимальне співвідношення різних напрямів відновлення порушених територій, створення високопродуктивних ценозів, підвищення і відтворенню родючості рекультивованих ґрунтів і запобігання негативному впливу техногенних утворень на довкілля» [157, с. 638].

Загалом, для поліпшення відтворення земель сільськогосподарського призначення необхідна комплексна програма, яка має ефективно поєднувати нормативно-правові чинники із екологічними, економічними, технологічними, організаційними, технічними та іншими чинниками, які сприятимуть радикальному поліпшенню охорони земель з максимально раціональним землевикористанням, під яким слід розуміти: «наукову обґрунтованість і найбільшу доцільність використання найціннішої категорії земель з одночасним дотриманням екологічних правил їхньої охорони» [158, с. 72]. Однак на даний час запровадження раціонального землекористування є неможливим через недостатнє правове регулювання нормативів оптимального співвідношення земельних угідь, які мають лише рекомендаційний характер та відсутність нормативів щодо меліоративного, механічного та інших навантажень [158, с. 34]. Крім того, відсутність дієвих механізмів для запобігання шкоді родючості ґрунтів також не забезпечує раціональності у сільськогосподарському землекористуванні. Таким чином, прерогативою нормативно-правового забезпечення відтворення землі має стати забезпечення раціональності землекористування.

Підсумовуючи вищесказане хочемо відзначити, що відтворювальні процеси у сільському господарстві, в тому числі і процеси пов'язані з відтворенням землі неможливі без належного нормативно-правового забезпечення, яке забезпечить в першу чергу охорону земель, яка в наш час неможлива без екологічного регулювання землевикористання, яке має унеможливити деградаційні процеси та безсистемне використання землі. Аналіз нормативно-правового забезпечення відтворення землі показав, що воно орієнтоване на жорстку регламентацію і покарання за неналежне використання земельних ресурсів. У той же час, на нашу думку, слід розширити і зробити більш вигіднішими мотиваційні (стимулюючі) правові норм, які б заохочували землекористувачів до самостійної імплементації їх у господарську практику.

Вплив нормативно-правового регулювання на відтворення робочої сили в сільському господарстві здійснюється опосередковано через вплив на соціальну, економічну, демографічну, культурну та політику зайнятості, шляхом регулювання процесів, пов'язаних із її формування, реалізацією і збереженням (див. рис. 2.15).

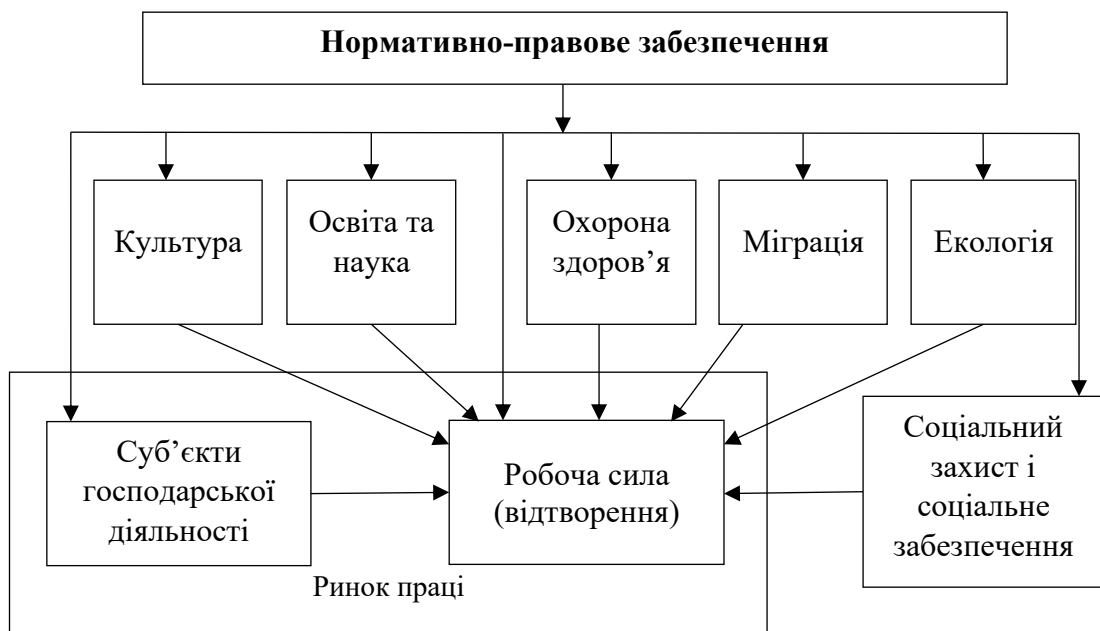

Рис. 2.15. Схема дії нормативно-правового забезпечення на відтворення робочої сили

У своєму дослідженні ми ототожнюємо поняття робочої сили», «людського капіталу», «трудового потенціалу», «трудових ресурсів». Наше переконання ґрунтується на тому, що: «в процесі створення економічних благ використовуються всі людські таланти, навички і вміння внаслідок чого відбувається ототожнення людини як соціальної істоти і людського фактору у виробництві [111, с. 284]. Отже, основою цих категорій є людина, яка згідно Конституції України визнана найвищою соціальною цінністю і яка має право на освіту, охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування та працю [146]. Це підтверджується і у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» сформованої урядом на підставі Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25.09.2015 р. № 70/1, яка встановлює стандарти людського розвитку до 2030 року, де до пріоритетних цілей відносять подолання бідності, забезпечення якісної освіти, гідної праці, міцного здоров'я та благополуччя [159].

Визначення, аналіз і осмислення нормативно-правового забезпечення робочої сили є передумовою успішного її функціонування, розвитку та відтворення. Адже воно має орієнтуватися на збільшення кількості і якості робочої сили через: підвищення життєвого рівня життя населення, потреби ринку праці у спеціалістах певних категорій, орієнтацію освіти на потреби галузі, покращення стану здоров'я та збільшення вартості робочої сили загалом.

Вагомий вплив на якість відтворення робочої сили здійснює освіта, нормативно-правове регулювання якої представлено Законами України «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про професійно-технічну освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про освіту дорослих», який знаходиться на стадії обговорення. Наведене вище законодавство має на меті наблизити навчальний процес до потреб ринку праці з максимальним врахуванням запитів роботодавців як в загальному по країні так і по кожному регіоні зокрема. Крім того, реалізуються нові моделі підготовки спеціалістів, з максимальним залученням коштів роботодавців, які в даному випадку виступають основними замовниками. Інтеграція вітчизняного наукового простору у світовий науковий простір з урахуванням національних інтересів

покладено на Національну раду України з питань розвитку науки і технологій, створення якої регламентовано Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» і має сприяти розвитку системи залучення і підготовки робочої сили до науково-технічної діяльності. Станом на сьогодні ми підтримуємо думку науковців, які вважають, що зв'язок освіти і ринку праці можна охарактеризувати наступним чином: «відсутність гнучкої системи визначення кваліфікації, а також ефемерний зв'язок ВНЗ із потенційними роботодавцями для своїх випускників» [160]. Така ситуація стала можливою за рахунок того, що не була врахована сама специфіка освіти. Адже, загальновідомим є той факт, що результати освітнього процесу мають відкладений характер, внаслідок чого започатковані освітні програми і напрями значною мірою повинні орієнтуватися на не до кінця визначені перспективні потреби в робочій, яка знаходиться в стадії формування. Таким чином: «напрями розвитку системи освіти не можуть визначатися всередині самої системи, орієнтованої на самовідтворення, а не на забезпечення потреб економіки» [161].

Забезпечення прав людини в сфері охорони здоров'я, а саме: права на життя, права на охорону здоров'я, права на медичну допомогу, права на інформацію про стан свого здоров'я, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [162]. Здоров'я людини – це визначальна складова робочої сили і тому важливий вплив на її відтворення та забезпечення активного трудового періоду має нормативно-правове забезпечення сфери охорони здоров'я вагому роль серед якого відводиться Законом України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» [163], «Про підвищення доступності та якості обслуговування у сільській місцевості» [164], Постановам КМУ «Про утворення Національної служби здоров'я України» [165] та «Про деякі питання електронної системи охорони здоров'я» [166] тощо. Загалом, вищеназваним законодавством визначено правові, організаційні, економічні та соціальні основи забезпечення охорони здоров'я. Крім того, на наш погляд, вдалося врегулювати суспільні відносини сфери охорони здоров'я, що в подальшому стане однією із основ забезпечення гармонійного розвитку людини,

підвисить її працездатність і довголіття, мінімізує вплив шкідливих для здоров'я факторів тощо.

Також, прийняте законодавство у цій сфері стало підґрунтям для запровадження медичної реформи, яка покращила доступність і якість медичних послуг в тому числі і на селі та стала базою для підвищення доходу сімейних лікарів.

Чільне місце серед нормативно-правового забезпечення займає Закон України «Про охорону праці» [167], який має істотний вплив на: ліквідацію робочих місць з наявними шкідливими та небезпечними умовами праці, зменшення випадків травматизму та професійних захворювань на виробництві. Крім того, даним законодавчим актом передбачається організація і проведення різноманітних лікувально-профілактичних заходів, націлених на запобігання негативним явищам, які мають негативний вплив на відтворення робочої сили.

Суттєвий вплив на відтворення робочої сили здійснює державна політика зайнятості населення – шляхом мотивації створення робочих місць, регулюванням міграційних і імміграційних процесів. Нормативно-правовою базою в даному випадку є Кодекс законів про працю, яким на законодавчому рівні закріплені гарантії населення щодо зайнятості, а саме : «вільного вибору виду діяльності, безоплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи та працевлаштування з урахуванням суспільних потреб, відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти; надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам; безоплатне навчання безробітних нових професій; перепідготовку у навчальних закладах або у системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії» [168].

Виходячи із Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики, підвищення життєвого рівня життя і добробуту населення мало б бути основною метою економічного і соціального розвитку країни, реалізація якої неможлива без повної зайнятості населення. Крім того, у відповідності до Закону України «Про основи національної безпеки України», однією із основних її цілей є зміцнення трудового потенціалу країни [169].

Таким чином нормативно-правове забезпечення відтворення робочої сили у вітчизняній економіці охоплює широке коло законодавчих актів, які прямо або опосередковано впливають на кількісне і якісне відтворення робочої сили. На наш погляд, основною невирішеною проблемою сьогодення є декларативність окремих нормативно-правових актів визвана низьким фінансовим забезпеченням планів дій, націлених на розширене відтворення робочої сили та її інтеграції у міжнародний ринок праці. Вирішення даних проблем сприятиме активізації відтворювальних процесів, пов'язаних із робочою силою в сільському господарстві.

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи результати аналітичного дослідження відтворювальних процесів у сільському господарстві можемо зробити наступні висновки:

1. Процес відтворення землі як фактора виробництва полягає у розробці заходів щодо зниження кислотності і засоленості ґрунту, проведення робіт по меліорації земель, застосування органічних і мінеральних добрив. Необхідність постійної турботи про підвищення родючості землі та її раціонального використання викликано обмеженістю оброблюваної площі сільськогосподарських земель, які використовуються для виробництва продукції сільського господарства і задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування. Стан землі, як фактора виробництва свідчить, що вихід продукції з “одиниці ріллі і сільськогосподарських угідь” в останні роки зростає. У той же час земельний потенціал знижується (як кількісно, так і якісно). З цією метою необхідні заходи, спрямовані на збереження земельних ресурсів в аграрному виробництві, недопущення перепрофілювання сільськогосподарських угідь, підвищення ефективності їх використання з урахуванням перспективи їх затребуваності в найближчій і середньостроковій перспективі.

2. Робоча сила в сільському господарстві формується під впливом комплексу чинників, серед яких визначальними є демографічний і економічний. Основним джерелом формування робочої сили є населення в працездатному віці,

а також особи старше працездатного віку які зайняті в економіці. Параметри зайнятості населення залежать від чисельності робочої сили і її динаміки. Разом з тим на чисельність зайнятого населення, крім демографічного чинника, сильно впливає соціально-економічний розвиток країни – обсяг ВВП і його динаміка, рівень продуктивності праці, номінальна нарахована середньомісячна і реальна заробітна плата, обсяг інвестованих в основний капітал коштів тощо.

3. Відтворення основного капіталу в сільському пов'язане як із загальними особливостями сільського господарства так і з внутрішньогалузевими відмінностями у відтворенні основних засобів рослинництва і тваринництва. Зниження і прискорення швидкості обороту основних засобів у рослинництві залежить від фондоозброєності виробництва і тривалості вегетаційного періоду сільськогосподарських культур. Щодо відтворення основних засобів у тваринництві то воно протікає більш рівномірно і безперервно, оскільки дана галузь менш схильна до сезонних коливань, і потреба у використанні засобів зберігається незмінно протягом всього виробничого циклу.

4. Особливості фінансування відтворювальних процесів у сільському господарстві впливають зі специфіки виробничої діяльності в даній галузі, яка впливає на кінцевий фінансовий результат діяльності підприємств сільського господарства, а, отже, і на фінансування відтворювальних процесів. Загалом структура джерел фінансування сільськогосподарських підприємств у вітчизняній економіці виглядає наступним чином: від 80 до 92 % складають власні кошти і відповідно від 20 до 8 % – залучені. Прибуток є найважливішим власним джерелом фінансування відтворювальних процесів, а банківський кредит – залученим.

5. Нормативно-правове забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві – це наявні у вітчизняній економіці правові механізми, які утворюють юридичну основу, необхідну для здійснення процесу відтворення, які прямо або опосередковано впливати на відтворювальні процеси. Основною невирішеною проблемою сьогодення є декларативність окремих нормативно-правових актів визвана низьким фінансовим забезпеченням планів дій, націлених

на розширене відтворення факторів виробництва. Вирішення даної проблеми сприятиме активізації відтворювальних процесів, пов'язаних із їх нормативно-правовим забезпеченням.

Список використаних джерел до розділу 2

89. Виклюк М.І., Кундицький О.О., Герасим П.М. Інструментарій підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві України в умовах війни. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Випуск 2 (35). 2022. С. 56-62.

90. Senyshyn, O.S., Kundytskyj O.O., Zamroz M.V., Kutsyk P.O., Vasyunyk T.I. State regulation of fixed capital reproduction in Ukraine using taxonomic analysis methodology. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, Vol. 43, No. 1. 2021, P. 38-51. URL : <http://orcid.org/0000-0002-5089-2591>. (Дата звернення: 23.08.2022).

91. Сільське господарство України за 2021 рік : статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 222 с.

92. Дані ОЕСР. URL : <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku>. (Дата звернення: 14.09.2022).

93. Вільхова Т.В., Мельник Л.Ю. Продуктивне використання та відновлення родючості земель аграрних підприємств. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2013. № 2(32). С. 186-189.

94. Hutorov A. O. Strategic Management of the Agrarian Sector of Economy based on the Analysis of Value Chains. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering / A.O. Hutorov, Y.O. Lupenko, O.A. Yermolenko, O.V. Dorokhov. Vol. 11 (60) No. 2. 2018. P. 101-114 URL: http://webbut.unitbv.ro/BU2018/Series%20II/2018/BULETIN%20I/09_Hutorov.pdf.

95. Кундицький О.О., Башнянин Г.І., Москва М.Г. Ринок земельних ресурсів в Україні: регіональний аспект. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. 265 с.

96. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. М. : Политиздат, 1961. 2-е. изд. Т. 23, ч. 2. 918 с.

97. Senyshyn O.S. Regulation of fixed capital reproduction in Ukraine using taxonomic analysis methodology. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством: [Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції] (м. Полтава, 31 березня 2021 р.). Полтава: ПДАА, 2021. Ч.2. С. 235-238.

98. Аубакиров Я.А. Национальная экономика: теоретико-методологические и практические проблемы развития: сб. научных трудов. Алматы: Триумф, 2009. 408 с.

99. Робоча сила України 2021: Статистичний збірник. Державна служба статистики України : Київ, 2022. 323 с.

100. Економіка підприємства : підручник / [Г.О. Швиданенко, В.Г. Васильков, Н.П. Гончарова та ін.]. К. : КНЕУ, 2009. 598 с.

101. Фаминский И. П. Внешнеэкономический толковый словарь / под ред. И.П. Фаминского. Москва : ИНФРА-М. 512 с.

102. Ватаманюк З.І., Панчишин С.М., Реверчук С.К. Економічна теорія : макро - і мікроекономіка. Львів, 2001. 606 с.

103. Hutorov A. O., Hutorova O O., Lupenko Yu. O., Yermolenko O. A., Voronko-Nevidnycha T. V. Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy. *Espacios*. 2019. Vol. 40. No. 7. P. 19. URL : <http://www.revistaespacios.com/a19v40n07/a19v40n07p19.pdf>

104. Світовий О. М. Основні чинники формування виробничих витрат у рослинництві в ринкових умовах. *Вісник Сумського НАУ*. 2007. № 6–7 (26–27). С. 302–306.

105. Зальцман В. Экономика и сельское хозяйство Украины. *Нивы России*. № 4 (181). URL : <http://svetich.info/publikacii/opyt-mirovogo-zemledelija-yeconomika-i-selskoe-hozjaistvo-ukrainy.html>. (Дата звернення: 09.04.2022).

106. Загальна економічна теорія : підручник у 2-х ч. / за заг. ред. І. В. Буян, В. М. Ковальчук. Тернопіль : NeCS, 1998. 375 с.

107. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL : <https://agro.me.gov.ua>. (Дата звернення: 02.11.2022).

108. Кундицький О.О. Фінансовий менеджмент. Львів: «Новий Світ - 2000» 2014. 288 с.
109. Василюк О.Д. Теорія фінансів. Київ : НІОС, 2000. 416 с.
110. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха. Москва : Прогрес, 1992. Вып. № 3.152 с.
111. Кундицький О.О. Регулювання фінансової бази відтворення факторів виробництва : монографія. Львів : Тріада плюс, 2011. 552 с.
112. AGRICULTURAL GAME : Can one of the Ukrainian banks feed on agrarians with cheap loans in 2018. *Agroday*. 2018. URL : <https://agroday.com.ua/2018/02/26/agrarna-gra-chy-zmozhe-htos-iz-ukrayinskyh-bankivnagoduvaty-agrariyiv-deshevymy-kredytamy-u-2018-rotsi> (Accessed 2 December 2018).
113. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.com.ua>. (Дата звернення: 12.06.2022).
114. Артеменко Д.А. Проблеми та перспективи банківського кредитування сільськогосподарського підприємництва. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8070> (Дата звернення: 02.11.2021).
115. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data> (Дата звернення: 23.09.2022).
116. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів: схвалений Кабінетом міністрів України від 29. 04. 2015 р. № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-п#Text>. (Дата звернення 19.06.2021).
117. Мировой рынок лизинга в 2012 году URL : http://raexpert.kz/researches/leasing_results_2012/part_1/. (Дата звернення 04.06.2022).
118. Васильчак С.В., Жидяк О.Р., Жидяк О.Р. Кредитні інструменти розвитку лізингу та ризику в аграрних підприємствах. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 6. С. 119-121.

119. Лемішко О.О. Лізингові механізми відтворення капіталу в аграрному секторі економіки України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 192-197.

120. Лозінська К.В. Лізинг як інструмент інвестування аграріїв. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN>. (Дата звернення 21.12.2021).

121. Базавлук А. Застосування фінансового механізму для оновлення основного капіталу залізничного транспорту України. *Світ фінансів*. 2012. Випуск 3. С. 122-133.

122. Бадзим О.С. Удосконалення функціонування ринку лізингових послуг. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 182–190.

123. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній та лізингодавців у 2012-2019 рр. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia%20pro%20stan%20i%20rozvytok%20finansovykh%20kompanii%20lizynhodavtsiv%20ta%20lombardiv%20Ukrainy.html>. (Дата звернення 08.11.2020).

124. Андрійчук В., Радіоненко О. Методологічні і методичні засади обґрунтування параметрів угоди фінансового лізингу в аграрному секторі. *Економіка України*. 2002. № 10. С. 56–64.

125. Внукова Н.М., Бадзин О.С. Оцінка можливостей розвитку фінансового лізингу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 9. С. 49–58.

126. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5» URL : minagro.com.ua. (Дата звернення 23.08.2022).

127. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL : <https://agro.me.gov.ua>. (Дата звернення 30.07.2022).

128. Портал Української аграрної конфедерації. URL : <http://agroconf.org> (Дата звернення 20.03.2021).

129. Національна академія аграрних наук України. URL : <http://naas.gov.ua/slide/naan-potreba-s-lskogo-gospodarstva-v-nvestits-yakh-prinaymn-75-mlrd-grn-na-r-k/> (Дата звернення 20.03.2021).

130. Данилів Б.В. Амортизаційна політика в сільському господарстві: вплив на відтворення основних засобів. *Економіка АПК*. 2007. № 6. С. 25-32.

131. Данилів Б.В. Амортизаційна політика в сільському господарстві: вплив на відтворення основних засобів. *Економіка АПК*. 2007. № 6. С. 25-32.

132. Старицький Т.М. Комплексна оцінка процесу відтворення основних засобів. *Агроінком*. 2004. № 7,8. С. 53–56.

133. Тищенко С.В. Підвищення ролі амортизації у відтворенні основного капіталу аграрного сектору. *Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва в регіоні. Збірник Вінницького національного аграрного університету*. 2009. Випуск 5. С. 107-111.

134. Погоріла І.І. Амортизаційна політика та її вплив на відтворення основних фондів підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 8. С. 17-19.

135. Senyshyn O.S., Kundytskyj O.O., Zlydnyk M.I. Concept of product competitiveness management system and principal scientific approaches to its understanding. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development: scientific journal*. Issue 11(2). Lithuania: Vytautas Magnus University, 2020. № 42 (2). P. 157–170. URL : <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/957>.

136. Кундицький О.О. Вплив амортизаційної політики на відтворення фінансових ресурсів в економіці України. *Формування ринкової економіки. Наук. зб.* Вип. 14. Львів. 2004. С.181-189.

137. Основні засоби : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 : затверджене наказом Мінфіну України від 27.04.2000 р. № 92.

138. Щодо нарахування амортизації основних засобів на підприємстві : Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів № 561: затверджені наказом Мінфіну України від 30.09.2003 р. № 561.

139. Щодо коригування фінансового результату до оподаткування на різниці, що виникають при нарахуванні амортизації основних засобів : Лист ДФС України від 18.07.2016 р. № 15391.

140. Щодо амортизації малоцінних необоротних матеріальних активів : Лист ДФС України від 28.10.2016 р. № 23357.

141. Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємств : Наказ Мінфіну України від 20.10.2015 р. № 897.

142. Могилова М.М. Оптимізація методів та норм амортизації основних засобів сільського господарства : зб. наук. праць. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 3. С. 55–62.

143. Основні засоби: як визначити строк корисного використання. *Уайт Консалтинг*. URL : <https://tax-ifrs.com.ua/archives/929>. (Дата звернення 18.06.2021).

144. Занько Б. Амортизація основних засобів. Вісник Офіційно про податки. 2017. № 41 (945). URL : <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006196-amortizatsiya-osnovnikh-zasobiv>. (Дата звернення 11.03.2021).

145. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#Text> (Дата звернення 18.03.2021).

146. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

147. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-12 від 25.06.1991 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page>. (Дата звернення 10.04.2021).

148. Про державний земельний кадастр : Закон України № 3613-6 від 07.07.2011 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>. (Дата звернення 23.05.2021).

149. Про охорону земель : Закон України № 962-IV від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. (Дата звернення 23.01.2022).

150. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України № 963-IV від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/963-15>. (Дата звернення 03.02.2022).

151. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27. URL : <http://www.leschishin.org/le>. (Дата звернення 11.02.2022).

152. Про оцінку земель : Закон України від №1378-IV 11.12.2003 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>. (Дата звернення 27.02.2022).

153. Якушова К.В. Нормативно-правове забезпечення екологобезпечного використання землі в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_60. (Дата звернення 27.02.2022).

154. Про землеустрій : Закон України № 858-15 від 22.05.2003 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/858-15>. (Дата звернення 12.02.2022).

155. Якушова К.В. Нормативно-правове забезпечення екологобезпечного використання землі в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_60. (Дата звернення 07.0.2022).

156. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України №425-VII від 03.09.2013 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18/page>. (Дата звернення 07.0.2022).

157. Фролов М.О. Завдання, зміст і порядок охорони земель. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар. К. : Ін Юре, 2007. С. 631–659.

158. Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України : наук.-навч. посіб. / за ред. Н.І. Титової. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.

159. Цілі Сталого Розвитку: Україна : Національна доповідь. 2017. URL : <https://bit.ly/2FF5xYR>. (Дата звернення 11.03.2022).

160. Кириченко І. Битва за професіоналізм. *Дзеркало тижня*. 2012. № 33 URL : http://dt.ua/SOCIETY/bitva_za_profesionalizm-109104.html (Дата звернення 22.03.2022).

161. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Колективна аналітична доповідь. Центр Разумкова. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (Дата звернення 17.03.2022).

162. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43515> (Дата звернення 04.03.2022).

163. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (Дата звернення 21.03.2022).

164. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості : Закон України від 14.11.2017 № 2206-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>. (Дата звернення 05.04.2022).

165. Про утворення Національної служби здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів від 27 грудня 2017 р. № 1101. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF> (Дата звернення 19.04.2022).

166. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів від 25 квітня 2018 р. № 411. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-%D0%BF> (Дата звернення 22.04.2022).

167. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 №2694-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (Дата звернення 28.04.2022).

168. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 №322-VII//ВВР, 1971. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (Дата звернення 30.04.2022).

169. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. (Дата звернення 12.05.2022).

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

3.1. Зарубіжний досвід державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві та можливості його використання в Україні

Країни з розвинутою аграрною економікою значну увагу приділяють підтримці сільського господарства, що є невід'ємною частиною регулювання відтворювальних процесів і пріоритетним напрямом економічної політики держави в цілому. Як показує досвід, це дає можливість не лише забезпечувати продовольством власне населення країни, але і експортувати сільгосппродукцію та продукти харчування, не погіршуючи при цьому продовольчу безпеку держави. Хоча у даному випадку слід зазначити, що для розвинених країн не існує такої проблеми як продовольча безпека. Вони як надавали, так і продовжують надавати значну підтримку сільськогосподарським товаровиробникам, масштаби якої напряму залежать від рівня доходів країни [170, с. 180]. Так, наприклад, у США її розмір становить біля 1 %, в країнах ЄС – 1,3 %, Японії – 1,4 % ВВП [171, с. 18].

Загалом державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві орієнтоване на його підтримку і це пов'язано з тим, що в економічно розвинених країнах дана галузь розглядається як система, що не здатна до саморегулювання, а засоби, що виділяються на її підтримку – як компенсація втрат галузі в умовах нестабільності ринку. Світовий досвід розвитку сільського господарства в два останні десятиліття свідчить про зростання ролі держави в регулюванні відтворювальних процесів у сільському господарстві, спрямованих на збереження екології, закріплення населення в місцях свого історичного проживання тощо. Для підтвердження своїх слів наведемо досвід США, де розмір державної підтримки за останні роки зріс у три рази. Крім того, досвід показує, що саме активне державне втручання в аграрний

сектор економіки дозволило США в роки «Великої депресії» значною мірою стабілізувати ситуацію і здолати аграрну кризу.

Механізм державного регулювання сільськогосподарського виробництва спочатку включав заходи по підтримці паритету цін, а з 1970 р. був розширений за рахунок:

- прямих компенсаційних виплати сільськогосподарським товаровиробникам, що здійснюються в певній величині процентних відрахувань від об'єму виручки реалізованої сільськогосподарської продукції;

- встановлення мінімальної гарантованої ціни на продукцію сільського господарства;

- систему заходів регулювання пропозицій продукції сільського господарства на ринку, залежно від змін площ ріллі, яка відводиться для виробництва.

Урядові виплати по вищезгаданих напрямках складали від 1 до 10 % виручки від сільськогосподарської продукції і діяли з 1993 по 1995 рр. забезпечивши тим самим США світове лідерство в галузі сільського господарства за допомогою використання експортно-орієнтованого походу, оснований на субсидуванні експорту. Продумана державна політика стала причиною того, що на початку 21 століття США є найбільшим світовим його експортером продовольства, і це притому, що в аграрному виробництві працює всього 1% населення країни [172].

Сьогодні проблема пошуку ефективних форм підтримки відтворювальних процесів сільського господарства вимагає аналізу світового досвіду. Аналіз наукового доробку з даної тематики дозволяє нам стверджувати, що державне регулювання відтворювальних процесів за кордоном є складовою державного регулювання сільського господарства загалом, яке включає систему інструментів дії на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві і міжгосподарські відносини (див. рис. 3.1).

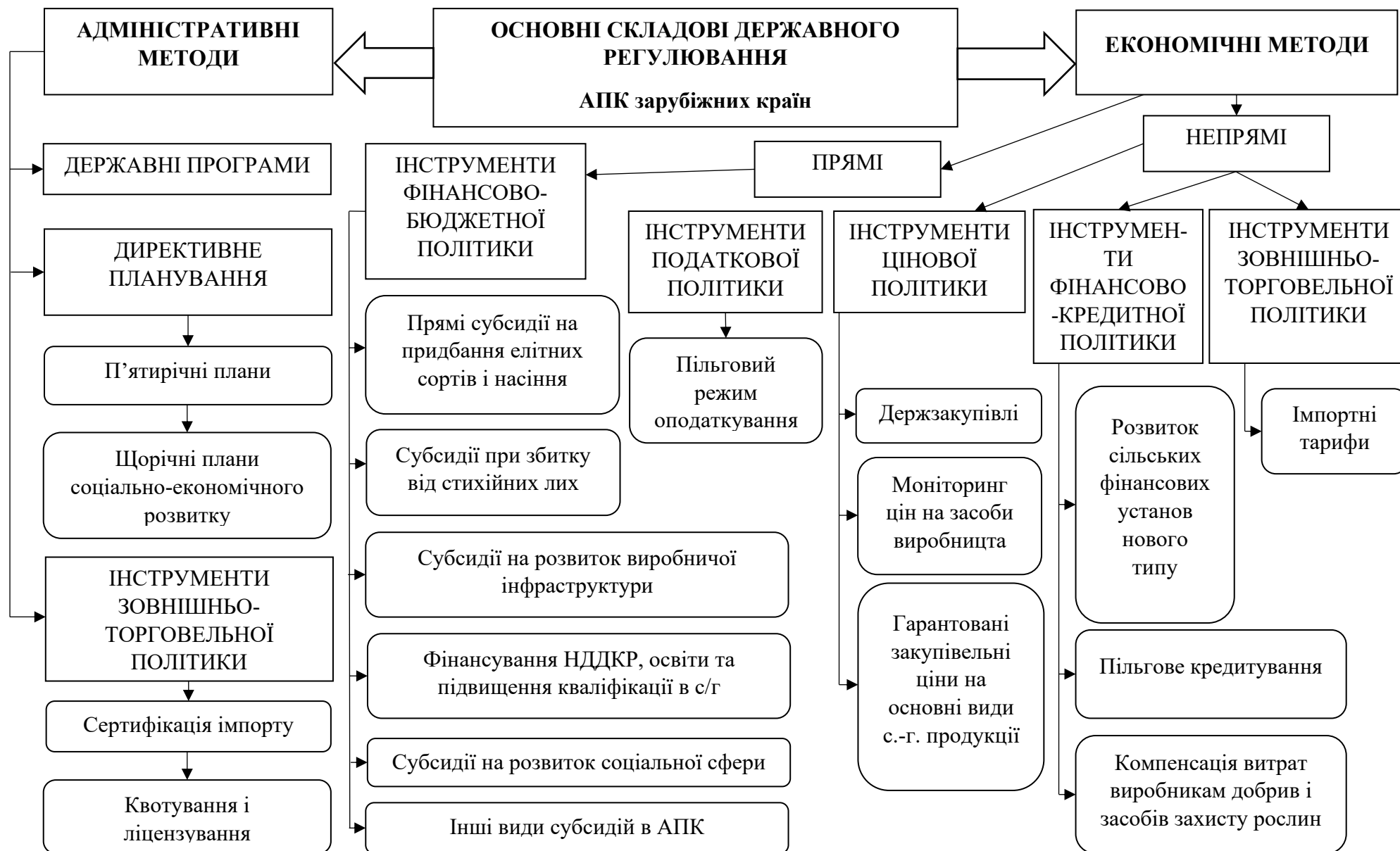

Рис. 3.1. Сучасна система державного регулювання в зарубіжних країнах [власна розробка автора]

Найважливішою функцією держави у даному випадку є вдосконалення законодавства, розробка і реалізація державних програм, а також прямих і непрямих дотацій, які впливають на відтворювальні процеси, шляхом збільшення доходів сільгоспвиробників, що покращить їх відтворювальні можливості, або шляхом створення державою сприятливого нормативно-правового забезпечення. Наприклад, основною ідеєю прийняття нового законодавства у сфері підтримки фермерів в США під назвою «Програма переходу до ринку в сільському господарстві», яке встановлює щорічні фіксовані виплати сільськогосподарським виробникам, поступово скорочуючи їх протягом семирічного періоду, зберігаючи при цьому принцип регулювання цін є не підтримка виробництва, а підтримка доходів фермерів» [173]. Таким чином, відтворювальні процеси у сільському господарстві значною мірою залежать від використовуваного інструментарію і відповідно його впливу на фінансове, інституційне та нормативно-правове забезпечення відтворювальних процесів. Тому все що стосується цих аспектів державного регулювання в зарубіжних країнах представляє для нас науковий інтерес і буде предметом дослідження даного параграфа.

Характерною особливістю державного регулювання країн з розвинутою ринковою економікою є те, що на підтримку сільського господарства виділяється значна частина бюджетних коштів, що суттєво впливає на доходи фермерів. Так, частка доходу фермера, яка формується за рахунок державних джерел на початку 2000-х років в країнах ЄС складала 38 %, Фінляндії – 72 %, Японії – 72 %, в США – 27-40 %. [174, с. 8]. Основними формами підтримки доходів сільгоспвиробників в США є програми прямих платежів виробникам, антициклічних платежів, позики ринкової допомоги, позики відсутніх платежів, цінової підтримки молочного сектора, консервації земель, а також пільгового страхування в сільському господарстві. Програмами страхування, яких налічується понад 20, охоплено понад 60 % посівних площ [171].

Бюджетні трансферти сільському господарству, збільшуючи доходи сільгоспвиробника, не здійснюють безпосереднього впливу на ринкові ціни.

Трансферти можуть бути розділені на дві групи: платежі, пов'язані з обсягом виробництва, і платежі, що скорочують витрати виробника. Це дотації, субсидування окремих видів витрат, державні капіталовкладення, вкладення в інфраструктуру і т.д. Для прикладу, суми дотацій і компенсацій з урахуванням інфляції до ціни реалізації можуть складати: в Швейцарії 82 %, Норвегії – 75 %, Японії – 74 %, Австрії – 44 %, а відношення дотацій до витрат на сільськогосподарське виробництво в країнах ЄС складає 46 %, Канаді – 43 %, Швеції – 53 % [175, с. 714]. Щодо вартості виробленої товарної продукції фермерськими господарствами, субсидії досягли: в країнах ЄС – 50 %, Японії і Фінляндії – 70 %. США на одиницю продукції виробленої у сільському господарстві вкладає засобів на 30 % більше в порівнянні з іншими галузями економіки [176, с. 28].

Одним із найбільш вдалих у даному випадку прикладів є досвід Канади, яка за допомогою інструментів фінансово-бюджетної політики пріоритетом своєї аграрної політики оголосила захист доходів сільгоспвиробників, за нестабільних ринків збуту або несприятливих погодних умов. З цією ціллю на початку 21 століття було започатковано трьохлітній проект, метою якого було реалізувати три державні програми: страхування вражаю, резервування коштів для стабілізації доходів фермерів і безпосередній захист доходів фермерів [177, с. 75]. Для реалізації поставлених задач уряд Канади виділив 7981 млн. канадських доларів у вигляді прямих і безпосередніх субсидій федеральних і провінційних міністерств сільського господарства. Загалом частка коштів, яка виділяється з державного бюджету на підтримку сільського господарства складає 35 %. У межах програми забезпечення безпеки сільськогосподарського виробництва значні кошти виділяються на відтворення земельних ресурсів, а саме рекультивацію земель тощо.

Цікавим, з точки зору продовження даної тематики є досвід Китаю, де до 2004 р. уряд направляв зернові субсидії державним зерноторгівельним організаціям для закупівлі зерна у селян за фіксованими цінами. Проте зерноторгівельні компанії часто затримували розрахунки з постачальниками,

зберігали зерно в неякісно обладнаних складських приміщеннях, внаслідок чого виробництво скорочувалося, а селянські доходи знижувалися. Оголосивши цей захід неефективній, з 2004 р. уряд прийняв рішення про пряме субсидування виробників зерна. Ставка субсидування склала близько 18 дол. на гектар ріллі. Незважаючи на те що в перерахунку на сімейне господарство субсидія склала всього 9 дол., це дозволило призупинити зниження валових зборів зерна і підвищити доходи селян.

Доходи сільгоспвиробника забезпечуються також за рахунок підтримки загального сервісу, тобто державного фінансування наукових досліджень і розробок в агропромисловому комплексі, змісту спеціалізованих освітніх установ, сільськогосподарських інспекцій, інших елементів інфраструктури сільського господарства, маркетингу, а також реклами сільськогосподарської продукції.

Наведений вище досвід підтримки сільськогосподарського виробництва міг би бути використаний і нашою державою. Вживані підходи дозволять знижувати ціни на продовольчих ринках, зберігаючи при цьому адресну підтримку сільгоспвиробникам, що збільшуватиме їх доходи і одночасно зростатимуть можливості щодо відтворювальних процесів.

Одне із важливих місць в підтримці доходів сільського господарства розвинених країн світу традиційно займають різні механізми регулювання цін на сільськогосподарську продукцію. Їх суть полягає у встановленні верхніх і нижніх меж коливання ціни і умовної ціни, яку намагається підтримувати держава. Надалі відбувається скупка або продаж продукції в цілях товарної інтервенції і підтримки бажаного рівня цін. Особливістю тут є то, що такий механізм діє для продукції з тривалим терміном зберігання. Наприклад, в США цінове регулювання на ринку сільськогосподарської продукції здійснюється на основі двох видів цін.

1. Цільових, що поширюються на найбільш важливі види сільськогосподарської продукції. Ці ціни забезпечують мінімальний рівень доходу для самофінансування розширеного відтворення виробників із

середнім і низьким рівнями витрат. У разі реалізації сільськогосподарської продукції за цінами, нижчими від цільових, виробник отримує різницю, що компенсує зниження його доходів внаслідок падіння ринкових цін.

2. Заставних, за якими сільгоспвиробники здають в товарно-кредитну корпорацію (ТКК) під заставу всю продукцію в разі, якщо ринкові ціни складаються нижче заставних. Якщо протягом дев'яти місяців закладена продукція не викуплена виробником, вона переходить у власність ТКК, а сільгоспвиробник отримує за неї грошову компенсацію за заставною ціною за вирахуванням витрат на зберігання. По суті, заставна ціна являє собою гарантований мінімум цін на сільськогосподарську продукцію, яка надає виробнику можливість отримання доходу внаслідок різниці між заставної ставкою і ринковою ціною. У країнах ЄС функцію мінімальних цін виконують державні закупівельні ціни («ціни втручання»). За цим, заздалегідь фіксованими цінами, сільськогосподарську продукцію закупають державні організації. Крім того, на досить високому рівні встановлюються цільові ціни, що гарантують середнім і великим за розмірами виробництва господарствам, певний рівень доходу. Істотний вплив на доходи сільгоспвиробників надає десяти відсоткова диференціація цільових цін по місяцях господарського року з метою компенсації витрат на зберігання нереалізованої продукції.

Підтримка державою високих цін на сільськогосподарську продукцію сприяє стабілізації ринків, регулюванню об'ємів і структури виробництва. Політика підтримки цін є одним з каналів соціальної допомоги селу. Зарубіжний досвід показує, що в ціну, підтримувану державою, закладається певний рівень особистого споживання фермера і його сім'ї, який має бути не нижчий споживання в інших галузях економіки. Таким чином, цінове державне регулювання підтримує дохід фермера на належному рівні, забезпечуючи тим самим можливість проведення відтворювальних процесів.

Державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в США і в країнах ЄС впродовж тривалого часу сприяє прискореному зростанню виробництва, яке не можливе без розширеного відтворення. Проте, окрім цін,

в західних країнах для підтримання доходу фермерів усе більш широко використовують механізм прямих платежів, надбавок, не пов'язаних з ціною або кількістю продукції. Вони виплачуються на члена сім'ї, на гектар посіву, на голову худоби і в цілому на господарство.

Важливим в системі державного регулювання економіки і підтримки доходів фермерів є функціонування сільськогосподарського кредиту, в тому числі і пільгового. Специфічні галузеві особливості сільського господарства зумовлюють необхідність особливого підходу до кредитного забезпечення галузі. При відсутності державної кредитної підтримки галузі, банківський капітал перемістився б в інші, більш рентабельні сфери.

У Німеччині центральним сільськогосподарським банком є сільськогосподарський рентний банк, що кредитує сільське господарство і харчову промисловість. Кредити сільгоспвиробникам надаються на пільгових умовах, оскільки банк підпадає під дію законодавства про кооперативи, що передбачає пільгове оподаткування. Однак ставка відсотка по кредитах досить сильно варіюється і може бути змінена в період дії кредитного договору.

В середньому процентна ставка по сільськогосподарському кредиту в Німеччині становить 7,3 % річних. Також передбачений договір страхування комерційного кредиту, що надається для придбання засобів виробництва (страховий тариф становить близько 0,4 %) [178, с. 165].

При всьому різноманітті бюджетної підтримки сільського господарства за кордоном широко розвинена і система сільськогосподарського кредиту. У Німеччині існує система допомоги початківцям фермерам, яка включає, крім безоплатних посібників, позику до 200 тис. євро (під 5 % річних) або громадський позику до 120 тис.євро для цілей будівництва (під 1,5 % річних). Також передбачений договір страхування комерційного кредиту, що надається для придбання засобів виробництва (страховий тариф становить близько 0,4 %).

У Франції центральне місце в системі кредитного забезпечення сільського господарства відіграє банк «Креді агріль». Механізм дії

пільгових кредитів для АПК заснований на принципі боніфікації – державного погашення банку різниці між договірною процентною ставкою і ставкою пільгової позички, наданої фермеру.

Особливе місце в системі інвестиційного кредитування займають кредити на освоєння техніки і передових технологій. Так, у Франції кредитуванням на придбання техніки займається один з найбільших банків «Кредит Агріколь», який видає до 70% позик на ці цілі. Для прискорення процесу модернізації сільського господарства і забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва урядом перед-дивляться спеціальні пільгові кредити. Так, процентна ставка за цими кредитами в залежності від умов ведення сільськогосподарського виробництва та цільового призначення позички становила від 3,1 до 8,9 % [179].

У США функціонує (з 1987 р.) Сільськогосподарський кредитний банк, який видає позички асоціаціям, які займаються безпосередньо довгостроковим і короткостроковим кредитуванням фермерів. Широко використовується короткострокове кредитування фермерів під заставу майбутнього врожаю. Значний розвиток сільськогосподарського кредитування у США, головним чином, пов'язують з широким розповсюдженням в аграрному секторі фермерського укладу. Сільськогосподарські підприємства США фінансують за допомогою кредиту від 35 до 70 % всіх сукупних витрат. Частка кредиту істотно коливається для окремих категорій витрат. При покупці нерухомості надається кредит до 70% суми угоди, з покупкою машин і устаткування – від 40 % до 70 %, худоби - близько 50%, різних елементів оборотних коштів – аж до 100 %.

У Франції спеціалізований банк «Credit agricole» надає боніфіціювання (з державними субсидіями на виплату відсотків) позички для придбання сільськогосподарських підприємств, обладнання та худоби. В умовах світової економічної кризи Президентом Франції Н. Саркозі було прийнято рішення про надання безпрецедентної допомоги сільському господарству в 2010 р. в 1,65 млрд. Євро, з цієї суми 1 млрд. Євро виділено на надання банківських

кредитів, 650 млн. Євро – на державну допомогу. Кредитна ставка при цьому складає 1,5 % річних, а для молодих фермерів – 1 % річних.

У Канаді надаються безвідсоткові авансові кредити для проведення весняно-польових робіт і осінні безвідсоткові кредити, що дозволяють фермерам відстрочити збут сезонної продукції.

У Великобританії не існує спеціалізованого аграрного банку, і банківська політика по відношенню до сільського господарства заснована на тих же принципах, що і для інших галузей економіки. Однак через комерційні банки проходять різні державні субсидії, що в багатьох випадках робить кредит пільговими. Крім того, в даній країні, з системою фермерського кредиту тісно пов'язані іпотечні кредити під заставу землі: з 1928 р. створена і діє Сільськогосподарська іпотечна корпорація, яка отримує державні дотації у вигляді скороченого відсотка. Кредитування здійснюється на строк від 5 до 40 років, а максимально можливий розмір заставної становить третину вартості майна. Говорячи про короткостроковому кредитуванні, можна відзначити, що фермери частіше використовують не традиційні банківські позики, а овердрафти.

Слід зазначити, що основною особливістю зарубіжного досвіду кредитування сільського господарства є кредитування сільськогосподарських підприємств під заставу землі (земельно-іпотечне кредитування) з рефінансуванням відповідних кредитних вимог. Кредитування під заставу землі має стабільну правову базу, відпрацьовані технології кредитного процесу, характеризується використанням сек'юритизації кредитних вимог.

У світовій практиці основними організаційно-фінансовими схемами земельної іпотеки є: 1) однорівнева (європейська або континентальна), в якій залучення коштів в систему відбувається через земельно-іпотечні банки; 2) дворівнева (американська або англоамериканська), в якій залучення ресурсів здійснюється за допомогою земельно-іпотечних кредитів через небанківські кредитні організації – земельно-іпотечні агентства.

Організаційно-фінансові схеми визначили наступні моделі земельно-іпотечного кредитування, що застосовуються в світовій банківській практиці: 1) усічено-відкрита модель на основі однорівневої схеми; 2) збалансована автономна модель на основі однорівневої схеми; 3) розширено-відкрита модель на основі дворівневої схеми.

Однорівнева організаційно-фінансова схема земельно-іпотечного кредитування історично склалася в європейських країнах, де кредитування під заставу сільськогосподарських земель традиційно здійснюється через систему спеціальних земельних іпотек і банків. Дана схема забезпечення дешевими довгостроковими ресурсами земельного іпотечного кредитування полягає у створенні замкнутого земельно-іпотечного фінансового ринку, який формується спеціалізованими земельно-іпотечними банками. Такі системи земельноіпотечного кредитування розвинені в Німеччині, Австрії, Нідерландах, Великобританії і Фінляндії, домінують в Данії, Швеції і Канаді. У Франції та Іспанії однорівнева система кредитування реалізована через монопольні державні земельно-іпотечні банки. Ресурси земельних іпотечних банків складаються з власних накопичень і коштів, отриманих від реалізації земельних іпотечних облігацій, що випускаються під забезпечення землі з фіксованим процентним доходом. Земельно-іпотечні облігації є одним з найбільш надійних фінансових інструментів.

У країнах Східної Європи, Англії, Іспанії, Ізраїлі застосовуються усічено-відкриті моделі земельно-іпотечного кредитування, основними рисами яких є однорівневий характер, відсутність спеціальних ринкових інститутів, залежність моделі від ринкового рівня ставки відсотка, відсутність жорстких стандартів кредитування, обмежена кількість залучених ресурсів, простота організації, доступність для користувачів.

Складніша дворівнева організаційно-фінансова схема, застосовувана в США, базується на трьох елементах: 1) іпотечному страхуванні, що гарантує земельно-іпотечні кредити від ризику неповернення; 2) рефінансування – покупці земельних іпотечних цінних паперів, випущених банками; 3)

сек'юритизації – випуску на базі банківських земельних іпотечних цінних паперів інших, більш цінних і, відповідно, більш ліквідних на ринку паперів.

Спочатку кредити видають комерційні банки, ощадно-позичкові асоціації, кредитні спілки. Однак фактичними власниками більшої частини земельно-іпотечного портфеля є спеціальні агентства, яким надаються державні гарантії, що забезпечують зниження ризиків і стандартизацію позик. Агентства комплектують куплені у банків кредити в пули і продають їх інвесторам у вигляді забезпечених земельної іпотекою цінних паперів.

Для розширено-відкритої моделі характерні: складність організації, багаторівневий характер, обов'язковість вторинного ринку іпотечно-земельних цінних паперів, доступність кредитів, залежність від ринкової ставки відсотка, велика кількість учасників, тривалий термін кредитування.

Важливу роль у регулюванні відтворювальних процесів розвинених аграрних країн відіграє лізинг. Так, за отриманими нами даними, 25-30 % реальних інвестицій в розвинених країнах припадають на лізингові операції, і близько 80% нових видів продукції виробляються саме на устаткуванні, отриманому в лізинг. За договором лізингу може надаватись як нове, так і вживане і потім відновлене майно. Все більш міцні позиції на світовому ринку лізингу займають угоди з відновленою технікою, і в деяких країнах обсяг продажів досягає 20 % від сукупних продажів машинобудівної продукції. У Німеччині в 2004 р ринок відновленої техніки склав 14 млрд. дол., В країнах ЄС – 70 млрд. дол. Добре розвинений вторинний ринок лізингового майна в країнах Східної Азії, в Індії, Бразилії, Туреччині [180].

У фермерів ряду зарубіжних країн обсяги механізованих робіт, виконуваних відновленою технікою, перевищують 50-60 %. На ринки вживаної техніки ці машини надходять після 5-7 років експлуатації і використовуються до 15 і більше років. Економічно міцні господарства, як правило, набувають нові машини, які через 5-7 років експлуатації реалізуються економічно слабших споживачам. Навіть в розвинутих країнах Заходу, в США і Японії на кожен новий трактор припадає 3-4 які були в експлуатації [181].

Основними перевагами такого ринку техніки є: короткі терміни поставок, низькі ціни, збільшення обсягу закупівель техніки, зручність обслуговування (наявність запасних частин, ремонтно-обслуговуючої бази, кваліфікованих кадрів, невеликі відстані до ремонтних підприємств і ін.).

У зарубіжній практиці, зокрема в США, на які припадає більше половини всього світового обсягу лізингу і чверть інвестицій в обладнання, для інтенсивного розвитку цього фінансового інструменту державою передбачені податкові пільги у формі прискореної амортизації основних засобів та інвестиційної податкової пільги. Це означає, що преференції передбачені не для конкретних учасників лізингових відносин, а для всієї галузі лізингової діяльності. Аналіз особливостей державного регулювання лізингових відносин за кордоном дозволив зробити наступні висновки:

1. Як предмет лізингу завжди використовувалася найдорожча і досконала техніка, обладнання, знаряддя праці;
2. Лізинг розглядається як ефективний інвестиційного інструменту, засоби збільшення збуту обладнання і транспортних засобів;
3. Обсяги лізингу, як форми інвестування коштів в обладнання, що дозволяє оптимально враховувати такі фактори, як термін амортизації обладнання, потреби і можливості лізингодержувача, мають стійку тенденцію до зростання;
4. В якості основних лізингодавців виступають лізингові компанії, створені кредитними установами, незалежні лізингові компанії, лізингові компанії, створені постачальниками предметів лізингу;
5. Важливим фактором розвитку лізингових відносин є надання певних пільг по оподаткуванню, амортизації предметів лізингу;
6. У промислово розвинених країнах, де ринок лізингових послуг досяг стадії зрілості, значне використання лізингових схем фінансування обумовлене їх високою гнучкістю і ефективністю;
7. Незважаючи на відмінність в законодавчих актах, що регулюють лізингові відносини, слід зазначити прагнення дати юридичне визначення

лізингу та окремих його видів для усунення неясностей і неточностей, що виникали в лізинговій практиці, в тому числі і з метою оподаткування;

8. Лізинг використовується в сільському господарстві розвинених країнах як одна з форм технічного сервісу. При цьому питання про його доцільність розглядається виключно з економічної точки зору, а не з позиції можливості доступу до інвестиційних ресурсів;

9. Конкурентоспроможність сільгоспмашин в сучасних умовах визначається пакетом послуг, пропонованих користувачу машини.

10. Застосування лізингу в сільському господарстві відбувається в умовах концентрації і спеціалізації виробництва, розвитку комплексних організаційних форм господарювання. Організація спільного (міжгосподарського) використання машин, в тому числі і на основі лізингу, забезпечує зменшення капіталовкладень в техніку, експлуатацію тракторів і складних машин з необхідною завантаженням, раціональне використання кваліфікованих механізаторських кадрів, технічний сервіс машин.

Однією із важливих складових державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві зарубіжних країн є наявність відповідного нормативно-правового забезпечення, яке має як прямий так і опосередкований вплив на вищезгадані процеси. Як показує аналіз зарубіжного досвіду, державна підтримка та фінансування сільгоспвиробництва регулюються законодавчо. Наприклад, закон про сільське господарство США складається з декількох томів і містить конкретні цифри по виробництву всіх видів харчування, за обсягом виділення державних коштів на підтримку сільгоспвиробника. Особливість закону полягає в тому, що він визначає не тільки відносини між державою і сільгоспвиробником. У ньому чітко прописуються визначення і ознаки всіх учасників відтворювального процесу. Незалежно від форм власності сільгоспвиробниками є як великі підприємства: холдинги, фермерські господарства, виробничі кооперативи, так і громадяни, зайняті в підсобних господарствах. Для кожного передбачені свої форми державної підтримки.

Правда, щоб підприємець вважався сільгоспвиробником, мав право на державну підтримку, не менше 70 % продукції, реалізованої ним протягом календарного року, має ставитися до продуктів сільського господарства, промислового рибництва та первинної переробки. Лишень тоді він може розраховувати на отримання кредитів, субсидій по процентних ставках, придбання техніки в лізинг, страхування врожаю до 50 % тощо.

Цікавим в цьому контексті є для нас досвід Данії, де закон про сільське господарство, який є своєрідною сільськогосподарською «конституцією» в якій закладені вагомі важені впливу як на відтворення землі так і на відтворення робочої сили. Це впливає із його цілей – збереження сімейного землекористування і родючості ґрунтів, а також закріплення засадничих напрямів для найкращої організації обробітку земель, землеволодіння, оренди, охорони довкілля, що безпосередньо впливає на відтворення землі як фактору виробництва. Вплив на відтворення робочої сили проявляється в тому, що відповідно до законодавства усі ферми повинні отримуватися тільки за допомогою купівлі, оскільки існує законодавча заборона на дарування або заповіт свого господарства дітям. У разі, якщо коли є бажання купити ферму з ділянкою більше 30 гектарів, фермерові слід отримати 5-річну освіту в спеціалізованій школі сільськогосподарського профілю. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах у сільському господарстві застосовуються нові сучасні технології, які висувають додаткові вимоги до професійних якостей працівників. З'явилися професії, які зовсім нещодавно були абсолютно не типові для сільськогосподарського виробництва, наприклад, фахівці в галузі комп'ютерних технологій тощо. Для цього потрібне зростання наукового і кадрового потенціалу сільськогосподарської галузі. Слід зазначити, що в даній країні приділяється особлива увагу спеціалізованій освіті фермерів, яку вони можуть отримати у одній із 25 сільськогосподарських шкіл. Освіта в них безкоштовна: теоретичні заняття оплачує держава, а під час практики учні мають можливість отримувати зарплату на фермах, де вони працюють

підсобними працівниками. Обов'язковою умовою вступу до даних шкіл є наявність атестату про закінчення дев'яти класів у данській середній школі.

Також законодавство Данії має суттєвий вплив на надходження кредитних ресурсів, де основну роль відіграє застава земельної ділянки під яку кредитні установи мають право надавати лише кредит, розмір якого не перевищує 70 % її оціночної вартості.

Вплив законодавства на відтворення землі як фактора виробництва в першу чергу простежується в збереженні фонду земель сільськогосподарського призначення, спрямованого на забезпечення максимально ефективного функціонування великого числа різних за площею господарств і на недопущення надмірної концентрації земельної власності в одних руках. Подібні механізми використовуються в більшості розвинених країн (США, Данія, Італія, Франція та ін.). Наприклад, в Німеччині держава прагне уникнути одночасно і фрагментації земель, і їх концентрації у власності окремих господарств. Так, мінімальний розмір земельної ділянки встановлено на рівні 1 га, а максимальна межа - на рівні 400-500 га [182, с. 55]. Ці обмеження стосуються як до покупки землі, так і до її оренди.

Все сільське господарство Німеччини є одним з факторів екологічної безпеки країни, тому законодавство суворо обмежує переведення земель сільськогосподарського призначення в землі інших категорій, а також визначає необхідність заходів щодо боротьби з обезлюдненням гірських територій і територій, несприятливих для ведення сільського господарства. В даному аспекті цікавий також досвід Норвегії, де законодавчо обмежена можливість роздроблення ділянок землі в несприятливих районах півночі і центру з метою закріплення населення в даних регіонах [183, с. 72].

Вагомий вплив на відтворення і захист земель сільськогосподарського призначення в США має законодавча заборона виявляється, перш за все, в тому, що в найбільш розвинених сільськогосподарських регіонах введена заборона на купівлю сільськогосподарських угідь особами, які не є фермерами. Так у тринадцяти штатах Середнього Заходу, які становлять

найбільшу цінність з точки зору вкладу в національне сільське господарство, юридичні особи не можуть купувати сільськогосподарські землі [184]. Дане положення обумовлене прагненням держави запобігти скупку землі для подальшого її використання поза межами сільськогосподарського призначення. Необхідно відзначити, що ця заборона не перешкоджає фермерам у створенні об'єднання у формі сімейної корпорації, тобто власниками ферми повинні бути члени сім'ї.

Подібна заборона існує і у Данії. де використання сільськогосподарських земель в несільськогосподарських цілях обмежена, законодавчо. Крім того, передбачені також заходи щодо стимулювання закріплення населення в сільськогосподарських районах. При оренді землі, як і при її покупці, орендар повинен зберегти сільськогосподарський характер її використання та не перейти кількісну межу сукупної (наявної і орендованої) землі, яка рівна 150 га. Придбання або оренда додаткової земельної ділянки дозволяється фермеру, якщо він відповідає заявленим вимогам (живе в сільській місцевості більше 8 років, має спеціальну освіту і досвід роботи в сільському господарстві, бере зобов'язання і далі проживати в сільській місцевості протягом тривалого періоду часу) [185, с. 85]. У багатьох інших країнах покупець сільськогосподарського угіддя також повинен мати спеціальну освіту або сільськогосподарські навички (Норвегія, Нідерланди, Франція, Швеція, Бельгія та ін.).

Одним з факторів, що дозволяють успішно проводити відтворювальні процеси і тим самим забезпечити функціонувати сільського господарства за кордоном, є наявність виваженого податкового законодавства. Особливістю тут є те, що хоча в розвинених країнах світу сільське господарство підлягає оподаткуванню як і інші сектори економіки, водночас йому надаються певні податкові пільги і забезпечуються особливі режими оподаткування. У даному випадку основною функцією системи оподаткування в сільському господарстві є не фіскальна, а стимулююча, тобто та, яка формує сприятливі

умови для відтворювальних процесів, які в кінцевому випадку призведуть до розвитку аграрного сектора економіки та підвищення його ефективності.

Так, наприклад, у Німеччині фермери не платять промисловий податок, але платять його підприємства, що обслуговують сільське господарство.

У Франції при розрахунку прибуткового податку з доходів віднімають пенсійні внески, внески страхування, відсотки за позиками на будівництво житла та ін. В результаті оподатковуваний рівень доходів для фермерів Франції становить 34 % від фактичного.

Основна мета оподаткування земельної власності у всіх країнах полягає в поповненні місцевих бюджетів, які здійснюють суттєвий вплив на відтворення сільськогосподарського людського капіталу. Незважаючи на те, що ставка податку на землю сільськогосподарського призначення набагато нижча ставки податку на землю несільськогосподарського призначення, значимість земельного податку для місцевих бюджетів є надзвичайно вагомою. Так дохід від податку на землю (включаючи будівлі на ній) становить основну частину надходжень від податків до місцевих бюджетів. Наприклад, в США він складає 95 %, в Канаді – 81 %, в Німеччині, Франції – близько 75 %. Як видно із наведених даних частка даного податку у США є найбільшою і це незважаючи на те, що в даній країні практикується часткове звільнення від сплати поземельного податку. Податок збирається на рівні штату, будучи одним з найважливіших джерел доходу місцевих властей. При цьому фермерські землі оцінюються за продуктивністю, що завжди нижче її ринкової вартості, тому така оцінка дозволяє значно знизити оподатковуваний вартість землі. Крім того, при оцінці оподаткованої вартості землі віднімається вартість всіх робіт, пов'язаних з її відтворенням [186, с. 63]. Також слід зазначити, що у ряді розвинених країн передбачено повне звільнення від сплат поземельного податку або податку на нерухомість (див. табл. 3.1).

Податкові пільги для власників сільськогосподарських земель в деяких іноземних країнах [188]

КРАЇНА	ТИП ПОДАТКУ	ВИД ПІЛЬГИ	ОБ'ЄКТ ОПОДАТКУВАННЯ
<i>Австралія</i>	поземельний	виключення з оподаткування	продуктивні сільськогосподарські землі
<i>Канада</i>	податок на власність	преференційна оцінка	сільгоспугіддя
<i>Данія</i>	поземельний	преференційна оцінка	сільськогосподарська земля
<i>Іспанія</i>	податок на нерухомість	більш низька ставка	власність в сільській місцевості
<i>США</i>	податок на власність	преференційна оцінка (з відкладеним платежем)	сільгоспугіддя
<i>Франція</i>	податок на спадщину	виключення з оподаткування	власність фермера
<i>Греція</i>	податок на спадщину податок на передачу власності	виключення з оподаткування виключення з оподаткування	сільгоспугіддя
<i>Фінляндія</i>	податок на власність	преференційна оцінка	сільгоспугіддя
<i>Ірландія</i>	поземельний податок податок на передачу землі у спадок	виключення з оподаткування зниження оцінки вартості до 55%	сільгоспугіддя
<i>Італія</i>	приріст обсягу капіталу	виключення з оподаткування	сільгоспугіддя
<i>Нідерланди</i>	податок на передачу власності	податок на передачу власності	сільгоспугіддя
<i>Португалія</i>	податок на передачу власності	більш низька ставка податку	земля, крім землі під будівлями
<i>Великобританія</i>	податок на власність	виключення з оподаткування	сільгоспугіддя
<i>Швеція</i>	податок на власність	виключення з оподаткування	сільгоспугіддя

Підсумовуючи вищенаведений матеріал, хочемо зауважити, що податкові надходження від сільськогосподарських підприємств в зарубіжних країнах у багато разів менше державних витрат на фінансування сільського господарства.

Таким чином, в Великій Британії, Ірландії и Швеції фермери повністю звільняються від сплат податку на нерухомість. У Нідерландах, відповідно до чинного законодавства, яке регулює охорону навколишнього середовища всі ферми входять в пільгову категорію власників. В Австралії сільськогосподарські землі не обкладаються поземельним податком, а в Великій Британії, ферми звільнені від податку на нерухомість. У США, як було зазначено вище практикується часткове звільнення від поземельного податку, а в Іспанії поземельний податок платиться в розмірі 0,3 % від вартості сільськогосподарських земель [187, с. 72].

У доповнення до нормативно-правового забезпечення у зарубіжних країнах розробляються державні цільові програми, які також впливають на відтворювальні процеси. Так у США діють державні програми з охорони природних ресурсів сільськогосподарського виробництва: орних земель, пасовищ, водних ресурсів, лісів. Законом про консервацію ґрунтів передбачається класифікація всіх сільськогосподарських культур за характером впливу на ґрунт – виснажливі (бавовна, зернові культури та ін.) і консервуючі (пасовищні трави). Фермерам, які погодилися перевести частину своїх посівних площ з-під культур першого типу під культури другого, пропонувалися певні субсидії. Фермерам, які впроваджують на своїх землях різні зберігаючі або консервують технології, компенсується до 50 % витрат, пов'язаних з залуженням і лісопосадками на даних площах. Програма збереження сільськогосподарських природних ресурсів передбачає фінансування заходів з підвищення родючості ґрунту і підвищення ефективності використання водних ресурсів.

Адаптація досвіду Данії у практиці державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, на наше переконання мало би позитивний ефект, оскільки тільки освічені фермери, які мають навички управління господарством, несуть відповідальність за його ефективність, створюють стабільно функціонуючу галузь і забезпечать розширене її відтворення.

Щодо зарубіжного досвіду впливу державного регулювання на відтворення людського капіталу, а саме такий термін, а не інший застосовується в більшості розвинених країн, то доречно виділити найбільш характерні риси зарубіжних моделей цього процесу (табл. 3.2).

Аналізуючи вищенаведену таблицю, особливу увагу хочемо приділити досвіду США, які забезпечили юридичні та фінансові передумови для успішних інвестицій населення і приватного бізнесу в «свою» частину людського капіталу.

При цьому держава зберегла реальні важелі контролю над процесом відтворення людських ресурсів, включаючи фінансування освіти, медичного страхування (бюджетна частка) і безлічі малоформатних програм.

У сукупності ці фінансові потоки складають сотні мільярдів доларів. За п'ятнадцять останніх років ціни на навчання в США зросли на 234 %, на товари і послуги – лише на 74 %. Незважаючи на дорожнечу освіти, яка є проблемою для багатьох американців, попит на нього залишається стабільним і високим. Держава веде таку політику в сфері освіти, що батьки розглядають оплату вищої освіти не як витрати, а як інвестиції, які окупаються. У США сформувався своєрідний культ освіти, що підтримується громадською думкою. Також відбуваються постійні контакти університетів з ринком праці з метою відстеження його вимог і змін, що відбуваються. Проводяться оцінка успішності навчальних програм підготовки випускників до подальшого життя, а також дослідження подальшої професійної кар'єри випускників. Оцінюється достатність отриманих в університеті або коледжі знань для оволодіння професією і відповідними компетенціями. Отримані результати використовуються для оцінки і коригування навчальних програм. Для людського капіталу як визначального фактора розвитку, який є одним з основних переваг США, створено сприятливі умови функціонування. І високоякісний людський капітал дозволяє США вирішувати періодично виникають перед ними проблеми і труднощі [189].

Характеристика зарубіжних моделей відтворення людського капіталу

Держави	Проблеми	Заходи	Економічний і соціальний ефект
США	Постійно зростаючі ціни на освіту. значна залежність економіки країни від накопичення і характеру використання людського капіталу	Формування культури освіти в країні, зустрічі президента з кращими студентами і викладачами. Дослідження професійної кар'єри випускників (чи був отриманий в коледжі досвід достатнім для оволодіння професією). Використання результатів досліджень для оцінки та коригування навчальних програм підготовки кадрів. Фінансування освіти, медичного страхування, малоформатних програм. Залучення до інвестування в людський капітал населення і бізнесу	Інвестиції у вищу освіту окупаються. Особи, які отримали і мають дипломи, заробляють, як правило, значно більше тих, хто їх не має. Закріплення і розвиток досягнутих переваг економіки і соціальної сфери. Сприятливі умови для підтримки і накопичення людського капіталу
Німеччина	Проблема стимулювання вкладення інвестицій приватного бізнесу в людський капітал. недостатньо дослідно-конструкторських розробок для машинобудівної і автобудівельної промисловості, від яких залежить конкурентоспроможність країни	Реалізація програм спільної підготовки фахівців вищими навчальними закладами та компаніями (взаємодія на етапі здійснення навчального процесу). Підготовка фахівців до практичної діяльності, навчання кадрів в Відповідно до вимог підприємств. Професіоналізація освіти, скорочення спеціальностей в рамках багатопрофільного навчання	Досягнення максимальної відповідності якості підготовки кадрів вимогам підприємств. Забезпечення фахівцями галузей промисловості, від яких залежить добробут країни. забезпечення освіти, що відповідає вимогам економіки
Японія	Швидке старіння знань внаслідок прискореного розвитку нових технологій. Скорочення робочого часу і збільшення відпусток, застій в економічному розвитку	Періодичні (кожні 1-1,5 року) перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників	Перенавчання працівників дає більший ефект, ніж прийом і навчання нових кадрів
Китай	Низький обсяг управлінських ресурсів при великому обсязі дешевої робочої сили. Відставання в області знань і нових технологій	Популяризація початкової освіти, продовження професійно-технічного навчання кадрів. Розвиток мережевого освіти і програм заочної освіти	Нарощування людського капіталу сприяло економічному розвитку країни

Загалом людський капітал аграрної сфери – це сформований в результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які цільово використовуються в цій сфері суспільного відтворення і забезпечують доходи його носію. Відтворення людського капіталу шляхом покращення системи охорони здоров'я, освіти і професійної підготовки кадрів є одним з найважливіших шляхів підвищення продуктивності праці і економічного зростання галузі.

Механізм регулювання відтворення людського капіталу в аграрній сфері США характеризується наступними ознаками:

- збалансованістю попиту і пропозиції на аграрному ринку праці;
- відпрацьованістю механізму трансферу знань, технологій, інновацій;
- інтегрованістю науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій в загальну систему агропромислового виробництва;
- високим рівнем теоретичної і практичної підготовки фахівців аграрного профілю, обумовленої практичною орієнтованістю системи освіти на різних рівнях;
- кооперацією ділової, наукової, культурної взаємодії в розрізі сільських територій території, а також на національному та міжнародних рівнях [190, с. 20].

Характерною ознакою регулювання процесів пов'язаних із відтворенням людського капіталу є наявність тісного взаємозв'язку між сільським населенням, вченими і фахівцями аграрного профілю, представників державного і місцевого управління, а також системою освіти. Сільськогосподарські університети і коледжі американських штатів виконують функції інформаційно-консультаційних центрів (Extension), які закріплені за певною територією, і є сполучною ланкою в системі трансферу знань, інновацій та технологій не тільки сільгоспвиробникам, але і населенню [191, с. 121].

Також хочемо звернути увагу, що в розрізі сільських територій агропромисловий комплекс США є регіональною мезоструктурою,

заснованою на складному механізмі координації його учасників. Подібні кооперативні об'єднання утворюється у формі асоціацій за допомогою кооперації малих і великих аграрних підприємств, місцевих органів управління, представників фермерства. Діяльність подібних кооперативів націлена на вирішення питань, пов'язаних зі змінами взаємовідносин між суб'єктами аграрного ринку. Основною функцією сільськогосподарських асоціацій є формування конкурентних переваг аграрних підприємств за допомогою доступу останніх до кваліфікованих трудових ресурсів, стійкості процесу оновлення людського капіталу, розширення можливостей впровадження нових технологій і забезпечення доступності фінансового капіталу [192]. Їх компетенції охоплюють великий спектр діяльності:

- забезпечення безперервної комунікації учасників асоціації за через надання актуальної інформації про зміну цін на сільськогосподарську продукцію, тенденції розвитку регіональної економіки, затребуваності товарів і послуг, кон'юнктури ринків праці, капіталу і т. д;

- здійснення інформаційної підтримки реалізації спільних проектів, допомога в по-зові партнерів і формуванні ідеї, забезпечення технічної сервіс підтримки з метою стимулювання взаємодії між учасниками асоціації;

- реалізація освітньої концепції lifelong learning, заснованої на безперервності навчання протягом усього життя, за допомогою глибокої інтеграції системи освіти, перенавчання та підвищення кваліфікації в агропромисловий комплекс регіону;

- протегування інтересів сільськогосподарських організацій при освоєнні зовнішніх ринків збуту за допомогою посилення коопераційних зв'язків з іноземними компаніями, забезпечення безперервного обміну досвідом, повсюдне використання бенчмаркінгу, франчайзингу та аутсорсингу людського капіталу;

- активізація взаємодії з сільськогосподарськими та громадськими організаціями, науковими та інноваційними центрами, фермерськими та особистими господарствами з метою залучення до асоціації нових членів, оновлення людського капіталу, формування спільності інтересів, розвитку брендингу територій.

Використання досвіду США у вітчизняних реаліях підтвердило би пріоритетність розвитку сільського господарства, істотну увагу в якому слід приділяти формуванню і постійного оновлення людського капіталу, в тому числі і за допомогою системи *lifelong learning*. Даний підхід міг би стати одним з визначальних елементів механізму формування людського аграрного капіталу. Також варто перейняти досвід функціонування сільськогосподарських асоціацій, що сприятиме стійкості сільського господарства, його збалансованому розвитку, заснованому на інноваційних перетвореннях, організації виробництва і управлінні процесами, пов'язаними з відтворенням людського капіталу.

Підсумовуючи дослідження проведені в даному параграфі хочемо зазначити, що у вітчизняній практиці можуть бути використані наступні важелі та інструменти регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, що застосовуються в економічно розвинених країнах: 1) цінова політика, яка гарантує доходи виробників; 2) субсидування відсотків за отриманими кредитами, виплат зі страхування майна, агролізинг; 3) бюджетне фінансування програм розвитку сільськогосподарського виробництво; 4) бюджетне фінансування розвитку інфраструктури села; 5) інструменти непрямой фінансової політики (оподаткування, експортні та імпорتنі митні тарифи і квоти).

3.2. Оцінка ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві

Важливою умовою розвитку економіки країни є рівень ефективності відтворювальних процесів. Ми погоджуємося з думкою про те, що: «процес відтворення в сільському господарстві відчуває всебічний вплив ґрунтово-кліматичних умов, які можуть підвищувати або знижувати ефективність використання виробничих ресурсів. Тому розширене відтворення в аграрних підприємствах передбачає, перш за все, підвищення родючості ґрунту з урахуванням особливостей різних зон країни, що є необхідною умовою і незмінною основою збільшення виробництва продукції» [193-194]. Також, слід мати на увазі і той факт, що: «у сільськогосподарському виробництві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами відтворення організмів рослин і тварин. Тому в процесі розширеного відтворення в галузях сільського господарства одночасно взаємодіють економічні і природні закони відтворення. У сільськогосподарському виробництві, на відміну від промисловості, людина за допомогою техніки керує природними процесами. При цьому технічні засоби виробництва повинні створювати найбільш сприятливі умови для життя і розвитку живих організмів – рослин і тварин, що забезпечує високий рівень їх продуктивності» [193-194].

Враховуючи вищесказане, особливістю державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві є те, що воно зачіпає народно-господарські та приватно-комерційні інтереси. Як наслідок, є наявність зворотного зв'язку між носіями цих інтересів, з одного боку, і органами державного управління, з іншого боку. Відповідно ефективність діяльності з державного регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві залежить від того, якою мірою будуть узгоджені і досягнуті народно-господарські та приватно-комерційні цілі.

Проблема підвищення ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві обумовлена рядом причин. По-перше, ще й досі залишаються невирішеними завдання, окреслені у проекті закону України «Про основи продовольчої безпеки України», а саме у ст. 6. Індикатори рівня продовольчої безпеки на національному і регіональних рівнях [195]. По-друге, наявна у вітчизняній економіці практика державного субсидування головною ціллю якої є покращення фінансового стану сільгоспвиробників характеризується низькою ефективністю використання бюджетних коштів. Як показує досвід, існує певна вибірковість щодо їх надання і відсутність залежності між субсидією і результатами господарської діяльності, а саме, якістю і кількістю виробленої продукції. По-третє, наявна практика державної підтримки аграріїв, на думку багатьох економістів, сприяє відтворенню диспаритетних товарно-грошових відносин у сільськогосподарській галузі. У даному випадку держава дотуючи сільгоспвиробників тим самим визнає неефективність ринкових регуляторів одночасно підтримуючи нераціональні відносини між суміжними підприємствами АПК. У даній ситуації ми підтримуємо наявну в літературі думку спеціалістів про те, що «бюджетна підтримка може мати вагомий вплив на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва лишень в тому випадку, якщо розроблена дієва система заходів, яка запобігає відтоку фінансових ресурсів із сільського господарства. Уряд не збирається нарощувати підтримку сільгоспвиробникам справедливо аргументуючи це її неефективністю. У той же час причини неефективності закладені в самих методах підтримки. Отримані із бюджету кошти залишають сільськогосподарську галузь або через реінвестиції в інші галузі або через зниження цін на сільськогосподарську продукцію – реакція ринку на дотації». Також тут слід зазначити, що до сих пір не було запропоновано альтернативи бюджетним вливанням в сільське господарство, а більшість досліджень з даної тематики присвячено дослідженню того, в якому об'ємі має надаватися державна підтримка сільськогосподарській галузі.

Також слід зазначити, що поширеного підходу до оцінки відтворювального процесу в сільському господарстві, а значить і до оцінки ефективності державного регулювання в цій сфері є вивчення стану структурних складових аграрної економіки, включаючи виробничу систему і систему економічних відносин.

На думку одних економістів, у сільському господарстві про рівень відтворення елементів технологічної підсистеми можна судити за такими показниками: земельні ресурси – відношення фактичних витрат органічних і мінеральних добрив на одиницю сільськогосподарських угідь до рекомендованої зональними науково-дослідними організаціями (інститути, дослідні станції) величиною; трудові ресурси – відношення фактичної річної оплати праці працівника до нормативного рівня, що забезпечує раціональне споживання за науково обґрунтованими нормами (реалізація відтворювальної функції оплати праці); матеріальні ресурси – відношення річних реальних інвестицій на одиницю сільськогосподарських угідь до нормативної величиною, яка визначається системою господарювання.

У контексті аналізу ефективності державного регулювання відтворювальних процесів становлять інтерес дослідження застосовуваного механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Результати таких досліджень дають підстави ряду фахівцям поставити під сумнів ефективність здійснюваного в нашій державі державного регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві. Так, І.М. Буздалов зазначає, що при фактичній відсутності всебічно налагодженого механізму селективної підтримки сільського господарства значна частина з виділених бюджетних коштів (мізерних за мірками розвинених країн) до села, безпосередньо до селянина, не доходить. А це означає, що якщо обсяг бюджетної підтримки суттєво збільшити, але залишити без радикальних змін механізм їх розподілу то вони в основному підуть за тими ж сумнівним напрямками.

Безумовно, такого роду припущення повинні бути перевірені, що

передбачає вирішення низки методичних питань, головним з яких є обґрунтування критеріїв ефективності державного регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві. Виходячи з уточненого визначення державного регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві, економічній оцінці повинні бути піддані всі заходи, що вживаються органами державної влади та управління щодо досягнення програмних цілей у розвитку сільського господарства. Найбільшу увагу теоретиків і практиків приділяється економічній оцінці бюджетної державної підтримки, оскільки цей елемент державного регулювання відтворювального процесу є найбільш витратним. Так, обсяг бюджетних асигнувань на реалізацію Державної програми розвитку сільського господарства та регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2013-2020 рр. за рахунок коштів бюджету складає більше ніж 1,5 трлн. грн.

У даному випадку не слід змішувати поняття «державне регулювання» і «державна підтримка», а, отже, і методи оцінки ефективності державного регулювання та державної підтримки сільського господарства. Оцінка ефективності державної підтримки сільського господарства є окремим випадком оцінки ефективності державного регулювання відтворювального процесу. Тим не менше, більшість досліджень вітчизняних економістів-аграрників присвячено вимірювання ефективності державної підтримки, особливо – ефективності використання бюджетних коштів в сільському господарстві. В.Я. Узун і Е.А. Гатауліна висловлюють міркування про те, що загально визнаної світової або вітчизняної методики оцінки ефективності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників не існує. Думки вчених з приводу методів, критеріїв та показників оцінки розходяться. Пропоновані різними авторами оцінки ефективності використання фактично виділених бюджетних коштів діаметрально протилежні: від тверджень про високу ефективність до висновку про те, що бюджетні кошти витрачаються нерационально.

Очевидно, що зазначені розбіжності в основному викликані різним розумінням поняття ефективності і того, який критерій слід використовувати для оцінки ефективності. Крім того хочемо акцентувати увагу на тому, що в даний час в існуючій економічній літературі важко знайти визначення, що дається категорії «ефективність». Весь обсяг запропонованої інформації дозволяє нам познайомитися з численними її трактуваннями. Основним загальноприйнятим трактуванням цього поняття є співвідношення результату до витрат що зумовив (який забезпечив) його отримання. У міжнародному стандарті ISO 9000: 2000 ефективність визначається як співвідношення досягнутих результатів і використаних ресурсів. «Ефективність неминуче є оціночною категорією. ... Ефективність завжди пов'язана зі ставленням цінності результату до цінності витрат». Незважаючи на те, що наведені визначення дають лише вираз, яке визначається в математиці як коефіцієнт, що характеризує ступінь віддачі від вкладених коштів, нам представляється можливість визначити ключову різницю даного поняття з категорією «результативності». Результативність визначається стандартами ISO 9000: 2000 як ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів. Крім того, пояснюється, що результативністю може вважатися приведення у виконання, досягнення (ступінь завершеності дії), виконання, проведення (ступінь виконання) команди, обов'язки (боргу), призначення (мети), обіцянки. Таким чином, висока результативність визначається, перш за все, точністю досягнутих поставлених цілей. Тому щоб виміряти результативність, необхідно мати чітко визначені цілі і плани. У той час як для вимірювання ефективності функціонування потрібно вміти визначати затрати на виконання цього процесу. Сукупність даних понять обумовлює формування двох основних підходів до оцінки ефективності: затратно-ресурсний і цілеорієнтований. Затратно-ресурсний підхід має на увазі під ефективністю діяльності загальновідоме математичне його визначення: результати до витрат. Цілеорієнтований підхід дозволяє зіставити результативність процесу функціонування, тобто ступінь досягнення в процесі діяльності

первинних цілей. Структура даних цілей зазвичай складається з наступних компонентів: максимізація прибутку, мінімізація витрат, зростання обсягів виробництва та реалізації, зростання економічного потенціалу і т.д.

Дуже важливо виявити ступінь відмінності між поняттями «ефективність» і «результативність», які в значній мірі варіюються у вітчизняній і зарубіжній практиках. Так, в Україні зазначені категорії практично не розрізняються, що є причиною необ'єктивної оцінки ефективності реалізованих завдань і прийнятих рішень в рамках державного регулювання і призводить до завищених у вітчизняній практиці параметрам їх виконання, а значить, до помилкових висновків і додаткових витрат. Відповідно до чинного законодавства «принцип результативності та ефективності стратегічного планування означає, що вибір способів і методів досягнення цілей соціально-економічного розвитку і забезпечення національної безпеки нашої держави повинен ґрунтуватися на необхідності досягнення заданих результатів з найменшими витратами ресурсів відповідно до документів стратегічного планування, що розробляються в рамках державного управління». У вітчизняній практиці застосовуються такі критерії.

1. Ефективність, обумовлена вибором комплексу найбільш раціональних параметрів забезпечення оптимального розподілу товарно-матеріальних ресурсів, необхідних для вирішення запланованих завдань соціально-економічного розвитку, які забезпечують вирішення очікуваних результатів державної політики. При цьому враховується можливий вплив негативних і позитивних ефектів методів державного регулювання. В рамках підготовки проектів проводяться варіантні розрахунки із застосуванням різних регулятивних заходів з вибором найбільш ефективного варіанту, з використанням найменших ресурсів і зусиль.

2. Економічність передбачає мінімізацію фінансових, товарно-матеріальних, кадрових та інших витрат на реалізацію проектів і програм із забезпеченням їх відповідної якості. Основа цього критерію – фінансові

показники застосування відповідної регулятивної заходи (прибуток, рентабельність), а також мінімізація транзакційних витрат з надання відповідної заходи регулювання підтримки.

3. Результативність характеризує співвідношення між встановленими, обґрунтованими плановими параметрами і індикаторами з урахуванням впливу факторів управлінської діяльності на своєчасність їх реалізації.

Слід зазначити, що при розгляді проблеми оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві різні автори застосовують різну термінологію: а) оцінка результативності; б) оцінка якості; в) оцінка ефективності. Під оцінкою результативності мається на увазі ступінь досягнення очікуваного результату, а під оцінкою якості розуміється оцінка відповідних властивостей предмета або явища їх сутності. Що стосується оцінки ефективності, то існує різне розуміння даного поняття. Термін «ефект» (від лат. Effectus) позначає будь-яку дію, стан об'єкта, відповідно, термін «ефективний» (від лат. Effectivus) позначає дієвий, що дає бажаний результат. Можна відзначити, що ефект від державного регулювання являє собою здатність суб'єкта державного регулювання цілеспрямовано впливати на об'єкт з метою досягнення поставлених завдань в умовах, що змінюються. При цьому ефект характеризує скоріше можливе примноження зусиль використовуваних засобів державного бюджету за рахунок залучення їх у вирішення проблем, що входять до переліку питань державного значення, на основі нових можливостей. Ефект більш орієнтований на майбутнє. При цьому дана трактування не представляється достатньо обґрунтованою, вона характеризує рівень реалізації запланованої діяльності та досягнення намічених результатів.

У найбільш спрощеному трактуванні поняття ефективність характеризується наступним чином - здатність приносити ефект, надавати дію. Дане визначення поняття ефективність можна інтерпретувати як якісну оцінку ефективності. Існує також і інший підхід: ефективність – відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, що визначаються як відношення

ефекту, результату до витрат, витратам, що обумовили й забезпечили його отримання. У літературі вищенаведене визначення відноситься до терміну економічна ефективність.

Хотілося б відзначити, що в даний час в економічній літературі попри економічний підхід до розуміння ефективності розрізняють ще управлінський і маркетинговий. Управлінський підхід акцентує увагу на ефективності управління, при цьому ефективність даних процесів виражається через саму систему економічних цілей (показників), наприклад підвищення платоспроможності підприємства через нарощування обсягів виробництва при збереженні мінімумі споживаних витрат.

Маркетинговий підхід виділяє поняття ефективності безпосередньо в маркетинговій діяльності. Так, наприклад, в рамках даного підходу ефективність діяльності може виражатися мірою задоволення потреб споживачів і партнерів.

Проте, зважаючи на предмет дослідження даного параграфа сконцентруємо свою увагу на економічному підході в розрізі кожного досліджуваного фактора виробництва який характеризує зростання обсягів продажів і прибутку; економією витрат функціонування; збільшенням швидкості віддачі на вкладений капітал; показники стану та руху основних фондів; підвищення економічної рентабельності тощо.

Так ефективність державного регулювання відтворення земельних ресурсів нерозривно пов'язана з безперервним відновлення споживчих якостей землі як фактора сільськогосподарського виробництва та земельних відносин, що складаються з приводу володіння, розпорядження та користування землею. При цьому слід зазначити, що якщо на стадії виробництва мова йде про відновлення продуктивних якостей землі і її продуктивності, то на стадії розподілу реалізуються відносинах між усіма учасниками процесу відтворення землі з приводу розподілу отриманої з землі продукції, доходів вигляді земельної ренти, орендної плати, податків і т.д. На стадії обміну, по його думку, здійснюється продаж землі та переоформлення

договорів оренди. На цій стадії доходи від відтворення продуктивних якостей землі отримують її власники і розпорядники. Особливість стадії виробничого споживання землі полягає в тому, що вона часто поєднана зі стадією виробництва, коли відтворення продуктивних якостей землі здійснюється в одному технологічному процесі з обробітком сільськогосподарських культур. При цьому, економічна ефективність державного регулювання відтворювальних процесів, являє собою співвідношення величини новоствореної вартості з розмірами капіталу, витратами ресурсів в цілому і окремими найбільш важливими видами, соціальна ефективність відтворення – співвідношенні величини створеної продукції і вартості капіталу, використаного в процесі відтворення [196].

Таким чином, аналізуючи ефективності державного регулювання відтворення землі, як фактора виробництва слід зазначити, що вихід продукції з одиниці ріллі і сільськогосподарських угідь в останні роки зростає (див табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Урожайність культур сільськогосподарських у 2010-2021 рр., ц/Га площі [91]

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Культури зернові та зернобобові	26,9	41,1	46,1	42,5	47,4	49,1	42,5	53,9
Буряк цукровий фабричний	279,5	435,8	481,5	474,9	508,5	461,1	416,2	479,1
Соняшник	15,0	21,6	22,4	20,2	23,0	25,6	20,2	24,6
Картопля	132,5	161,4	165,8	167,8	170,5	154,8	157,2	166,4
Культури овочеві	173,6	206,1	210,5	207,9	214,3	214,0	207,4	215,4
Культури плодові та ягідні	78,2	104,5	101,9	103,1	128,4	108,1	105,6	117,3

У той же час земельний потенціал знижується (як кількісно, так і якісно) (див параграф 2.1.). З цією метою необхідні заходи, спрямовані на збереження земельних ресурсів в аграрному виробництві, недопущення перепрофілювання сільськогосподарських угідь, підвищення ефективності їх використання з урахуванням перспективи їх затребуваності в найближчій і середньостроковій перспективі. Для збільшення продуктивності земель необхідний перехід на якісно новий рівень сільськогосподарського виробництва, заснований на інноваційних технологіях, які в свою чергу потребують належного фінансування. Ефективності державного регулювання відтворення робочої сили у сільському господарстві нерозривно пов'язана, на наш погляд, із зростанням продуктивності праці. Оскільки чисельність робочої сили в сільському господарстві має тенденцію до зниження. За досліджуваний період, кількість працівників зменшилося на 422,9 тис. або на 13,6 %. У наслідок того, що темпи зниження чисельності трудових ресурсів (13,6 %) перевищують темпи зниження площ сільськогосподарських угідь (0,6 %), навантаження на одного працівника зростає (на 15 %). Слід зазначити, що зменшення сільськогосподарських угідь є загальносвітовою тенденцією, що змушує освоювати землі, раніше непридатні для ведення сільського господарства. Крім того, в даному випадку, додаткової актуальності набуває питання підвищення ефективності регуляторної політики аграрного сектора, націленої на зростання врожайності в рослинництві і продуктивності в тваринництві (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.4

Виробництво продукції тваринництва на одну особу у 2010-2021 рр. [91]

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
М'ясо (у забійній масі), кг	44,9	54,2	54,5	54,6	55,7	59,3	59,3	58,9
Молоко, кг	245,2	247,8	243,3	242,0	238,1	229,9	221,9	210,6
Яйця, шт	372	392	354	365	382	397	387	340

Також для оцінки ефективності регуляторної політики аграрного сектора варто розглянути показники обсягів реалізації органічної продукції в Україні за 2021 р. у кількісному та вартісному вимірі.

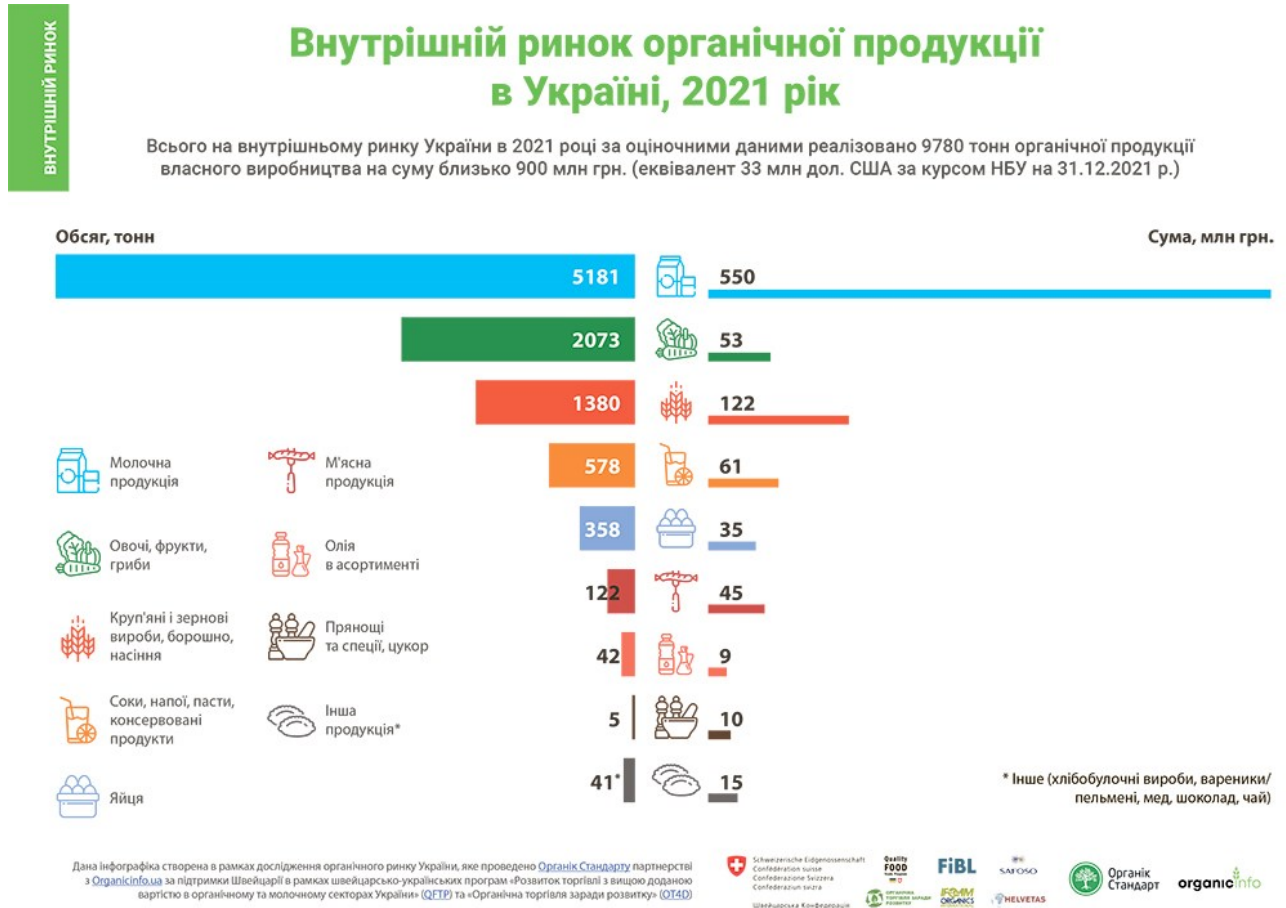

Рис. 3.2. Обсяги реалізації органічної продукції в Україні у кількісному та вартісному вимірах у 2021 р. [204]

Внутрішній ринок вітчизняної органічної продукції характеризується колосальним ростом і різноманітністю. Так, зазначимо, що Україна у 2021 р. займала п'яте місце із 123-х країн з експорту органічної продукції в ЄС. Структура реалізації органічної продукції через призму продукції продовольства є досить різноманітною: від молочної продукції (яка займає найбільшу частку внутрішнього ринку – 5,18 тис. т) до прянощів та спецій та морозива (рис. 3.2).

У вартісному вимірі за 2021 р. на внутрішньому ринку було реалізовано молочних продуктів на суму 550 млн. грн, круп'яних та зернових виробів, борошна та насіння – 122 млн. грн, овочів та фруктів – 53 млн. грн (рис. 3.2). Україна є світовим лідером з виробництва органічного меду, займає провідні

позиції за площею сертифікованих угідь (під зерновими – четверте місце, соняшником і іншими олійними культурами – п'яте, овочами – дев'яте) та в основному спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур [204].

Як свідчать дані табл. 3.5 зменшення кількості зайнятих у сільському господарстві за досліджений період не є причиною спаду показників врожайності і продуктивності праці. Звідси можемо зробити висновок, що протягом зазначеного періоду відбулися якісні технічні і технологічні зміни, які спричинили зростання вищенаведених показників.

Таблиця 3.5

**Показники забезпеченості та рівня використання робочої сили
у 2010-2021 рр. [91]**

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2010 %
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	41576,0	41507,9	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9	41310,9	41310,9	99,4
Вартість продукції сільськогосподарських підприємств у постійних цінах 2016 року, млн грн	467474,7	596832,8	634433,1	620475,6	671294,0	680982,4	612121,5	712566,	152,4
Усього зайнятих у сільськогосподарському виробництві, тис. осіб	3115,6	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7	86,4
Індекс продукції сільського господарства	98,6	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	116,4	118,1
Навантаження сільськогосподарських угідь на одного працівника, га	13,3	14,5	14,5	14,5	14,1	13,7	15,2	15,3	115,0
Продуктивність праці у сільськогос-подарських підприємствах*, тис. грн	380,4	624,0	765,0	755,4	867,7	928,6	857,2	-	225,3*
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників	1430	3140	3916	5761	7166	8738	9 757	12 827	897,0
У відсотках до середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників в цілому по економіці	63,9	74,8	75,6	81,1	80,8	83,2	84,2	81,5	127,5

Важливим показником ефективності державного регулювання відтворення основних засобів є їх стан. Ступінь зносу основних засобів сільського господарства за досліджуваний період має тенденцію до зниження і в порівнянні з 2000 р. зменшився на 9 пунктів і склав 38,3 %, що в порівнянні з загальним показником зносу по економіці (60,6 %) склало непоганий результат (див. рис. 3.3).

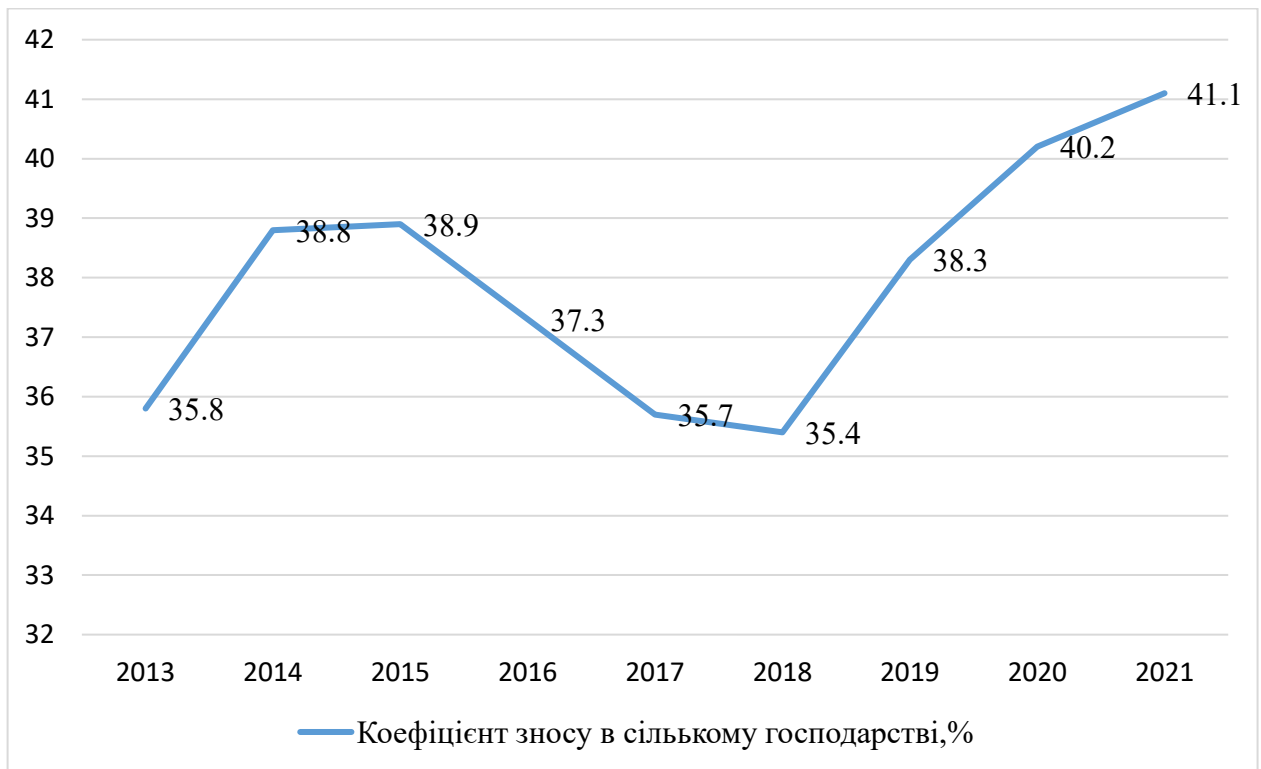

Рис. 3.3. Ступінь зносу основних засобів в сільському господарстві у 2013-2021 рр., % [91]

Щодо коефіцієнту вибуття, то за аналізований період він демонструє стабільність залишаючись на рівні 0,6-0,8 що є нижче за його нормативне значення. Коефіцієнт оновлення за досліджуваний період залишається більшим нормативного значення (0,1), однак в останні роки спостерігається тенденція до його зниження (з 0,23 у 2015 р. до 0,18 у 2019 р.). Загалом ситуація має позитивну тенденцію, оскільки коефіцієнт оновлення перевищує коефіцієнт вибуття. Нарощення майнового потенціалу галузі підкреслює і коефіцієнт приросту основних засобів, який більший нуля і, в основному, показує позитивну динаміку (див. табл. 3.6).

**Основні засоби в сільському, лісовому та рибному господарстві
у 2013-2021 рр. [197]**

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1. Виручка від реалізації продукції, млн. грн	161130,3	213929,8	359087,3	372033,4	467636,1	540509,4	572748,3	624070,1	943489,3
2. Прибуток (збиток), млн. грн.	14984,5	21481,3	102849,1	90613,2	102849,1	71002,6	93255,4	8677,6	48273,2
3. Середньооблікова чисельність робітників, тис. чол	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7
4. Наявність ОЗ на початок року, тис.грн.	137640	156013	171392	210169	270467	341622	395797	480167	505492
5. Надійшло основних засобів, тис.грн.	25061	26670	40217	62631	77740	91376	81860	73708	109316
6. з них введено в дію нових основних засобів, тис.грн.	15233	14774	20821	39576	44841	55791	51768	45402	54600
7. Вибуло основних засобів, тис.грн.	8371	10748	10460	12754	16700	28828	23186	21455	22980
8. з них ліквідовано основних засобів, тис.грн	1327	1395	1242	1497	1909	2361	1786	2299	2309
9. Вартість основних засобів на кінець року, тис.грн.	156013	171392	210169	270467	341622	407146	460475	540463	595909
10. Середньорічна вартість ОЗ, тис. грн.	146827	183091	190781	240318	306045	374384	428136	510315	550700,5
11. Амортизація (знос) основних засобів за рік, тис.грн.	11077	11727	14068	16840	19504	28452	37501	40746	45898
12. Фондомісткість ()	0,91	0,86	0,53	0,65	0,65	0,69	0,75	0,82	0,58
13. Фондоозброєність	41,04	59,23	66,46	83,84	106,98	127,45	142,22	187,53	204,52
14. Коефіцієнт оновлення ОЗ	0,16	0,16	0,19	0,23	0,23	0,22	0,18	0,14	0,18
15. Коефіцієнт вибуття ОЗ	0,06	0,07	0,06	0,06	0,06	0,08	0,06	0,04	0,05
16. Коефіцієнт приросту основних засобів	0,11	0,09	0,14	0,18	0,18	0,15	0,13		
17. Фондовіддача	1,10	1,17	1,88	1,55	1,53	1,44	1,34	1,22	1,71
18. Рентабельність ОЗ, %	10,21	11,73	53,91	37,71	33,61	18,97	21,78	1,70	8,77

19. Коефіцієнт амортизаційної віддачі	14,55	18,24	25,53	22,09	23,98	19,00	15,27	15,32	20,56
20. Коефіцієнт інтенсивності оновлення	2,99	2,48	3,84	4,91	4,66	3,17	3,53	3,44	4,76
21. Відносна економія використання основних засобів		35743,6	77517,35	52720,82	1652,17	12287,90	41070,53	17270,06	168310,1
22. Коефіцієнт зносу	35,8	38,8	38,9	37,3	35,7	35,4	38,3	40,2	41,1
24. Коефіцієнт придатності	64,2	61,2	61,1	62,7	64,3	64,6	61,7	59,8	58,9
Продуктивність праці*, тис грн.	399,30	452,00	624,00	765,00	755,40	867,70	928,60	857,20	507,47
Рівень ефективності використання ОЗ	0,11	0,15	0,22	0,27	0,26	0,30	0,31	0,32	0,19
Перший інтегральний показник ефективності використання основних засобів, грн.	0,056	0,069	0,507	0,292	0,257	0,137	0,146	0,010	0,075
Другий інтегральний показник ефективності використання основних засобів, грн.	0,006	0,010	0,110	0,078	0,068	0,040	0,045	0,003	0,014

Крім того, про ефективність державного регулювання відтворення можна судити аналізуючи ряд показників, запропонованих вітчизняними економістами [198]. Так узагальнюючими показниками, які дозволяють оцінити ефективності використання основних засобів є рентабельність і фондівіддача. Зворотним показником до фондівіддачі є фондомісткість. Рентабельність основних засобів сільського господарства є досить нестійкою і в межах досліджуваного періоду коливається від 1,7 до 53,91 %. Щодо рівня фондівіддачі, то спад даного коефіцієнта у 2018-2020 рр. свідчить про зниження рівня інтенсивності використання основних засобів у сільському господарстві впродовж останніх років. Зростання фондівіддачі призводить до відносної економії основних засобів. На нашу думку це стало можливим за рахунок збільшення частки активної частини основних засобів сільського господарства. Підтвердженням про зниження рівня використання основних засобів є також зменшення коефіцієнта амортизаційної віддачі впродовж 2018-

2020 рр. Також аналізуючи показники рентабельності і фондівіддачі можемо спостерігати таку річ, що показники рентабельності не корелюються в достатній мірі з показниками фондівіддачі, хоча і представляють якісну і кількісну сторони економічної ефективності. Для усунення таких розбіжностей пропонується розраховувати інтегральні показники: ефективності використання основних засобів та рівень ефективності використання основних засобів для здійснення трудової діяльності. За аналізований період індекс інтегральної ефективності показав тенденції мінливого характеру. Так, зокрема, впродовж 2013-2017 рр. характерне його зростання, що позначилось на показниках прибутковості галузі. Однак, зазначимо також, що зниження тенденцій приросту виручки впродовж 2018-2020 рр., на нашу думку, було спричинене зниженням ефективності використання саме основних засобів. Нелінійний характер тенденції другого інтегрального показника засвідчують про мінливість показників віддачі основних засобів. Одним із показників, які характеризують заміну діючих основних засобів більш ефективними є коефіцієнт інтенсивності оновлення, який досягнув свого максимального значення у 2021 р. – 4,76 і середнє значення якого за досліджуваний період склало 3,75, що є доволі непоганим показником.

Забезпеченість працівників галузі основними засобами можна побачити проаналізувавши показник фондоозброєності, який в нашому випадку демонструє стійке зростання та прив'язавши його до рівня продуктивності праці, яка також демонструє позитивну динаміку, аналогічно попередньому показнику.

Характеризуючи економічний підхід, хочемо звернути увагу також і на такий аспект, а саме: «Один і той же приріст продукції може бути досягнутий за різних витрат матеріальних ресурсів. Крім того, джерелом розвитку (накопичення та інвестицій) все ж є не валовий випуск, а новостворена вартість. У вітчизняній практиці застосовувалася система розрахунків за національним доходом країни, що має міжнародне визнання. Темп приросту

цього доходу в порівняних цінах обґрунтовано розглядався як найважливіший індикатор розвитку економіки. Один з методів його визначення – обчислення чистої продукції галузей матеріального виробництва. Динаміка фізичного обсягу чистої продукції в той період використовувалася для аналізу ефективності на галузевому рівні. Для оцінки ефективності галузі використовується показник рентабельності. Рентабельність – відношення прибутку до витрат або активів галузі. Цей показник, на думку багатьох економістів, найбільшою мірою характеризує ефективність галузі та застосовуваних у ній ресурсів».

У статистичних збірниках наводяться дані про рентабельність сільськогосподарської продукції за видами і фінансові результати діяльності сільськогосподарських організацій (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в підприємствах у 2012-2021 рр. [91]

	зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту	м'ясо великої рогатої худоби ¹	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
2012	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8	-29,5	2,0	-40,0	-7,2	2,3	52,6
2013	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0	-43,3	0,2	-42,8	-10,0	13,6	47,6
2014 ²	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7	-35,9	5,6	-52,2	-15,4	11,0	58,8
2015 ²	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5	-17,9	12,7	-29,6	-6,1	12,6	60,9
2016 ²	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7	-24,8	-4,5	-35,2	5,0	18,2	0,5
2017 ²	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6	3,4	3,5	-39,6	7,0	26,9	-9,0
2018 ²	24,7	32,5	-11,4	6,8	16,7	-17,7	6,9	-16,6	5,7	16,1	5,4
2019 ²	11,8	23,5	-15,4	15,4	7,0	-27,1	4,7	-39,7	-3,7	20,6	-23,5
2020 ²	20,0	39,4	-13,5	11,0	8,3	-24,2	2,6	-39,4	-0,2	20,4	-19,2
2021											

¹ Реалізація худоби та птиці на м'ясо без урахування їх передачі на переробку на власних виробничих потужностях.

² Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Для забезпечення відтворювального процесу рентабельність галузі і окремих видів продукції повинна перевищувати середньо банківські відсотки по кредитах (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Процентні ставки за кредитами і депозитами у 2012-2021 рр.

	2012	2013	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Кредит	15,5	14,4	17,0	13,4	16,1	15,2	10,3	9,8
Депозит	11,3	9,5	11,6	8,3	10,9	11,5	5,6	5,1

Наукова розробленість поняття економічної ефективності, безумовно, глибока. Більшість авторів зводить поняття ефективності до співвідношення отриманих результатів до затрачених ресурсів, однак існують і інші сторони даного поняття. Слід зауважити, що підхід до оцінки ефективності як співвідношення отриманого результату до витрат має великий недолік: до уваги береться якість виробленого продукту або послуги. Оцінка ефективності діяльності державних органів залежить багато в чому не тільки від обліку понесених витрат, але і від якості виконання обов'язків, покладених на органи виконавчої влади. Мета регулюючої діяльності держави – це отримання більшого ефекту з найменшими витратами. Тому необхідно отриманий результат порівняти з витратами, тобто віднести ефект до витрат, зіставити одну абсолютну величину з іншого. При складанні певної бази порівняння таке співвідношення дозволяє здійснити процес оцінки ефективності. Як уже було зазначено, під ефективністю розуміється відношення результатів діяльності (ефекту) організації або людини до витрат на досягнення цих результатів (ресурсів). У зв'язку з цим можна виділити два напрямки оцінки ефективності діяльності органів державного управління: - економічна ефективність - кількісна оцінка відносини ефекту до витрат в конкретних умовах: економія, що отримується за рахунок оптимізації і раціоналізації діяльності. Характеризує заощадження зусиль, коштів зараз при функціонуванні діючих систем в заданих умовах; - соціальна ефективність - якісна оцінка діяльності, яка виражає відповідність мети органу влади

потребам населення. У сфері державного управління головним результатом діяльності органів державної влади в основному є соціальний ефект, під яким зазвичай розуміється створення сприятливих умов для населення на території держави та в ряді випадків – за його межами, підвищення якості послуг, що державних послуг і т.д. У багатьох випадках соціальний ефект не піддається кількісному вимірюванню (на відміну від економічного), і його визначають тими якісними зрушеннями, які відбуваються в державі. Він вимірюється непрямыми результатами, наприклад, скороченням часу обслуговування, підвищенням якості обслуговування, поліпшенням соціально-психологічної обстановки і т.д.

Однак необхідно відзначити, що зведення оцінки ефективності діяльності органів державної влади до оцінки тільки економічного і соціального ефекту досить вузько інформує про реальний стан справ. Це пов'язано з тим, що ефективність державного регулювання не може бути виміряна яким-небудь одним показником, а визначається як результат складної взаємодії різних факторів: природних, людських, соціально-економічних, екологічних та ін., що впливають на прийняття і реалізацію управлінських рішень. При цьому складність вироблення і вимірювання досить об'єктивних показників ефективності державного управління визначається такими особливостями: - специфікою держави як складного об'єкта управління, що має ієрархічну структуру; - труднощами формалізованого опису соціально-економічних процесів, що протікають в державі; - складністю отримання достовірної вихідної інформації; - труднощами виміру окремих показників, що носять ком- комплексний, узагальнений характер. Всі ці труднощі об'єктивні. Так, стан узагальненого показника залежить і від стану його складових, і від їх взаємовпливу. Але в ряді випадків представляється все-таки можливим визначення ефективності роботи органів державної влади і загальної ефективності управління як певної інтегральної суми ефективностей.

Цю думку підтверджують дослідження Л.А. Ісаєвої, яка вважає, що: «підвищення ефективності матеріального виробництва не є кінцевою метою функціонування і розвитку суспільного виробництва. Кінцевою метою є споживання створених матеріальних благ і послуг, а точніше – результат цього споживання. Необхідно розглядати категорію «ефективність» як категорію, що характеризує відтворювальний процес в цілому. Критеріями ефективності відтворювального процесу об'єктивно виступають: 1) ступінь задоволення потреб; 2) досягнення всебічного розвитку всіх і кожного члена суспільства. Соціально-економічна сутність ефективності відтворення виражається ступенем відповідності результату суспільним потребам за умови ефективного використання сукупних ресурсів у виробництві та споживанні». У даному контексті актуальним є положення, відповідно до якого відтворення слід розглядати як єдиний процес відтворення матеріальних благ, відтворення робочої сили, відтворення виробничих відносин [199].

Оскільки державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою практичну реалізацію аграрної політики держави, яка має прямий вплив на результати економічної діяльності сільгоспвиробників, стан ринку сільськогосподарської продукції, економічну і продовольчу безпеку країни. Відповідно ефективність державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві буде залежати від того в якій мірі будуть узгоджені і досягненні приватно-комерційні і загальнодержавні інтереси.

Для характеристики ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, на нашу думку, теоретично можливим є використання показників інтегрального бюджетного, комерційного та соціального ефектів, які визначалися наступним чином:

Інтегральний бюджетний ефект – це сума прямого бюджетного і синергетичного ефектів. Прямий бюджетний ефект являє собою приріст сумарних податкових і неподаткових надходжень до бюджету – джерело

коштів державної підтримки: державний, регіональний, муніципальний.

Синергетичний (додатковий, мультиплікаційний) ефект включає приріст податкових надходжень від суміжних галузей і виробництв, економію бюджетних коштів від державних закупівель продукції, робіт і послуг за зниженими цінами, а також від зниження витрат на компенсацію дефіциту тих чи інших продуктів; соціальний ефект (від скорочення числа осіб, тимчасово не зайнятих в суспільному виробництві) і екологічний ефект.

Комерційний ефект – як перевищення надходжень над витратами операційної та інвестиційної діяльності підприємства, що здійснює проект.

Термін окупності – мінімальний часовий інтервал (від початку реалізації), за межами якого комерційний ефект стає і залишається позитивним.

Соціальний ефект – як сума фонду заробітної плати (включаючи єдиний соціальний податок) збережених і нових співробітників підприємств.

Ефективність – діленням відповідного виду ефекту на пов'язані з його отриманням витрати. Бюджетний ефект включає доходи держави від реалізації проекту: сукупне надходження податків і зборів до консолідованого бюджету від реалізаторів проекту, а також виконання умов надання підтримки (повернення коштів, сплату відсотків, виконання інших зобов'язань).

Соціальну ефективність складають: кількість нових робочих місць; приріст сукупної заробітної плати; надходження до пенсійного та інших фондів; вирішення соціальних проблем регіону, в якому буде реалізовуватися проект; позитивні структурні зміни в обраних галузях і інші.

Громадську і регіональну ефективність становлять сукупність бюджетної, соціальної та комерційної ефективності (приріст чистого прибутку реалізатора проекту), а також сукупний приріст доданої вартості

в країні або в регіоні, враховуючи додатковий ефект в суміжних галузях народного господарства, вирішення екологічних проблем.

Таблиця 3.9

**Система індикаторів ефективності державного регулювання
відтворювального процесу в сільському господарстві [200]**

Назва індикатора (індексу)	Формула
Індекс продовольчої безпеки країни	$I_{FC} = \sqrt{I_Q \times I_C}$
Індекс частки вітчизняного продовольства у продовольчих ресурсах країни	$I_Q = \sum \frac{Q_i}{R_i} \times f_i$ <p>Q_i – обсяг виробництва i-го виду вітчизняного продовольства в обстежуваному році, т; R_i – загальний обсяг i-го виду вітчизняного продовольства у надходженні продовольства (імпорт + власне виробництво), т; f_i – частка i-го виду продовольства у вартості продовольчого кошика, коефіцієнт</p>
Індекс рівня споживання продовольства порівняно з медичною нормою	$I_C = \sum \frac{C_i}{N_i} \times f_i$ <p>C_i – рівень фактичного споживання i-го виду продовольства в розрахунку на душу населення, кг (шт.); N_i – раціональний рівень споживання i-го виду продовольства в розрахунку на душу населення, кг (шт.)</p>
Індекс реальної окупності витрат на виробництво та реалізацію продукції	$I_{RP} = I_{NP} \times \frac{I_A}{I_I}$ <p>I_A – індекс цін виробників сільськогосподарської продукції, %; I_I – індекс цін (ланцюгові) на промислові товари та послуги, придбані сільськогосподарськими організаціями, %</p>
Індекс номінальної окупності витрат на виробництво та реалізацію продукції сільськогосподарськими організаціями	$I_{NP} = \frac{B}{S + CM}$ <p>B – виручка від реалізації продукції сільськогосподарськими організаціями, млн грн.; S – собівартість реалізованої продукції, млн грн.; CM – комерційні та управлінські витрати, млн грн.</p>
Інтегральний індекс ефективності державного регулювання відтворювального процесу у сільському господарстві	$I_{FCNP} = \sqrt{I_{FC} \times I_{RP}}$
Стандартизована рентабельність продукції	$S_R = \frac{R_P}{T} \times 365$ <p>R_P – рентабельність продукції (ставлення прибутку до оподаткування витрат, включаючи комерційні та управлінські витрати), %; T – тривалість обороту оборотних активів, днів</p>

Крім того, для оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві у науковій літературі пропонується використовувати систему показників наведену у табл. 3.9.

Незважаючи на значну кількість теоретично-можливих індикаторів визначення ефективності державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві застосувати на практиці можливо лише декілька з них. Основною причиною такої теоретичної і практичної невідповідності є статистичні обмеження різних країн.

Не завжди для розрахунку того чи іншого показника джерелом походження якого є одна країна є наявна статистична інформація в іншій. Тому, використовуючи вищенаведений матеріал, оцінити ефективність державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві у вітчизняних реаліях пропонуємо за такими показниками, згрупованими в таблиці 3.10 і 3.11:

1. Глобального індексу продовольчої безпеки, за яким Україна у 2021 р. займає 62 місце у загальному рейтингу [201] (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Рейтинг стану забезпечення продовольчої безпеки України у міжнародних порівняннях за період 2012-2021 рр., місце [201]

Основні показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Глобальний індекс</i>	53	53	54	64	63	63	63	76	63	62
<i>Економічна доступність (Effordability)</i>	53	53	56	57	58	59	66	71	74	74
<i>Фізична доступність (Availability)</i>	57	59	66	79	79	78	73	89	52	52
<i>Якість та безпека</i>	45	46	46	48	47	51	46	60	75	72
<i>Забезпечення природними ресурсами</i>	54	57	55	54	58	55	58	51	50	49

Аналізуючи вищенаведену таблицю, бачимо, що у порівнянні з 2012 р. Україна посіла 62 місце в загальному рейтингу продовольчої безпеки, тим самим

знизившись на 9 позицій. Найгіршою тут виглядає ситуація 2019 р. – 76 місце, а далі ситуація має позитивну динаміку.

2. Економічна доступність (effordability). Економічна доступність також різко впала, опустившись на 21 місце з 2012 по 2021 рр. і досягла свого рекордного негативного значення. Частка витрат в Україні на закупівлю продуктів харчування в 4,3 рази є більшою, ніж у країнах ЄС-27, де вона у середньому складає 13,0 % [202].

3. Фізична доступність (Availability). З точки зору фізичної доступності у 2021 р. ситуація є найкращою за досліджуваний період – 52 місце.

4. Якість та безпека. Показник якості і безпеки також опустилися з 45-го місця на 72 у 2021 р.

5. Забезпечення природними ресурсами. Водночас Україна демонструє стійку тенденцію до покращення за введеним у 2018 р. показником «Забезпечення природними ресурсами» і займає 49 місце, що у порівнянні з 2018 р. краще на 9 пунктів.

6. Індикатор достатності споживання продуктів харчування населенням (див. табл. 3.11.)

У 2020 р. споживання їжі на душу населення у 7 із 10 основних категорій продуктів харчування погіршилося в порівнянні з 2019 р. Найбільшого скорочення зазнало споживання фруктів – (- 3,7) %, цукру – (- 3,5) %, яєць – (- 1,4) %, картоплі – (- 1,3) %, хлібобулочних виробів – (- 1,0) %.

Водночас дещо зросло споживання молока та м'яса (+ 1%). У той же час фактичне споживання цих продуктів на душу населення нижче від науково обґрунтованої норми, у порівнянні з якою, українці споживають майже 47 % молочних продуктів, рибних продуктів – 38 %, м'ясних продуктів – 33 %.

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування населенням України у 2010-2020 рр., кг [202]

Продукти харчування	Норми споживання, кг		Фактичне Споживання, кг			Індикатор достатності споживання		
	Фізіологічний мінімум	Науково обґрунтовані	2010	2015	2020	2010	2015	2020
М'ясо та м'ясні продукти	52	80	52,0	50,9	53,8	65,0	98,0	67,3
Молоко та молочні продукти	341	380	206,4	209,9	201,9	54,0	102	53,1
Яйця, шт.	231	290	290	280		100	97,0	95,9
Хлібні продукти	94	101	111,3	101,0	96,6	110	91,0	95,6
Картопля	96	124	137,5	139,8	134,0	111	102	108,1
Овочі та баштанні продовольчі культури	105	161	163,7	159,7	164,0	102	98,0	101,9
Плоди, ягоди та виноград	68	90	48,0	50,9	56,5	53	106	62,8
Риба та рибні продукти	12	20	8,6	9,9	12,4	43,0	115	62,0
Цукор	32	38	35,7	33,3	27,8	94,0	93,0	73,2
Олія	8	13	14,8	12,3	12,3	114	83,0	94,6

Щодо споживання їжі в найбільш економічно доступних категоріях продуктів харчування (картопля і овочі) відповідає або перевищує встановлені розумні норми.

У економічній літературі панує думка згідно якої оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі. Це ситуація при якій коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці [203].

7. Індекс частки вітчизняного продовольства у продовольчих ресурсах країни. Для аналізу даного індексу побудуємо табл. 3.12. Слід зазначити, що граничний показник даного показника становить 30 %.

Розрахунок імпортозалежності за групами продовольства у 2000-2021 рр.

[власні розрахунки автора]

Вид продукції	Імпорт продуктів, тис. т				Відсоток імпортозалежності, %			
	2000	2015	2020	2021	2000	2015	2000	2021
<i>Хлібні продукти</i>	1010	190	170		16,4	4,3	2,7	
<i>М'ясо і м'ясопродукти</i>	38	158	230		2,3	7,3	10,2	
<i>Молоко та молочні продукти</i>	50	78	691		0,5	0,9	8,2	
<i>Риба та рибні продукти</i>	2	-	424		0,4	-	82,0	
<i>Яйця</i>	29	11	4		0,6	0,2	0,4	
<i>Овочі та багаторічні продовольчі культури</i>	179	95	292		12,4	1,4	4,3	
<i>Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)</i>	11	588	1150		0,2	27,0	48,8	
<i>Картопля</i>	177	17	325		9,7	0,3	5,8	
<i>Цукор</i>	-	4	4		-	0,3	0,3	
<i>Олія рослинна всіх видів</i>	-	160	245		-	30,5	42,9	

Як свідчать дані вищенаведеної табл. 3.12 загалом задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва. У той же час, негативною тенденцією останніх двадцяти років стало збільшення частки імпортової молочної продукції у внутрішньому споживанні майже в чотирнадцять разів. Ми погоджуємося з думкою більшості економістів про те, що стало наслідком тривалої кризи галузі тваринництва.

Щодо риби і рибних продуктів, де рівень імпортозалежності найбільший і становить 82 % то це, насамперед, залежить від їх місця видобування (вод морських економічних зон інших держав) і біологічних особливостей їх життєвого циклу. Імпорт тропічних плодів таких як апельсини, мандарини, банани, гранати тощо пояснює значний відсоток у групі плоди ягоди та виноград – 48,8 %. Найбільш дивною виглядає ситуація в групі «Олія рослинна всіх видів» де показник імпортозалежності становить майже 43 %, незважаючи

на значний експорт соняшникової олії закордон – майже 6 млн. тон. Поясненням тут є те, що Україна імпортує пальмову та кокосову олію, яка не виробляється в нашій державі, але користується значним попитом у харчовій промисловості.

У той же час використання існуючих методів оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів на думку багатьох дослідників не дозволяє об'єктивно оцінити відтворювальні процеси у сільському господарстві. Основна причина тут полягає в тому, що дані показники практично відображають результати діяльності сільського господарства і не відображають функціонування відтворювальних процесів як цілісної системи, що не дозволяє визначити фактори і умови незадовільної ефективності відтворювальних процесів.

Оскільки, ефективність відтворювальних процесів є основою для розвитку сільського господарства і тому ефективність державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві може бути оцінена через інтегральний показник ефективності.

Для оцінки ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні пропонуємо використати такі узагальнюючі показники. Оскільки сільськогосподарські процеси відтворення розглядаємо через призму трьох факторів – землі, праці та капіталу, то до **узагальнюючих показників ефективності** відтворення у сільському господарстві віднесемо:

1) *щодо землі*, як фактору відтворення процесів у сільському господарстві в Україні: площа сільськогосподарських угідь (тис. га), внесення під урожай мінеральних добрив (тис. т), виробництво сільськогосподарських культур (зернових і зернобобових) (тис. т), урожайність с/г культур (зернових і зернобобових) (ц/1 га площі).

2) *щодо праці*, як фактору відтворення процесів у сільському господарстві: кількість зайнятого населення в сільському господарстві (тис. осіб), продуктивність праці в сільському, лісовому та рибному господарстві, на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві (тис. грн.).

3) *щодо капіталу*, як фактору відтворення процесів у сільському господарстві: вартість основних засобів сільського господарства (млн. грн.), наявності техніки в сільському господарстві (тракторів) (тис. шт.), вирощування сільськогосподарських тварин (голів).

Загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні ми пропонуємо визначити за допомогою інтегрального показника – *коефіцієнта таксономії*, що розрахуємо з використанням *методу таксономічного аналізу*, розробленого В'ячеславом Плютою [205-207]. Аргументом на користь використання даного методу, на нашу думку, є те, що він працює з багатовимірними економічними поняттями, які описуються значною кількістю показників. Ми переконані, що застосування методу таксономії для оцінки ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні є новим прийомом у наукових розвідках щодо цього питання.

Представимо систематизовані показники протягом 2016-2021 рр. у табл. 3.13, які будуть використовуватися нами для обчислення таксономічного показника ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві. Алгоритм проведення таксономічного аналізу – це комплексний, багатогранний процес, що об'єднує наступні стадії [206-207]:

- 1) формування матриці спостережень;
- 2) стандартизація значень елементів матриці спостережень;
- 3) формування вектора-еталона;
- 4) визначення відстані між окремими спостереженнями і вектором-еталоном;
- 5) розрахунок таксономічного коефіцієнта.

**Систематизовані показники-характеристики для оцінки ефективності
відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні
протягом 2016-2021 р. [згруповано автором на основі 91]**

Роки	Щодо землі, як фактору відтворення				Щодо праці, як фактору відтворення		Щодо капіталу, як фактору відтворення		
	Площа с/г угідь, тис. га	Внесення під урожай мінер. добрив, тис. т	Виробництво с/г культур (зерн. і зернобоб), тис. т	Урожайність с/г культур (зерн. і зернобоб), ц/га площі	Кількість зайнятого населення в сільському господарстві, тис. осіб	Продуктивність праці в с/г, на 1 зайнятого, тис. грн.	Вартість основних засобів у с/г, млн. грн.	Наявність техніки в с/г (трактор.), тис. шт.	Вирощування с/г тварин, голів
2016	41504,9	1728,9	66088,0	45,3	2866,5	765,0	270467	132,7	3209,1
2017	41489,3	2028,1	61916,7	46,1	2860,7	755,4	341622	129,3	3206,1
2018	41329,0	2150,6	70056,5	47,4	2937,6	867,7	407146	128,7	3368,2
2019	41310,9	2142,5	75143,2	49,1	3010,4	928,6	469383	130,5	3445,5
2020	41289,2	2483,9	64933,4	42,5	2721,2	857,2	540463	184,0	3409,3
2021	41274,5	2483,9	86010,4	53,9	2692,7	507,5	595909	199,0	3329,8

Для формування матриці спостережень використаємо формулу 3.1 та показники таблиці 3.13, що характеризують ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні.

$$X_{mn} = \begin{pmatrix} X_1 \\ X_2 \\ \dots \\ X_i \\ \dots \\ X_m \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{23} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & x_{i3} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{m3} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix} \quad (3.1)$$

Формуємо матрицю спостережень (X):

$$X = \begin{pmatrix} 41504,9 & 1728,9 & 66088,0 & 45,3 & 2866,5 & 765,0 & 270467 & 132,7 & 3209,1 \\ 41489,3 & 2028,1 & 61916,7 & 46,1 & 2860,7 & 755,4 & 341622 & 129,3 & 3206,1 \\ 41329,0 & 2150,6 & 70056,5 & 47,4 & 2937,6 & 867,7 & 407146 & 128,7 & 3368,2 \\ 41310,9 & 2142,5 & 75143,2 & 49,1 & 3010,4 & 928,6 & 469383 & 130,5 & 3445,5 \\ 41289,2 & 2483,9 & 64933,4 & 42,5 & 2721,2 & 857,2 & 540463 & 184,0 & 3409,3 \\ 41274,5 & 2483,9 & 86010,4 & 53,9 & 2692,7 & 507,5 & 595909 & 199,0 & 3329,8 \end{pmatrix} \quad (3.2)$$

Варто зазначити, що елементи даної матриці – це показники, що виражені в одиницях виміру. Проте будь-який показник відображає лише певні аспекти досліджуваної категорії, в той час як всебічна характеристика передбачає

використання системи показників, що, на думку М. Рєпіна, мають наступні особливості:

- 1) всебічність кількісного відображення явищ;
- 2) органічний взаємозв'язок окремих показників, причому саме вони перетворюють групу показників на єдиний комплекс характеристик складного явища чи процесу [208, с. 668-675].

Саме визначення об'єкта дослідження і встановлення його мети є основними критеріями, які визначають цю систему показників. Проте, дотримуючись алгоритму таксономічного аналізу, для подальших обчислень є необхідною стандартизація, яка дозволяє привести одиниці виміру до безрозмірної величини у діапазоні [0; 1], тобто урівняти значення ознак [208]. Значення даного кроку полягає в тому, що стандартизація дозволяє уникнути розбіжностей із одиницями виміру, оскільки елементи матриці спостережень можуть виражатися у специфічних для кожної ознаки одиницях вимірювання. Для цього визначимо середнє значення за кожним показником (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Середні значення показників для розрахунку таксономічного коефіцієнта ефективності відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні [власні розрахунки авторки]

Показник	Середнє значення
Площа с/г угідь, тис. га	41366,3
Внесення під урожай мінеральних добрив, тис. т	2169,7
Виробництво с/г культур (зерн. і зернобобові), тис. т	70691,4
Урожайність с/г культур (зерн. і зернобобові), ц/1 га площі	47,4
Кількість зайнятого населення в сільському господарстві, тис. осіб	2848,2
Продуктивність праці в с/г, на 1 зайнятого, тис. грн.	780,2
Вартість основних засобів у с/г, млн. грн.	437498,3
Наявність техніки в с/г (тракторів), тис. шт.	150,7
Вирощування с/г тварин, голів	3328

Визначивши середні значення показників, стандартизуємо значення елементів матриці за наступною формулою:

$$Z_i = \frac{X_i}{\bar{X}_i}, \dots \dots \dots (3.3)$$

де Z_i – стандартизоване значення показника i ;

X_i – значення показника i в матриці спостережень;

\bar{X}_i – середнє значення показника i .

Матриця стандартизованих значень (Z) матиме наступний вигляд:

$$Z = \begin{matrix} & 1,0034 & 0,7969 & 0,9349 & 0,9560 & 1,0064 & 0,9805 & 0,6182 & 0,8806 & 0,9643 \\ & 1,0030 & 0,9348 & 0,8759 & 0,9729 & 1,0044 & 0,9681 & 0,7809 & 0,8580 & 0,9634 \\ & 0,9991 & 0,9912 & 0,9910 & 1,0004 & 1,0314 & 1,1121 & 0,9306 & 0,8540 & 1,0121 \\ & 0,9987 & 0,9875 & 1,0630 & 1,0362 & 1,0570 & 1,1902 & 1,0729 & 0,8660 & 1,0353 \\ & 0,9981 & 1,1448 & 0,9185 & 0,8969 & 0,9554 & 1,0986 & 1,2353 & 1,2210 & 1,0244 \\ & 0,9978 & 1,1448 & 1,2167 & 1,1375 & 0,9454 & 0,6504 & 1,3621 & 1,3205 & 1,0005 \end{matrix} \quad (3.4)$$

Наступним кроком вище згадуваного алгоритму є формування вектора-еталона, що передбачає розділення всіх змінних на стимулятори і дестимулятори. Базою розподілу є визначений вплив кожного показника на ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні. Стимулятори – це економічні показники, що позитивно впливають на оцінку роботи об'єкта дослідження, а дестимулятори, навпаки, спричиняють погіршення оцінки роботи.

До стимуляторів – економічних показників, зростання яких позитивним чином впливає на загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні, відповідно до показників-характеристик таблиці 3.13 віднесемо наступні: площа сільськогосподарських угідь; виробництво сільськогосподарських культур (зернових і зернобобових); урожайність сільськогосподарських культур (зернових і зернобобових); кількість зайнятого населення в сільському господарстві; продуктивність праці в сільському, лісовому та рибному господарстві, на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві; вартість основних засобів сільського господарства; наявність техніки в сільському господарстві; вирощування сільськогосподарських тварин. До дестимуляторів віднесемо показник внесення під урожай мінеральних добрив.

Поділ ознак на стимулятори і дестимулятори є основою для побудови еталонних векторів. Для цього зі значень ознак матриці необхідно вибрати максимальне значення стимулятора і мінімальне значення дестимулятора сукупності усіх показників наукового дослідження. Елементи цього вектора мають координати, які формуються значенням показника за такою формулою:

$$\begin{aligned} Z_{oi} &= \max Z_{ij}(\text{стимулятор}) \\ Z_{oi} &= \min Z_{ij}(\text{дестимулятор}) \end{aligned} \quad (3.5)$$

Виходячи з цього, вектор-еталон (P_0) має наступні координати:

$$P_0 = (1,0034; 0,7969; 1,2167; 1,1375; 1,0570; 1,1902; 1,3621; 1,3209; 1,0353) \quad (3.6)$$

Наступним кроком алгоритму визначення таксономічного показника є визначення відстані між окремими спостереженнями і вектором-еталоном. Ця відстань розраховується за формулою:

$$C_{i/o} = \sqrt{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{oj})^2} \quad (3.7)$$

де Z_{ij} – стандартизоване значення j -го показника в період i ;

Z_{oj} – стандартизоване значення j -го показника у векторі-еталоні.

Після знаходження зазначеної вище відстані розрахуємо наступні необхідні показники, а саме: середньоквадратичного відхилення цієї відстані та нормування відстаней (віддалення) кожної одиниці сукупності від “еталонної” точки за наступними формулами:

$$\bar{C}_o = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{io} \quad (3.8)$$

$$S_o = \sqrt{\frac{1}{m} \sum (C_{io} - \bar{C}_o)^2} \quad (3.9)$$

$$C_o = \bar{C}_o + 2S_o \quad (3.10)$$

Отримані відстані служать вихідними величинами, які використовуються при розрахунку показника таксономії:

$$d_i = \frac{C_{io}}{C_o} \quad (3.11)$$

Натомість сам таксономічний показник (K_i) визначимо за формулою:

$$K_i = 1 - d_i \dots \quad (3.12)$$

Розрахунки значення коефіцієнта таксономії за 2016-2021 рр. наведені в табл. 3.15.

Таблиця 3.15

Значення коефіцієнта таксономії, що характеризує загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні у 2010–2020 рр. [власні розрахунки автора]

Роки	Коефіцієнт таксономії K_i	Проміжні розрахунки				
		d_i	$C_{i/0}$	\bar{C}_o	S_o	C_o
2016	0,4667	0,5333	0,9544	0,7275	0,5310	1,7896
2017	0,5093	0,4907	0,8782			
2018	0,5976	0,4024	0,7201			
2019	0,6645	0,3355	0,6004			
2020	0,6875	0,3125	0,5592			
2021	0,6353	0,3647	0,6527			

Відобразимо динаміку зміни таксономічного показника, що характеризує загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні протягом 2016-2021 рр., на рис. 3.4.

Як видно з вищенаведеного рис. 3.4, коефіцієнт таксономії, що характеризує загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні, поступово зростав протягом 2016-2020 рр., а у 2021 р. – знизився до рівня 0,6353. Інтерпретація даного показника здійснюється згідно з такою логікою: чим ближчим є рівень відповідної складової до одиниці, то кращою є ситуація в напрямку функціонування та розвитку системи показників-характеристик, що становлять у сукупності загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні. Проведене нами дослідження підтверджує, що у 2019-2020 рр. подані показники досягли найвищого значення і становили 0,6645 у 2019 р. та 0,6875 у 2020 р. відповідно. Коефіцієнт таксономії, що характеризує загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні, досяг найнижчих значень – 0,4667 та 0,5093 відповідно у 2016-2017 рр.

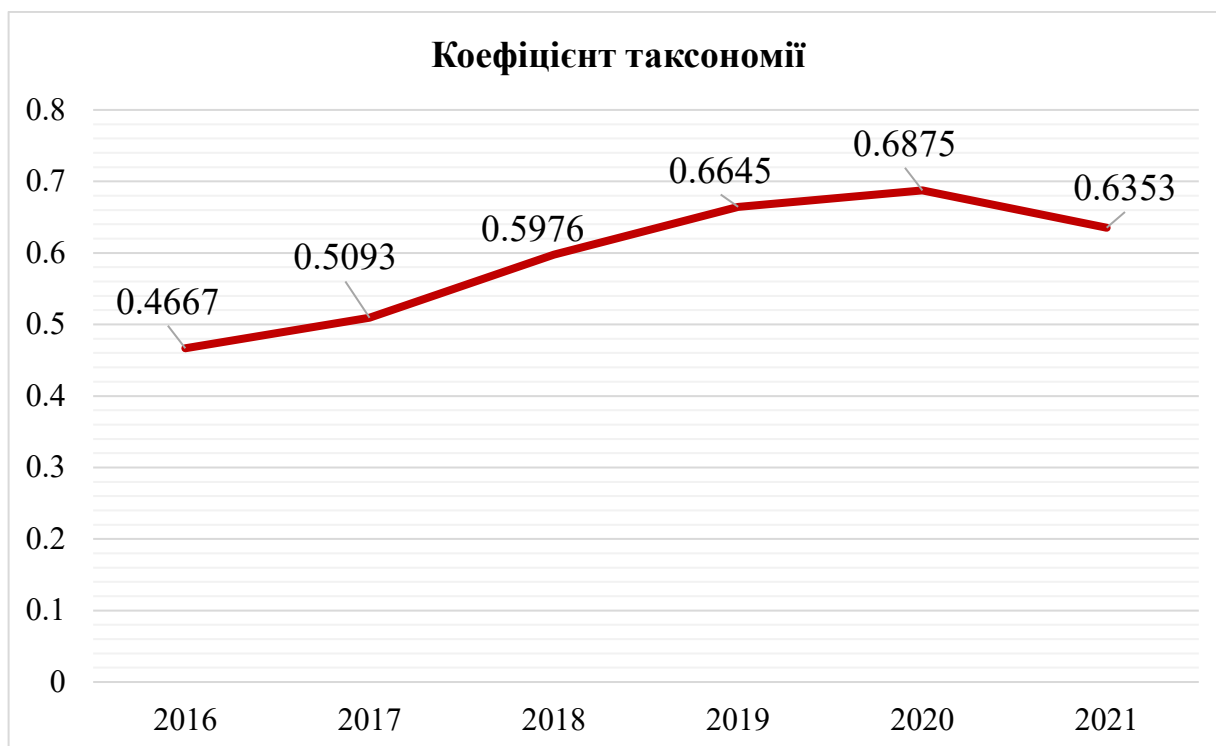

Рис. 3.4. Динаміка зміни таксономічного показника, що характеризує загальну ефективність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні у 2016-2021 рр. [розраховано автором]

Це свідчить про меншу спроможність відтворювальних процесів у сільському господарстві в Україні у цей період, зокрема через сировинний характер сільськогосподарського виробництва, нижчу урожайність культур у сільському господарстві, низьку продуктивність праці та недостатність сучасної сільськогосподарської техніки.

Висновки до розділу 3

1. Світовий досвід розвитку сільського господарства в два останні десятиліття свідчить про зростання ролі держави в регулюванні відтворювальних процесів у сільському господарстві, спрямованих на збереження екології, закріплення населення в місцях свого історичного проживання тощо. Державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою складний механізм, що включає різноманітний інструментарій, який головно впливає на доходи фермерів та створює сприятливе інституційно-

відтворювальне середовище шляхом нормативно-правового забезпечення, орієнтованого на підтримку сільського господарства і це пов'язано з тим, що в економічно розвинених країнах дана галузь розглядається як система, що не здатна до саморегулювання, а засоби, що виділяються на її підтримку – як компенсація втрат галузі в умовах нестабільності ринку. Масштаби державного регулювання цих процесів в кожному окремому випадку багато в чому обумовлені рівнем економічного і соціального розвитку конкретної країни.

2. Принципи та форми державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві можуть бути адаптовані до реалій вітчизняної економіки. Однак, важливим обмежуючим фактором при визначенні тих чи інших заходів підтримки відтворювальних процесів є величезний бюджетний дефіцит, через який більшість методів, які активно використовуються іншими країнами, є неприйнятними. Тим більше, що введення будь-яких заходів державної підтримки без їх фінансового забезпечення тільки посилює тяжке становище галузі. Виходячи з ситуації нестачі коштів, особливу увагу слід приділити пільговому кредитуванню відтворювальних процесів. Саме тут можна застосувати синтезований зарубіжний досвід, особливо щодо залучення коштів в цей процес за допомогою додаткових державних гарантій.

3. Однією із важливих складових державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві зарубіжних країн є наявність відповідного нормативно-правового забезпечення, яке має як прямий так і опосередкований вплив на вищезгадані процеси. Як показує аналіз зарубіжного досвіду, державна підтримка та фінансування сільгоспвиробництва регулюються законодавчо. В доповнення до нормативно-правового забезпечення у зарубіжних країнах розробляються державні цільові програми, які також впливають на відтворювальні процеси.

4. Особливістю державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві є те, що воно зачіпає народно-господарські та приватно-комерційні інтереси. Як наслідок, є наявність зворотного зв'язку між носіями цих інтересів, з одного боку, і органами державного управління, з іншого боку.

Відповідно ефективність діяльності з державного регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві залежить від того, якою мірою будуть узгоджені і досягнуті народно-господарські та приватно-комерційні цілі. У даному випадку не слід змішувати поняття «державне регулювання» і «державна підтримка», а, отже, і методи оцінки ефективності державного регулювання та державної підтримки сільського господарства. Оцінка ефективності державної підтримки сільського господарства є окремим випадком оцінки ефективності державного регулювання відтворювального процесу.

5. При розгляді проблеми оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві різні автори застосовують різну термінологію: а) оцінка результативності; б) оцінка якості; в) оцінка ефективності. Під оцінкою результативності мається на увазі ступінь досягнення очікуваного результату, а під оцінкою якості розуміється оцінка відповідних властивостей предмета або явища їх сутності. Що стосується оцінки ефективності, то існує різне розуміння даного поняття. Термін «ефект» (від лат. Effectus) позначає будь-яку дію, стан об'єкта, відповідно, термін «ефективний» (від лат. Effectivus) позначає дієвий, що дає бажаний результат. Можна відзначити, що ефект від державного регулювання являє собою здатність суб'єкта державного регулювання цілеспрямовано впливати на об'єкт з метою досягнення поставлених завдань в умовах, що змінюються. При цьому ефект характеризує скоріше можливе примноження зусиль використовуваних засобів державного бюджету за рахунок залучення їх у вирішення проблем, що входять до переліку питань державного значення, на основі нових можливостей. Ефект більш орієнтований на майбутнє. При цьому дана трактування не представляється достатньо обґрунтованою, вона характеризує рівень реалізації запланованої діяльності та досягнення намічених результатів. У найбільш спрощеному трактуванні поняття ефективність характеризується наступним чином - здатність приносити ефект, надавати дію.

6. У даний час в економічній літературі попри економічний підхід до розуміння ефективності розрізняють ще управлінський і маркетинговий. Для характеристики ефективності державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві теоретично можливим є використання показників інтегрального бюджетного, комерційного та соціального ефектів.

7. Незважаючи на значну кількість теоретично-можливих індикаторів визначення ефективності державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві застосувати на практиці можливо лише декілька з них. Основною причиною такої теоретичної і практичної невідповідності є статистичні обмеження різних країн. Не завжди для розрахунку того чи іншого показника джерелом походження якого є одна країна є наявна статистична інформація в іншій. Крім того, використання існуючих методів оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів на думку багатьох дослідників не дозволяє об'єктивно оцінити відтворювальні процеси у сільському господарстві. Основна причина тут полягає в тому, що дані показники практично відображають результати діяльності сільського господарства і не відображають функціонування відтворювальних процесів як цілісної системи, що не дозволяє визначити фактори і умови незадовільної ефективності відтворювальних процесів.

Список використаних джерел до розділу 3

170. Балан О.С. Управління процесом прийняття інвестиційних рішень на підприємствах виробничої сфери: монографія. Одеса: Вид. «ВМВ», 2014. 420 с.

171. Балан О.С. Управління процесом прийняття інвестиційних рішень на підприємствах виробничої сфери : дисертація д-ра екон. ек.аук : спец. 08.00.04 Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); Одеський національний політехнічний університет. Одеса, 2014. 496 с.

172. Александрова А.І. Підвищення ефективності функціонування селянських фермерських господарств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02; Харк. нац. унів. ім. В. В. Докучаєва. Х. 2002. С. 18.

173. Взаємодія учасників інноваційного процесу у ланцюгах вартості: Монографія / За наук. ред. Н. І. Чухрай. Львів: Видавництво Націон. ун-ту Львівська політехніка, 2012. 228 с.

174. Качур Р.П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в трансформаційній економіці України : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів, 2015. 237 с.

175. Аграрне право та законодавство США, Німеччини, Франції, Великої Британії, Ізраїлю, Польщі, Росії. № 1-3 серпня 2012.

176. Скоцик В.Є. Технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан та проблеми вирішення. Економіка та управління АПК. 2013. Вип. 10. С. 56–60.

177. Данкверт С., Лавровский В. Государственная поддержка агропроизводства в Канаде. *АПК: экономика, управление*. 2004. № 3. С. 54–61.

178. Правдюк Н.Л., Мулик Т.О., Мулик Я.І. Управління фінансовою безпекою підприємств: обліково-аналітичний аспект: монографія. Київ: Центр учбової літератури. 2019. 224 с.

179. Воробьева Е.И. Инвестиционно–инновационная деятельность на национальном и региональном уровнях : монографія. Симферополь : Таврия, 2007. 235 с.

180. Коваленко Н., Човнюк Ю. Тенденції розвитку лізингу : світовий досвід і реалії в Україні. *Банківська справа*. 2019. № 6. С. 29-32.

181. Кулиняк І. Я. Тенденції та перспективи розвитку ринку фінансового лізингу в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2019. №1(69). С.48-57.

182. Третяк А.М. Економіка землевпорядкування і землекористування. К. : ЦЗРУ, 2004. 542 с.

183. Онищенко С.М., Ткачов В.Є. Досвід зарубіжних країн у вирішенні проблем галузі рослинництва. Сучасний рух науки: тези доп. VIII міжнар. науково-практичної інтернетконференції. Дніпро, 2019. Том. 2. С. 637–642.

184. Сельское хозяйство США. *Коллекция фактов*. URL : [http : // www.vashprofile.ru](http://www.vashprofile.ru). (Дата звернення 25.06.2022).

185. Статівка А.М. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників як засобу забезпечення їх належного функціонування. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: Матер. круг. столу, присвяч. пам'яті акад. О.О. Погрібного. Харків, 2014. С. 35–38.

186. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / за ред. Ю.О. Лупенка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.

187. Скидан О. В. Законодавче забезпечення аграрної політики в Україні: проблемні питання. *Право України*. 2006. № 4. С. 52–56.

188. Слома В. М. Правове забезпечення функціонування агробізнесу в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 150 –154.

189. Носкова К.А. Человеческий капитал США: проблемы иммиграции. *Экономика и менеджмент инновационных технологий*. 2012. № 10. С. 17-23.

190. Бородіна О. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. К. : ІАЕ УААН, 2003. 274 с.

191. Правові аспекти аграрної політики і аграрної реформи в Україні. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні / За ред. В.І. Семчика. К., 2003. 357 с.

192. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. СПб. : Питер. 2018. 1040 с.

193. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / [Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.]; К. : Каравела, 2009. 264 с.

194. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / [Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А., Степасюк Л.М., Рогач С.М., Гуцул Т.А., Суліма Н.М.]. К. : Каравела. 2010. 310 с.
195. Про продовольчу безпеку України : Закон України від 22 грудня 2011 р. № 4227-VI. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI00A>. (Дата звернення 07.04.2022).
196. Бабич М.М. Нормативно-правове забезпечення функціонування фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2009. № 12. С. 68-74.
197. Юрчишена Л.В., Волинець С.М. Аналіз ефективності використання основних засобів на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2011. № 8. С. 43-48.
198. Подольська В.О., Яріш О.В. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 488 с.
199. Воспроизводство. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki>. (Дата звернення 11.06.2022).
200. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг в Україні. URL : <http://www.dfp.gov.ua>. (Дата звернення 21.07.2022).
201. Global food security index 2019. Strengthening food systems and the environment through innovation and investment *The Economist Intelligence*. Unit Limited. 2019. С. 46. URL : <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Country/Details#Ukraine>. (Дата звернення 11.11.2022).
202. Експрес-огляд основних індикаторів продовольчої безпеки в Україні у 2020 році. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2020-roci>. (Дата звернення 17.11.2022).
203. Губені Ю.Е. Аспекти інтернаціоналізації агробізнесу в ідентифікації продовольчої безпеки. Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України : Зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. К. : ННЦ "ІАЕ", 2015. С. 90-94.

204. Внутрішній ринок органічної продукції в Україні у 2021 році. URL : https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2022/09/2021_organic_domestic-UA-1.jpg . (Дата звернення 17.11.2022).

205. Senyshyn O.S., Kundytskyj O.O., Zamroz M.V., Kutsyk P.O., Vasyunyk T.I. State regulation of fixed capital reproduction in Ukraine using taxonomic analysis methodology. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development: scientific journal*. No 43 (1). Lithuania: Vytautas Magnus University, 2021. P. 38-51. URL : <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2126>. (Дата звернення 21.12.2022).

206. Сенишин О.С., Урба С.І. Використання методики таксономічного аналізу для оцінки органічного потенціалу України у системі органічного виробництва європейських країн. *Формування ринкової економіки в Україні: науковий збірник*. Вип. 45. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 3-18.

207. Senyshyn O.S. Evaluation of the organic potential of Ukraine using the method of taxonomic analysis. *Science and Innovation of Modern World [Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції]* (м. Лондон, Великобританія 26-28 жовтня 2022 р.). London, United Kingdom. 2022. P. 749-753.

208. Рєпіна І.М. Таксономічний аналіз ефективності формування і використання активів підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2011. № 26. С. 440-457.

ВИСНОВКИ

1. Огляд основних напрямів економічної думки щодо зрозуміння економічної природи «відтворення» дозволив встановити, що в економічній науці термін «відтворення» вживається поряд з поняттям «відтворювальний процес». Суспільне відтворення завжди виступає і як процес, і як результат, який, з одного боку, носить статичний характер, будучи результатом безперервного процесу на певний період часу, а з іншого – служить метою, орієнтиром для подальшого здійснення процесу. Будучи досягнутими, цілі стають фактом (елементом) процесу відтворення, а перед ним виникають вже нові цілі, які після їх досягнення знову стануть статичними елементами відтворення. У науці цілком допустимо застосування терміну «процес відтворення» або «відтворювальний процес», коли дослідник хоче звернути увагу саме на процес суспільного відтворення, залишаючи в тіні або, по крайній мірі, не виділяючи результати.

2. Обґрунтовано, що базовими елементами відтворювального процесу в сільському господарстві є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу. Наголошено, що в якості особливого економічного ресурсу в сучасній економічній літературі виділяють «підприємницькі здібності» та «інформацію», які інтегровані автором в поняття «праця». Встановлено, що відтворювальний процес – це цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якої визначаються впливом факторів виробництва, що формують специфіку галузі і обумовлюють необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки країни і соціальної стабільності.

3. На основі виявлених ряду передумов, що обумовлюють посилення ролі державного регулювання і підтримки сільського господарства, з урахуванням його специфіки у вітчизняній економіці, державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою цілеспрямовану дію державних органів на ринковий механізм з метою

забезпечення населення продуктами харчування відповідної якості, за рахунок ефективного використання наявних факторів виробництва без порушення соціальної і екологічної рівноваги.

4. Процес відтворення землі як фактора виробництва полягає у розробці заходів щодо зниження кислотності і засоленості ґрунту, проведення робіт по меліорації земель, застосування органічних і мінеральних добрив. Необхідність постійної турботи про підвищення родючості землі та її раціонального використання викликано обмеженістю оброблюваної площі сільськогосподарських земель, які використовуються для виробництва продукції сільського господарства і задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування.

5. Робоча сила в сільському господарстві формується під впливом комплексу чинників, серед яких визначальними є демографічний і економічний. Основним джерелом формування робочої сили є населення в працездатному віці, а також особи старше працездатного віку які зайняті в економіці. Параметри зайнятості населення залежать від чисельності робочої сили і її динаміки. Разом з тим на чисельність зайнятого населення, крім демографічного чинника, сильно впливає соціально-економічний розвиток країни – обсяг ВВП і його динаміка, рівень продуктивності праці, номінальна нарахована середньомісячна і реальна заробітна плата, обсяг інвестованих в основний капітал коштів тощо.

6. Відтворення основного капіталу в сільському пов'язане як із загальними особливостями сільського господарства так і з внутрішньогалузевими відмінностями у відтворенні основних засобів рослинництва і тваринництва. Зниження і прискорення швидкості обороту основних засобів у рослинництві залежить від фондоозброєності виробництва і тривалості вегетаційного періоду сільськогосподарських культур. Щодо відтворення основних засобів у тваринництві то воно протікає більш рівномірно і безперервно, оскільки дана галузь менш схильна до сезонних коливань, і потреба у використанні засобів зберігається незмінно протягом всього виробничого циклу.

7. Нормативно-правове забезпечення відтворювальних процесів у сільському господарстві – це наявні у вітчизняній економіці правові механізми, які утворюють юридичну основу, необхідну для здійснення процесу відтворення, які прямо або опосередковано впливати на відтворювальні процеси. Основною невирішеною проблемою сьогодення є декларативність окремих нормативно-правових актів визвана низьким фінансовим забезпеченням планів дій, націлених на розширене відтворення факторів виробництва. Вирішення даної проблеми сприятиме активізації відтворювальних процесів, пов'язаних із їх нормативно-правовим забезпеченням.

8. Світовий досвід розвитку сільського господарства в два останні десятиліття свідчить про зростання ролі держави в регулюванні відтворювальних процесів у сільському господарстві, спрямованих на збереження екології, закріплення населення в місцях свого історичного проживання тощо. Державне регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою складний механізм, що включає різноманітний інструментарій, який головно впливає на доходи фермерів та створює сприятливе інституційно-відтворювальне середовище шляхом нормативно-правового забезпечення, орієнтованого на підтримку сільського господарства і це пов'язано з тим, що в економічно розвинених країнах дана галузь розглядається як система, що не здатна до саморегулювання, а засоби, що виділяються на її підтримку – як компенсація втрат галузі в умовах нестабільності ринку.

9. Однією із важливих складових державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві зарубіжних країн є наявність відповідного нормативно-правового забезпечення, яке має як прямий так і опосередкований вплив на вищезгадані процеси. Як показує аналіз зарубіжного досвіду, державна підтримка та фінансування сільгоспвиробництва регулюються законодавчо. В доповнення до нормативно-правового забезпечення у зарубіжних країнах розробляються державні цільові програми, які також впливають на відтворювальні процеси.

10. Незважаючи на значну кількість теоретично-можливих індикаторів визначення ефективності державного регулювання відтворювальних процесів в сільському господарстві застосувати на практиці можливо лише декілька з них. Основною причиною такої теоретичної і практичної невідповідності є статистичні обмеження різних країн. Не завжди для розрахунку того чи іншого показника джерелом походження якого є одна країна є наявна статистична інформація в іншій. Крім того, використання існуючих методів оцінки ефективності державного регулювання відтворювальних процесів на думку багатьох дослідників не дозволяє об'єктивно оцінити відтворювальні процеси у сільському господарстві. Основна причина тут полягає в тому, що дані показники практично відображають результати діяльності сільського господарства і не відображають функціонування відтворювальних процесів як цілісної системи, що не дозволяє визначити фактори і умови незадовільної ефективності відтворювальних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кене Ф. Обрані економічні твори. М., 1960. 453 с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело, 1994. 854 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. 1-3. М.: Наука, 1993. 543 с.
4. Воспроизводство и экономический рост. Теория национальной экономики: учеб. пособие / под ред. И.М. Лемешевского. М., 1994. 432 с.
5. Развитие теории воспроизводства и накопления капитала. Всемирная история экономической мысли: В 6 т. М., 1988. Т. 2. 342 с.
6. Рикардо Д. Сочинения. Начало политической экономии и налогового обложения. Т. 1. М.: Политиздат, 1955.
7. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / за ред. В. Д. Базидевича., К.: Знання, 2005.
8. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М., 1994. 543 с.
9. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 23. Кн. 1: Процесс производства капитала. М. Политиздат, 1961.
10. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии / под ред. Ф. Энгельса. М.: Политиздат, 1969. 535 с.
11. Сметанин А.В., Попаренко Я.В., Михайлов С.В. История экономических учений: учеб.-метод. пособ. Архангельск, 2009. 223 с.
12. Фиськова Л. Н., Идеи М. И. Туган-Барановского о воспроизводстве и распределении общественного продукта в контексте основных направлений экономической теории. *Проблемы современной экономики: Евразийский международный научноаналитический журнал*. 2009. № 1(29). URL: <http://www.mecconomy.ru/art.php?nArtId=2484>.
13. Ушачев И.Г., Борхунов Н.А., Сагайдак Э.А., Маслова В.В. Экономические проблемы воспроизводства в АПК России: монография. М.: «Энциклопедия российских деревень», 2003. 455 с.

14. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., доп і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
15. Экономика сельского хозяйства / под ред. И.А. Минакова. М: Колос, 2000. 485 с.
16. Головачев А.С. Экономическая теория. Практикум: учеб. пособ. М., 2006. 446 с.
17. Макогон В.В. Екологічні проблеми ефективного відтворення у аграрному секторі. *Зб. наук. пр. Серія економічна*. Луган. нац. аграр. ун-т: Економічні науки. 2014. № 61(84). С. 319-323.
18. Сидорович А.В. Курс экономической теории: Общие основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Основы национальной экономики: учеб. пособие / под ред. д.э.н., проф. А.В. Сидоровича; МГУ им. М.В. Ломоносова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001. 832 с.
19. Коваленко Н.Я., Агирбов Ю.И., Серова Н.А. Экономика сельского хозяйства: учебник. М.: ЮРКНИГА, 2004. 384 с.
20. Собченко Т.С., Шульга А.І. Процеси відтворення в сільському господарстві. *Науковий журнал Молодий вчений*. № 7 (59), липень 2018. С. 285-288.
21. Гаркуша О. Ю. Механізм регулювання розвитку виноробної галузі України : дис. канд. економічних наук: 08.00.0; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2015. 250 с.
22. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін.; ред. О. С. Мельничук та ін.]. К.: Наук. думка, 1983. Т. 5, 704 с.
23. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
24. Чухно А.А., Леоненко П.М., Юхименко П.І. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. К. : Знання, 2010. 687 с.

25. Ісаков М.Г. Роль держави в регулюванні підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки. *Митна справа. Науково-аналітичний журнал*. №1 (79), 2012. С. 354-360.
26. Мочерний С.В. Економічна теорія: навч. посіб. 4-те вид. К.: ВЦ «Академія», 2009. 640 с.
27. Макроекономіка: підручник / А. Г. Савченко, Г. О. Пухтаєвич, О. М. Тітьонко та ін.; за ред. А. Г. Савченка. К.: Либідь, 2005. 208 с.
28. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: підручник. Львів: Магнолія плюс, 2006. 220 с.
29. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. К.: ІАЕ УААН, 2002. 430 с.
30. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва. *Економіка АПК*. 2005. №5. С. 52-63.
31. Аграрная политика. / Зинченко А.П., Назаренко В.И., Шайкин В.В. и др.; под ред. А.П.Зинченко. М.: Колос, 2004. 304 с.
32. Крупка Ю. М. Аграрне право України: навч. посіб. для дистанційного навчання / за наук. ред. Н. Р. Малишевої. К.: Україна, 2006. 160 с.
33. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М. : Дело Лтд., 1994. 720 с.
34. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т. 1. М., 1935. 371 с.
35. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т.2. М., 1935. Т.2. 374 с.
36. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М. : Дело Лтд, 1994. 720 с.
37. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики. М.: изд-во МГУ им. Ломоносова. 1999. 272 с.
38. Государственное регулирование рыночной экономики. М. : Издательский дом “Экономическая литература”, 2002. 590 с.
39. Данилишин, Б. Про тактику економічного розвитку. *Лівий берег*. 2016.

16 грудня. URL: http://blogs.lb.ua/bogdan_danylysyn/353627.

40. Государственное регулирование рыночной экономики: учебник. / под. ред. В.И. Кущина. М. : Изд-во РАГС, 2002. 832 с.

41. The Bell Journal of Economics and Management Science. 1971, № 1.

42. Экономика АПК. Общие закономерности развития агропромышленного комплекса : курс лекций / И.Б. Загайтов, К.С. Терновых, В.И. Коротченков, А.К. Камалян. Воронеж, 1999. 288 с.

43. Новичихина Н.А. Теоретические аспекты государственного регулирования сельского хозяйства. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 5. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=14740>.

44. Дідківська Л., Головка Л. Державне регулювання економіки : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2000. 316 с.

45. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org>.

46. Солошонок А.Л. Результаты діяльності олійно-жирового підкомплексу України. *Продуктивність агропромислового виробництва*. Науковопрактичний збірник Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики України. К., 2008. № 11. С. 112-114.

47. Кисилев С.В. Государственное регулирование сельского хозяйства в условиях переходной экономики. М., 1994. 171 с.

48. Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. Історія економічних учень: підручник / за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. К. : КНЕУ, 1999. 564 с.

49. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.

50. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : підручник. Львів : Магнолія плюс, 2006. 220 с.

51. Державне регулювання економіки : навч. посіб. [С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.]. К. : КНЕУ, 2000. 316 с.

52. Кундицький О.О. Еволюція поглядів на державне регулювання економіки. Збірник матеріалів на пошану доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки Степана Злупка. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 181–188.

53. Степаненко С.В. До питання про підвищення ефективності державного регулювання процесів економічного розвитку у сфері суспільного відтворення. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_17.

54. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України : монографія. Львів, 1998. 294 с.

55. Андрусенко Г.О. Основні напрями вдосконалення державного регулювання агробізнесу в регіоні. *Актуальні проблеми державного управління*. Х. : Вид-во Хар РІ УАДУ, 2002. №2 (13). С. 18-22.

56. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 254 с.

57. Регіональна політика і механізм її реалізації / за ред. акад. НАН України М.І. Долішнього. К. : Наукова думка, 2003. 503 с.

58. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посіб. К. : Вікар, 2002. 347 с.

59. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М. : Издательский Дом «Инфра-М», 2005. 478 с.

60. Азрилиян А.Н., Азрилиян О.М., Калашникова Е.В. Большой экономический словарь: 22000 терминов / под ред. А.Н. Азрилияна. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Институт новой экономики, 1999. 1245 с.

61. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

62. Державне регулювання економіки : навч. посіб. [С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін.] К. : КНЕУ, 2000. 316 с.

63. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород : ІВА, 2005. 400 с.

64. Чистов С.М. Державне регулювання економіки : навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. Київський національний економічний ун-т. К. : Видавництво КНЕУ, 2002. 208 с.
65. Гейко Л.М., Сментина Н.В. Національна економіка : навч. посіб. Одеса : Ротапринт, 2012. 315 с.
66. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2000. 209 с.
67. Сус Л.В. Формування механізму державного регулювання галузі тваринництва: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Житомир, 2015. 194 с.
68. Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки : підручник. К. : Знання, 2008. 398 с.
69. Государственное регулирование экономики и социальный комплекс: учеб. пособ. [А.В. Пикулькин, Ю.М. Дурдыев, В.Э. Комов и др.]. М. : Финстатинформ, 1997. 222 с.
70. Основы теории переходной экономики / под ред. Е.А. Киселевой, М. Н. Чепурина. Киров : 1996. 320 с.
71. Смоленюк Р.П. Орієнтири фінансового регулювання сільського господарства. *Інноваційна економіка*. Вип. № 3. 2013 (41). С. 245–250. URL : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2013_3/245.pdf.
72. Плеханов Д.О. Передумови створення ефективної державної інвестиційної політики в сільському господарстві. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2006. № 3. С. 137-140.
73. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2010. 472 с.
74. Про затвердження Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки : Розпорядження КМУ від 31 березня 2003 р. № 182-р. URL : <http://ua-info.biz/legal/basehe/ua-cmtokr.htm>.

75. Гудзенко І.С. Бюджетно-податкове регулювання фінансової діяльності підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 9. Частина 2. 2014. С. 96-100.

76. Коваленко О.Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва. *Електронне наукове фахове видання Ефективна економіка*. 2013. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.

77. Плеханов Д.О. Передумови створення ефективної державної інвестиційної політики в сільському господарстві. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2006. № 3. С. 137-140.

78. Кузьменко О.Б. Ресурсоощадна діяльність аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.04. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили 2011. 398 с.

79. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

80. Кузник Б.Я. Світовий досвід підтримки сільського господарства і українські реалії. *Економіка і регіон*. № 1 (24). ПолтНТУ. 2010. С. 135-140.

81. Государственная поддержка и регулирование агропромышленного производства. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. № 6. 2004. С. 52-60.

82. Плеханов Д.О. Передумови створення ефективної державної інвестиційної політики в сільському господарстві. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2006. № 3. С. 137-140.

83. Прокопа І. Сільські території України : дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50-59.

84. Адаменко А.П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в аграрній сфері. *Вісник Сум. нац. аграр. ун-ту. Сер. Фінанси і кредит*. 2009. № 2.

85. Про лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

86. Експерти проаналізували нові умови пільгового кредитування для аграріїв. URL : <http://agravery.com>.

87. Офіційний сайт аграрного інформаційного агентства URL : <http://www.agravery.com>.

88. Гаврилина Н.Е., Дербенёва Е.Н. Основы финансов и кредита. Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. 224 с.

89. Долгов Н.И. Насколько важную роль играет сельское хозяйство в современной мировой экономике. Инновационная экономика : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). Казань : Бук, 2014. С. 44-47.

90. Рафикова Н.Т., Матинова Ф.В., Валишина Н.Р. Статистическая оценка устойчивости производства зерновых культур. *Экономика сельского хозяйства России*. 2010. № 8. С. 48–55.

91. Сільське господарство України за 2021 рік : статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 222 с.

92. Дані ОЕСР. URL : <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku>. (Дата звернення: 14.09.2022).

93. Вільхова Т.В., Мельник Л.Ю. Продуктивне використання та відновлення родючості земель аграрних підприємств. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2013. № 2(32). С. 186-189.

94. Организационно-экономические основы энергосбережения в сельском хозяйстве : монография. [Полухин А.А., Алпатов А.В., Ставцев А.Н., Мирошников Г.А., Климова С.П., Парфенов А.С., Федотенкова О.А., Борхунов и др.] 2013. 432 с.

95. Бутко И.В. Повышение эффективности воспроизводства и использования земельных ресурсов : монография. Курск, 2012. 116 с.

96. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. М. : Политиздат, 1961. 2-е. изд. Т. 23, ч. 2. 918 с.

97. Кундицький О.О. Регулювання фінансової бази відтворення факторів виробництва : монографія. Львів : Тріада плюс, 2011. 552 с.
98. Аубакиров Я.А. Национальная экономика: теоретико-методологические и практические проблемы развития: сб. научных трудов. Алматы: Триумф, 2009. 408 с.
99. Робоча сила України 2021: Статистичний збірник. Державна служба статистики України : Київ, 2022. 323 с.
100. Економіка підприємства : підручник [Г.О. Швиданенко, В.Г. Васильков, Н.П. Гончарова та ін.]. К. : КНЕУ, 2009. 598 с.
101. Фаминский И. П. Внешнеэкономический толковый словарь / под ред. И.П. Фаминского. Москва : ИНФРА-М. 512 с.
102. Ватаманюк З.І., Панчишин С.М., Реверчук С.К. Економічна теорія : макро - і мікроекономіка. Львів, 2001. 606 с.
103. Рысьмятов А.З., Дьяков С.А., Кириченко А.О. Теоретические основы экономики и организации воспроизводственных процессов в плодоводстве. *Вестник Адыгейского государственного уни-верситета. Серия 5 : Экономика.* 2012. № 1. С. 120-124.
104. Егоров Е.А. Организация производства в промышленном плодоводстве. Краснодар, 2009. 267 с.
105. Зальцман В. Экономика и сельское хозяйство Украины. *Нивы России.* № 4 (181). URL : <http://svetich.info/publikacii/opyt-mirovogo-zemledelija/yeconomika-i-selskoe-hozjaistvo-ukrainy.html>. (Дата звернення: 09.04.2022).
106. Селигмен Б. Основні течії сучасної економічної думки. М. : Наука, 1968. 564 с.
107. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL : <https://agro.me.gov.ua>. (Дата звернення: 02.11.2022).
108. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента : учебн. пособ. М. : Финансы и статистика, 1997. 480 с.
109. Василюк О.Д. Теорія фінансів. Київ : НІОС, 2000. 416 с.

110. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха. Москва : Прогрес, 1992. Вып. № 3. 152 с.

111. Андрушків Б. М., Язлюк Б. О., Безкоровайний З. Г., Радинський С. В. Інструментарій підвищення ефективності реформ та використання природних ресурсів в умовах адміністративно-територіальної реформи засобами Держгеокадастру. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 2. С. 79-91.

112. AGRICULTURAL GAME : Can one of the Ukrainian banks feed on agrarians with cheap loans in 2018. *Agroday*. 2018. URL : <https://agroday.com.ua/2018/02/26/agrarna-gra-chy-zmozhe-htos-iz-ukrayinskyh-bankivnagoduvaty-agrariyiv-deshevymy-kredytamy-u-2018-rotsi> (Accessed 2 December 2018).

113. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.com.ua>. (Дата звернення: 12.06.2022).

114. Артеменко Д.А. Проблеми та перспективи банківського кредитування сільськогосподарського підприємництва. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8070> (Дата звернення: 02.11.2021).

115. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data> (Дата звернення: 23.09.2022).

116. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів: схвалений Кабінетом міністрів України від 29. 04. 2015 р. № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-п#Text>. (Дата звернення 19.06.2021).

117. Мировой рынок лизинга в 2012 году URL : http://raexpert.kz/researches/leasing_results_2012/part_1/. (Дата звернення 04.06.2022).

118. Васильчак С.В., Жидяк О.Р., Жидяк О.Р. Кредитні інструменти розвитку лізингу та ризику в аграрних підприємствах. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 6. С. 119-121.

119. Лемішко О.О. Лізингові механізми відтворення капіталу в аграрному секторі економіки України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 192-197.
120. Лозінська К.В. Лізинг як інструмент інвестування аграріїв. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN>. (Дата звернення 21.12.2021).
121. Базавлук А. Застосування фінансового механізму для оновлення основного капіталу залізничного транспорту України. *Світ фінансів*. 2012. Випуск 3. С. 122-133.
122. Бадзим О.С. Удосконалення функціонування ринку лізингових послуг. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 182–190.
123. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній та лізингодавців у 2012-2019 рр. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia%20pro%20stan%20rozvytok%20finansovykh%20kompanii%20lizynhodavtsiv%20lombardiv%20Ukrainy.html>. (Дата звернення 08.11.2020).
124. Андрійчук В., Радіоненко О. Методологічні і методичні засади обґрунтування параметрів угоди фінансового лізингу в аграрному секторі. *Економіка України*. 2002. № 10. С. 56–64.
125. Внукова Н.М., Бадзин О.С. Оцінка можливостей розвитку фінансового лізингу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 9. С. 49–58.
126. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5» URL : minagro.com.ua. (Дата звернення 23.08.2022).
127. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL : <https://agro.me.gov.ua>. (Дата звернення 30.07.2022).
128. Портал Української аграрної конфедерації. URL : <http://agroconf.org> (Дата звернення 20.03.2021).
129. Національна академія аграрних наук України. URL : <http://naas.gov.ua/slide/naan-potreba-s-lskogo-gospodarstva-v-nvestits-yakh-prinaymn-75-mlrd-grn-na-r-k/> (Дата звернення 20.03.2021).

130. Данилів Б.В. Амортизаційна політика в сільському господарстві: вплив на відтворення основних засобів. *Економіка АПК*. 2007. № 6. С. 25-32.

131. Данилів Б.В. Амортизаційна політика в сільському господарстві: вплив на відтворення основних засобів. *Економіка АПК*. 2007. № 6. С. 25-32.

132. Старицький Т.М. Комплексна оцінка процесу відтворення основних засобів. *Агроінком*. 2004. № 7,8. С. 53–56.

133. Тищенко С.В. Підвищення ролі амортизації у відтворенні основного капіталу аграрного сектору. *Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва в регіоні. Збірник Вінницького національного аграрного університету*. 2009. Випуск 5. С. 107-11.

134. Погоріла І.І. Амортизаційна політика та її вплив на відтворення основних фондів підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 8. С. 17-19.

135. О единых нормах амортизационных отчислений на полное восстановление основных фондов народного хозяйства СССР : Постановление Совета Министров СССР от 22 октября 1990 г. № 1072. М.: Издательство «Экономика», 1990. 111 с.

136. Кундицький О.О. Вплив амортизаційної політики на відтворення фінансових ресурсів в економіці України. *Формування ринкової економіки. Наук. зб.* Вип. 14. Львів. 2004. С.181-189.

137. Основні засоби : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 : затверджене наказом Мінфіну України від 27.04.2000 р. № 92.

138. Щодо нарахування амортизації основних засобів на підприємстві : Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів № 561: затверджені наказом Мінфіну України від 30.09.2003 р. № 561.

139. Щодо коригування фінансового результату до оподаткування на різниці, що виникають при нарахуванні амортизації основних засобів : Лист ДФС України від 18.07.2016 р. № 15391.

140. Щодо амортизації малоцінних необоротних матеріальних активів : Лист ДФС України від 28.10.2016 р. № 23357.

141. Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємств : Наказ Мінфіну України від 20.10.2015 р. № 897.

142. Могилова М.М. Оптимізація методів та норм амортизації основних засобів сільського господарства : зб. наук. праць. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 3. С. 55–62.

143. Основні засоби: як визначити строк корисного використання. *Уайт Консалтинг*. URL : <https://tax-ifers.com.ua/archives/929>. (Дата звернення 18.06.2021).

144. Занько Б. Амортизація основних засобів. Вісник Офіційно про податки. 2017. № 41 (945). URL : <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006196-amortizatsiya-osnovnikh-zasobiv>. (Дата звернення 11.03.2021).

145. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#Text> (Дата звернення 18.03.2021).

146. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

147. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-12 від 25.06.1991 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page>. (Дата звернення 10.04.2021).

148. Про державний земельний кадастр : Закон України № 3613-6 від 07.07.2011 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>. (Дата звернення 23.05.2021).

149. Про охорону земель : Закон України № 962-IV від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. (Дата звернення 23.01.2022).

150. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України № 963-IV від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/963-15>. (Дата звернення 03.02.2022).

151. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27. URL : <http://www.leschishin.org/1c>. (Дата звернення 11.02.2022).

152. Про оцінку земель : Закон України від №1378-IV 11.12.2003 р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>. (Дата звернення 27.02.2022).

153. Якушова К.В. Нормативно-правове забезпечення екологобезпечного використання землі в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_60. (Дата звернення 27.02.2022).

154. Про землеустрій : Закон України № 858-15 від 22.05.2003 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/858-15>. (Дата звернення 12.02.2022).

155. Якушова К.В. Нормативно-правове забезпечення екологобезпечного використання землі в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_10_60. (Дата звернення 07.0.2022).

156. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України №425-VII від 03.09.2013 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18/page>. (Дата звернення 07.0.2022).

157. Фролов М.О. Завдання, зміст і порядок охорони земель. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар. К. : Ін Юре, 2007. С. 631–659.

158. Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України : наук.-навч. посіб. / за ред. Н.І. Титової. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.

159. Цілі Сталого Розвитку: Україна : Національна доповідь. 2017. URL : <https://bit.ly/2FF5xYR15T>. (Дата звернення 11.03.2022).

160. Кошкалда І. В., Анопрієнко Т. А., Язлюк Б. О. Грошова оцінка земель як один із важелів ринку земель. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 3. С. 32-40 URL : <http://ujae.org.ua/publications/2021-3/>

161. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Колективна аналітична доповідь. Центр Разумкова. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (Дата звернення 17.03.2022).

162. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43515> (Дата звернення 04.03.2022).

163. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (Дата звернення 21.03.2022).

164. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості : Закон України від 14.11.2017 № 2206-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>. (Дата звернення 05.04.2022).

165. Про утворення Національної служби здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів від 27 грудня 2017 р. № 1101. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF> (Дата звернення 19.04.2022).

166. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів від 25 квітня 2018 р. № 411. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-%D0%BF> (Дата звернення 22.04.2022).

167. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 №2694-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>. (Дата звернення 28.04.2022).

168. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 №322-VII//ВВР, 1971. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (Дата звернення 30.04.2022).

169. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. (Дата звернення 12.05.2022).

170. Васильева М.В. Формирование региональной экономики инновационного типа на основе воздействия финансово-бюджетного контроля. *Terra Economicus*. 2011. Т. 9. № 4-2. С. 172-181.

171. Васильева М.В. Развитие системы финансирования инвестиционных проектов в рамках государственно-частного партнерства в России. *Экономический анализ: теория и практика*. 2011. № 9. С. 17-18.

172. Плугов А.Г. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России : дис... канд. экон. наук. Москва, 2010. 169 с.

173. Исаева Ж.У. Совершенствование институциональной системы государственной поддержки инвестиционной деятельности сельхозтоваропроизводителей : Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Ставрополь, 2004 138 с.

174. Зенин В.Ф. Совершенствование механизма поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей. Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2011. № 8. С. 7-9.

175. Климова Н.В. Особенности регулирующего воздействия государства на агробизнес в зарубежных странах. *Научный журнал КубГАУ*. 2013. С. 713–729.

176. Минаков И.А., Кувшинов В.А. Эффективность и особенности государственной поддержки сельского хозяйства региона. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2010. № 8. С. 28–30.

177. Данкверт С., Лавровский В. Государственная поддержка агропроизводства в Канаде. *АПК: экономика, управление*. 2004. № 3. С. 54–61.

178. Васильева М.В., Малий Н.А., Перекрестова Л.В. Финансовая политика: учебное пособие. Ростов-на-Дону : изд. Феникс, 2008. 223 с.

179. Маслова В.В., Кузнецова Н.А. Особенности инвестиционного развития в сельском хозяйстве на современном этапе. *АПК: экономика, управление*. 2011. № 11.

180. Тарасов В.И., Дивин Н.Ф. Роль лизинга в воспроизводстве технического потенциала АПК. URL : [http : //www.rgazu.ru/db/vestnic/2008](http://www.rgazu.ru/db/vestnic/2008) (Дата звернення 11.06.2022).

181. Семейкин В.А. Лизинг техники в сельском хозяйстве и его эффективность: учеб. пособие. М. : ФГОУ ВПО МГАУ, 2006.

182. Миллер В. Проблемы землеустройства в Баварии. *Землеустройство, кадастр и мониторинг земель*. 2010, № 1. С. 55.

183. Орлова Л. Сберегающее земледелие за рубежом и в России: опыт применения, эффективность. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2009. № 6. С. 71.

184. Сельское хозяйство США. *Коллекция фактов*. URL : [http : // www.vashprofile.ru](http://www.vashprofile.ru). (Дата звернення 25.06.2022).

185. Папцов А. Правовое обеспечение землепользования в сельском хозяйстве развитых стран. *АПК: экономика, управление*. 2009. № 9. С. 85.

186. Черняков Б.А. Модернизация аграрного сектора США. *Экономист*. 2009. № 4. С. 63.

187. Павлова Э.И. Аренда сельскохозяйственных земель. Земельные отношения в переходный период. Политика, экономика и право. М., 2001. С. 72.

188. Чубуков Г.В. Земельное право. М. : Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2008. 342 с.

189. Носкова К.А. Человеческий капитал США: проблемы иммиграции. *Экономика и менеджмент инновационных технологий*. 2012. № 10. С. 17-23.

190. Яшин А.С. Практика управления персоналом в России и США. *Кадровая служба и управление пер-соналом предприятия*. 2016. №2. С. 20–21.

191. Королькова А.П. Формирование научно-образовательных кластеров в АПК. Аграрная политика союзного государства: опыт, проблемы, перспек-тивы (в рамках V Форума регионов Беларуси и России): Материалы Международной научно-практической конференции, (6–7 сентября 2018 г.); редкол.: П.А. Саскевич. Горки: БГСХА, 2018. С. 120–124.

192. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. СПб. : Питер. 2018. 1040 с.

193. Економіка сільського господарства: навч. посіб. [Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.]; за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. К. : Каравела, 2009. 264 с.

194. Економіка сільського господарства: навч. посіб. [Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А., Степасюк Л.М., Рогач С.М., Гуцул Т.А., Суліма Н.М.]. К. : Каравела. 2010. 310 с.

195. Про продовольчу безпеку України : Закон України від 22 грудня 2011 р. № 4227-VI. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI00A>. (Дата звернення 07.04.2022).
196. Бутко И.В. Повышение эффективности воспроизводства и использования земельных ресурсов: монография. Курск, 2012. 116 с.
197. Юрчишена Л.В., Волинець С.М. Аналіз ефективності використання основних засобів на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2011. № 8. С. 43-48.
198. Подольська В.О., Яріш О.В. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 488 с.
199. Воспроизводство. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki>. (Дата звернення 11.06.2022).
200. Аничин В.Л., Елфимов А.Д. Совершенствование регулирования воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве: монография. Белгород: Изд-во БелГАУ, 2015. 150 с.
201. Global food security index 2019. Strengthening food systems and the environment through innovation and investment *The Economist Intelligence*. Unit Limited. 2019. С. 46. URL : <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Country/Details#Ukraine>. (Дата звернення 11.11.2022).
202. Експрес-огляд основних індикаторів продовольчої безпеки в Україні у 2020 році. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2020-roci>. (Дата звернення 17.11.2022).
203. Губені Ю.Е. Аспекти інтернаціоналізації агробізнесу в ідентифікації продовольчої безпеки. Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України : Зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. К. : ННЦ "ІАЕ", 2015. С. 90-94.
204. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях. Москва : Финансы и статистика, 1989. 176 с.
205. Senyshyn O.S., Kundytskyj O.O., Zamroz M.V., Kutsyk P.O., Vasyunyk T.I. State regulation of fixed capital reproduction in Ukraine using taxonomic analysis

methodology. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development: scientific journal. No 43 (1) . Lithuania: Vytautas Magnus University, 2021. P. 38-51. URL : <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2126>. (Дата звернення 21.12.2022).

206. Сенишин О.С., Урба С.І. Використання методики таксономічного аналізу для оцінки органічного потенціалу України у системі органічного виробництва європейських країн. Формування ринкової економіки в Україні: науковий збірник. Вип. 45. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 3-18.

207. Senyshyn O.S. Evaluation of the organic potential of Ukraine using the method of taxonomic analysis. SCIENCE AND INNOVATION OF MODERN WORLD [Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції] (м. Лондон, Великобританія 26-28 жовтня 2022 р.). London, United Kingdom. 2022. P. 749-753.

208. Рєпіна І.М. Таксономічний аналіз ефективності формування і використання активів підприємства. *Формування ринкової економіки*. 2011. № 26. С. 440-457.

209. 1. Stakhovych A. To question of necessity of adjusting of reproductive processes. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 51. С. 40-43.

210. Стахович А.С. Економічний зміст та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Інтелект XXI. Науковий економічний журнал*. 2020. № 4. С. 48-52.

211. Стахович А. Нормативно-правове забезпечення відтворення робочої сили у сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. Електронний журнал. 2021. № 26. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-44>.

212. Стахович А.С. До питання аналізу відтворення землі як фактору виробництва. *Інфраструктура ринку*. Електронний науково-практичний журнал. 2021. Випуск 54. С. 48-52.

213. Стахович А.С. Поняття ефективності в системі оцінки відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Формування ринкової економіки в Україні: науковий збірник*. Вип. 45. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 25-32.

214. Кундицький О.О., Стахович А.С. Кредит в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Праці Наукового товариства ім. Шевченка*. 2022. Том LXVIII. Економічний збірник. Том 4. Львів НТШ. Видавництво Львівського торговельно-економічного університету. С. 191-196.

215. Стахович А.С. До питання особливостей відтворення в сільському господарстві. *Theory, science and practice* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Токіо, Японія, 05-09 жовтня 2020 р.), Токіо, Японія. 2020. С. 119-122.

216. Стахович А.С. Державне регулювання в системі типів регулювання економічних систем. *Актуальні проблеми функціонування господарської системи України* : Матеріали XXVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. (м. Львів, 27-28 травня 2020 р.), Львів. 2020. С. 18-21. (0,15 друк. арк.).

217. Кундицький О.О., Стахович А.С. Нормативно правове забезпечення відтворення земель сільськогосподарського призначення. *Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту (м. Львів, 12 травня 2021 р.), Львів С. 86-91.

218. Стахович А.С. Теоретичні аспекти дослідження фінансового забезпечення відтворювальних процесів в сільському господарстві. *Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20-21 травня 2021 р.). Одеса: Державний університет «Одеська політехніка», 2021. С. 329-331.

219. Стахович А.С. Родючість ґрунту в системі відтворення землі як фактора виробництва. *Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні*

аспекти : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту (м. Львів, 12 травня 2021 р.) / упоряд. Г. З. Леськів. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 119-122.

220. Стахович А.С. Ефективність в системі суміжних економічних категорій. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю у соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.). Полтава: ПДАУ, 2022. С. 661-662.

221. Стахович А.С. Основні світові моделі земельно-іпотечного кредитування. *Наукові дослідження у сучасному світі економіки* : Матеріали науково-практичної інтернет конференції (м. Дніпро, 29 січня 2022 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2022. С. 34-36.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Стахович А. С. Економічний зміст та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Інтелект XXI*. 2020. № 4. С. 48-52 (0,63 друк. арк.).

<https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-4.9>

2. Стахович А. Нормативно-правове забезпечення відтворення робочої сили у сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. (0,65 друк. арк.).

<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-44>

3. Стахович А. С. До питання аналізу відтворення землі як фактору виробництва. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 54. С. 48-52. (0,55 друк. арк.).

<https://doi.org/10.32843/infrastruct54-9>

4. Стахович А. С. Поняття ефективності в системі оцінки відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Формування ринкової економіки в Україні: науковий збірник*. Вип. 46. С. 25-32. (0,62 друк. арк.).

<https://doi.org/10.30970/meu.2021.46.0.3558>

5. Стахович А. С. До проблем ризиків сільськогосподарських підприємств в умовах війни. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2023. №3. (0,8 друк. арк.).

<https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-3-8691>

Статті у інших наукових виданнях України:

6. Кундицький О. О., Стахович А. С. Кредит в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві. *Праці Наукового товариства ім. Шевченка*. 2022. Том LXVIII. Економічний збірник. Том 4. С. 191-196. (Особистий внесок автора: запропоновано використання позитивного досвіду зарубіжних країн щодо надання кредиту в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві, 0,27/0,55 друк. арк.).

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

7. **Stakhovych A.** To question of necessity of adjusting of reproductive processes. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 52 (3). С. 40-43. (0,55 друк. арк.).

<https://doi.org/10.24412/3453-9875-2020-52-3-40-43>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стахович А. С. До питання особливостей відтворення в сільському господарстві. *Theory, science and practice* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Токіо, Японія, 05-09 жовтня 2020 р.). 2020. С. 119-121. (0,15 друк. арк.).

<https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.III>

2. Стахович А. С. Державне регулювання в системі типів регулювання економічних систем. *Актуальні проблеми функціонування господарської системи України* : Матеріали XXVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Львів, 20 листопада 2020 р.). 2020. С. 18-21. (0,15 друк. арк.).

3. Кундицький О. О., Стахович А. С. Нормативно правове забезпечення відтворення земель сільськогосподарського призначення. *Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня

створення кафедри менеджменту (м. Львів, 12 травня 2021 р.). 2021. С. 86-91. *(Особистий внесок автора: визначено основні законодавчі акти, що регулюють процеси відтворення у сільському господарстві, 0,11/0,22 друк. арк.)*.

4. Стахович А. С. Родючість ґрунту в системі відтворення землі як фактора виробництва. *Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) приуроченої 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту (м. Львів, 12 травня 2021 р.). 2021. С. 119-122. *(0,14 друк. арк.)*.

5. Стахович А. С. Теоретичні аспекти дослідження фінансового забезпечення відтворювальних процесів в сільському господарстві. *Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20-21 травня 2021 р.). 2021. С. 329-331. *(0,20 друк. арк.)*.

6. Стахович А. С. Ефективність в системі суміжних економічних категорій. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.). 2022. С. 661-662. *(0,17 друк. арк.)*.

7. Стахович А. С. Основні світові моделі земельно-іпотечного кредитування. *Наукові дослідження у сучасному світі економіки* : Матеріали науково-практичної інтернет конференції (м. Дніпро, 29 січня 2022 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2022. С. 34-36. *(0,14 друк. арк.)*.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. III International Scientific and Practical Conference «*Theory, science and practice*» (м. Токіо, Японія, 05-09 жовтня 2020 р.), форма участі – заочна.

2. XXVII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми функціонування господарської системи України» (м. Львів, 20 листопада 2020 р.), форма участі – очна, усна доповідь.

3. Науково-практична інтернет-конференція (з міжнародною участю) приурочена 15-річчю до дня створення кафедри менеджменту *«Менеджмент і безпека: теоретичні та прикладні аспекти»* (м. Львів, 12 травня 2021 р.), форма участі – дистанційна, усна доповідь.

4. IV Міжнародна науково-практична конференція *«Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку: Матеріали»* (м. Одеса, 20-21 травня 2021 р.), форма участі – дистанційна, усна доповідь.

5. V Всеукраїнська науково-практична інтернет конференція *«Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством»* (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.), форма участі – заочна.

6. Науково-практична інтернет-конференція *«Наукові дослідження у сучасному світі економіки»* (м. Дніпро, 29 січня 2022 р.), форма участі – заочна.